

Tanulmányok az erdélyi Mezőségről

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya és a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke két alkalommal kezdeményezett konferenciát az erdélyi Mezőségeken végzett kutatások eredményeinek számbavétele végett. Az ismételt felhívás mind a kutatók, mind az érdeklődők figyelmét a régióra kívánta irányítani. Olyan kutatási eredményeket kívánt felszínre hozni, amelyek valamilyen oknál fogva nem kerültek közönség elé, vagy pedig az olvasók számára nehezebben megközelíthető helyen jelentek meg. Az első tanácskozásra 2006. október 20–22-én került sor, s az akkor elhangzott előadások a Művelődés 2007-es évfolyamának 6–9-es összevont számában láttak napvilágot. A második konferencia 2008. október 17-én zajlott le. A tanácskozás előadásait ez alkalommal tesszük hozzáférhetővé a tisztelt olvasók számára. Reméljük, hogy az egymás mellé kerülő tanulmányok fokozni fogják a régió iránti érdeklődést.

(K.V.)

A mezőségi tőrendszér, mint az egykori határvédelmi rendszer, a gyepű része

Az Erdélyi-medence közepén fekvő, centrális elhelyezkedésű és kiterjedésű honi vidék, a Mezőség iránt nemcsak az általános érdeklődés nőtt meg örvendetesen, hanem ezzel a földrajzi térrel és az ott élőkkel foglalkozó tudományos – néprajzi, történelmi, irodalom- és művészettörténeti – kutatások és feldolgozások száma is. Ha erre a tájegységre gondolunk, már nem alapvetően és szinte kizárólagosan Erdély grenáriuma, vagyis gabonásháza jut csak eszünkbe, ahogyan dr. Kós Károly néprajztudós mindig keserűen felemlgette, hanem abban a kontextusban, mint a magyar honfoglalásnak és államalapításnak a 10–11. század folyamán egyik legkorábban benépesített területe. A mostani demográfiai adatok, a románság túlsúlyának ismeretében ez ma nehezen hihető, pedig a népességi arányszám csak a 16–17. században billent meg, amikor az időszak háborúiban a magyar lakosság erőteljesen megfogyatkozott.

A témánk szempontjából fontosnak gondolt mezőségi tavaknak a megörökítésére, leírására, a múltban játszott esetleges szerepére sokáig – ugyanúgy, ahogyan az egész tájegységre – nem gondolt senki. Érthetlensége miatt egyenesen csodáltnivaló, hogy a 18. század végén és a 19. század elején még egymásba fonódó, összefüggő láncolatot képező tőtenger megörökítésére és vizsgálatára nem akadt érdeklődő kutató, vagy – korabeli kifejezéssel – természetvizsgáló. Az említett századvég és századelő emlékirásainak, naplóinak és úti feljegyzéseinek szerzői érdeklődését nem keltették fel sem a táj, sem az ott látható régi műemlékek vagy új épületek, így feljegyezni valójuk sem volt, amikor keresztülhaladtak vagy kocsikáztak a terület hullámos dombjai miatt holt tengernek elnevezett sajátos téridomai között. Jellemző példája az érdektelenségnek Rettegi György (1718–1784) emlékiratának az 1769–1770. évi eseményeket tárgyaló leírása, amelyben csupán egy kulináris élvezet kapcsán tesz említést a vidékről: „Désnél sok heringeket fogtak, melyekből ő is ett. Nagy csuda, hogy lehetett a tengerből ide származni.”

A tudatos néprajzi gyűjtőmunka beindulásának időszakában, az etnográfia tudományá formálódá-

sának korában a legjelentősebb kutató-tudós egyéniségek figyelmét a számunkra tudományos kincseket rejtő Mezőség sem kerülhette el. Előttük még a természettudományok művelői jelentkeztek és számoltak be eredményeikről. Az autodidakta francia nyelvész, Landoz János (1793–1866) és a polihisztor Brassai Sámuel (1800–1897) Kolozsvár környékéről – a Szénafüveket megvizsgálva – írtak az erdélyi Mezőségekre is jellemző növényekről. Brassai Sámuel kolozsvári felsülésén okulva, itt már nem bízott a tiltó táblák viszatartó erejében, és tartott annyira az „orvbotanikusoktól”, hogy a féltett ritka fajokat évente learatta, nehogy gyökerestől kiássa valaki, ezáltal kipusztítva élőhelyéről. A további korabeli kiadványok közül az egyik a helyi viszonyokat jól ismerő, kalandos életű – 1849 után amerikai aranybányász, de akkor még – Doboka megyei székbíró, majd főbíró cegei gróf Wass Samu természettudományi megfigyeléseit tartalmazta, egy másik a Torockó vidék bányászatával is foglalkozó geológus, Pávai Vajna Elek a hely földtani viszonyairól értekezett.

A tudományos élet fellendülésének időszaka 1859 után, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításával következett el igazán. Az erdélyi természettudomány értékeinek megalapozói közé tartozik Herman Ottó polihisztori szintű munkálkodása, amelyben különös figyelmet szentelt az általánoságban annyira elhanyagolt, mostohagyermekként kezelt tájegységnek: „a Mezőség természeti viszonyai kielégítik akár a legmagasabb követelést is, mely jelentékeny része Erdélynek, s melyet éppen ezért és éppen oly joggal illet a szorosabb vizsgálat” – vallotta. Ottani kutatásai alapján sikerült meghatározni 291 bogár-, 72 lepke-, 11 poloska- és 20 csigafajt. Az itt talált 70 pókfaj alapján állította össze a *Magyarország pókfaunája* címen kiadott, a témában ma is alapmunkának minősíthető háromkötetes monográfiáját. Az ott élő állatvilág bemutatása után az élőhely, a tóroszat ismertetésére is sort kerített.

A 20. század elején a már hivatkozott Sztripszky Hiador munkája mellett a Mezőség tavait geográfiai nézőpontból Erődi Kálmán ismertette, majd az ősko-

ri régészettel is kacérkodó Orosz Endre a témának szentelve több tanulmányt közölt az Erdélyrészi Kárpát Egyesület folyóiratában, az Erdélyben.

A 19. századi nagy ipari forradalom lázában a mindent a saját gazdasági érdekei szerint átformálni kívánó ember nemcsak a régi várfalaknak és tornyoknak esett mohón a csákányával, földéhsége az addig érintetlen természetet sem kímélte. Ennek a folyamatnak esett áldozatul a mezőségi vízi rengeteg is, ahogyan Kóváry László 1840-ben megörököltette: „e tavak ellen irtóháborút indítottak. Leccapolás néhány szekér szénáért” – közölte véleményét megbotránkozva. Az időszak természetbúvárai – így Herman Ottó is – csak a leccapolás után megmaradt kéttucatnyi tó nyújtotta lehetőségek keretein belül dolgozhattak. (Zárójeles megjegyzésként, mi mindent örökíthettek volna meg, ha az érintetlen tövidéket kaphatták volna meg kutatási területül.) Az egykori Mezőség nemcsak folyóköz, hanem tóköz is volt, innen származik Tóvidék elnevezése. A több száz, összefüggő víztükör méltán kaphatta az „ezer tó országa” jelzős megnevezését. A megmaradt vízfelület a maroszekéi Mezőség elragadtatott leírására készítette a Székelyföldnek már oly sok csodáját látott, fáradhatatlan leíróját, Orbán Balázst is: „A szabédi szűk völgyből lelejtve, midőn a kicsinke Lekencéhez ér az utas, egyszerre váratlanul egy szép és meglepő látvány tárul fel; egy terjedelmes tó, mely a kítáguló hegyek között ragyogtatja eget s a partvidéket visszatükröző hullámtömegét; szép, terjedelmes víztükör ez, a Mezőség ridegségének csillogó költészete, egyik szeme azon tóláncoltnak, mely a Véccsel egy vonalba eső Komlódtól kiindulva egész a Marosig nyúlik le.”

Erődi Kálmán leírásának idején – a 20. század elején – a nap fényétől ragyogtatva, még lágyan hullámozhatott a Cegei-, Mezőzáhi-, Széki-, Madarasi-, Szentgyed-i, Mezőtóháti-, Sályi-, Katona-, Mezőmésesi-, Bándi-, Báldi-, Mezőkapusi-tó szél borzolta felszíne. Ilyen vagy ehhez hasonló, megkapó látványt találkozott az 1907. esztendő nyárutóján, augusztus vége felé Kelemen Lajos, Erdély iskolatemetővé, legendássá vált levéltárosa. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézirattárából egzisztenciális okok miatt távozni kényszerült lelkes fiatalember éppen annak az évnek a májusában lett a kolozsvári unitárius kollégium történelem és földrajz tanára. Egész életét, érdeklődését befolyásolta Orbán Balázs hatkötetes *Székelyföld leírása* és Kóváry László *Erdély régiségei* című munkájának a megismerése, elolvasása. Az ő nyomdokukba lépve, példájukon felbuzdulva, gyalogszerrel járta be Erdély feltáratlan műemlékeit, régiségeit rejtő falvait, hogy történelmüket megismerje és néprajzi, valamint művészeti értékeit felfedezve rendre közreadja, megismertesse azokat. Így talált rá 1894-ben református kollégiumbeli osztálytársával, ifj. ribicei Nemes Ödönnel a Kis-Küküllő bal partján fekvő Ádámos unitárius templomában a korabeli Magyarország legrégebbi évszám (1526) mennyezetfestményére.

Kelemen Lajos a Mezőség története és műemlékei felé mindig különös érdeklődéssel tekintett. Kiadatlan naplójában 1895. október 13-án – 18 éves korában – nagy elszánással komoly fogadalmat tett: „Tisztában vagyok életem céljával. Ha Isten megsegít, leszek tanár, s megírom a Mezőség leírását...” Életsorsa nem engedte meg, hogy beválthassa utóbbi fogadalmát, de a Mezőséggel több tanulmányában is fog-

lalkozott. Mint lelkes természetjáró és a Mezőség egyik odaadó, lelkes tisztelője, ő is megcsodálta az ottani tavakat. A már hivatkozott naplójában rögzítette, hogy nemcsak a lenyűgöző látványban gyönyörködött, hanem addig más által meg nem fogalmazott, észre nem vett megállapítást tett. (Heuréka – mondhatnók vele, ha ennek a szónak lenne székely megfelelője.) A reveláció erejével ható felfedezését így örökítette meg naplójegyzetében: „Szeptember 1. este, 1907. Marosvásárhelyre augusztus 12-én, hétfőn a gyorsvonattal indulva mentem s kedden az unitárius esperestől a régi vizitációs jegyzőkönyveket kikérve jóformán egész hetemet ezek átolvasásával és jegyzeteléssel töltöttem, hogy az Erdélyi Hírlapnak a Csokfalváról és unitárius egyházáról ígért tárcámat megírhasam. Közben alig tettem látogatást is, s csak azután járogattam el, hogy a cikk elkészült. [...] Még egy utat meg kellett hogy tegyek. A Székelyek Történetének pályadíjalap bizottsága jegyzőjének lévén kiszemelve, szerettem volna, ha a Mezőség Korhányairól személyes meggyőződést teszek. Vasárnap – 25-én – reggel 6-kor tehát gyalog elindultam Szabédra s Szabadon, Csáváson és Felén át, fél tízre oda is érkeztem. Negyedórai pihenés után Barabási Pistával kimentünk a Korhányra. Nagy, magas, messzire látszó, kerek tetejű és Kölpény felé lesuvadt oldalú hegy. Szó sem lehet róla, hogy mesterséges temetőhalom lehetne. A tetejéről azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy amíg a Mezőség tőrendszere megvolt, az addig a mezőségi székelységnek egyszerű természetes védelmet nyújtott. A kölpényi tó most is egész völgyet átfogva úgy csillogott fel, mint egy hatalmas széles folyó. A nádasok, mocsarak, tavak s túl a Maros-völgy berkei, a terjedelmes erdőségek valósággal fedezték a székelységet itt. A tavakon túl nincs is Maroszeké székely faluiból Sámsondon és Lekencén kívül egy sem. Délután 4-kor visszaindulva a magasan haladó országútról még sokszor el-elnéztem a vidéket, s elgondolkoztam az öreg Barabási István nyugalmazott járásbírónak azon a természetes, halás után tett megfigyelésén, hogy a feleiek beszédjék a kunságihoz, a szabédiaké a jászokéhoz hasonlít. Ki tudja, nincs-e valami egyszerű, de nagy történeti igazság kulcsa a természetes tapasztalati megfigyelésben? Nyelvésznek kellene lenni hozzá! A felei és szabédi temetkezés is merőben különböző.”

1907-ben – hangsúlyozottan ismételve – 18 éves korában tett, megfigyelésen és az összefüggések keresésén alapuló felfedezését közel 50 esztendő múlva, 1955. június 8-án, azóta bizonyára sokadszor átgondolva, nagyon részletesen megírta Domahidi Sipos Zsigmond nyugalmazott magyar királyi rendőrtanácsosnak, 1938 és 1945 között Csepel rendőrkapitányának.

„Én a gypeűkből csak az erdélyi gypeűk egy részével foglalkoztam s azzal is szinte félszázad előtt. Engem az ügy a székely település nézőpontjából érdekelt különösképpen. Ekkor történt, hogy Maros-Torda megyében, Mezőszabédon egy barátomat meglátogatva meg akartam közvetlen közelből látni, hogy milyen határrész ott a Korhány? [...]

A hegytetőn megpihelve már visszakészülötünk, mikor eszembe jutott, hogy a szomszéd Ménes falu határában van az Örhegy. Megmutatták a Korhányról azt is. Alant egy mély völgy fenekéről Kölpény néhány háza látszott. Ezek végénél széles víztükör csillant föl a messziségből hozzánk. A vízszegény

Mezőségen szinte hihetetlennek láttam akkora vizet.

De ekkor mint egy égi látomás suhant el lelki szemem előtt a táj térképe.

Tudtam, hogy a kölpényi tó egyik láncszeme annak a tóisorozatnak, mely a középsőt a Mezőségi M[aros]vásárhely-Tekei keskenyvágányú vasút építéskor talált leletek bizonyága szerint már az őskorban is, kb. 20 km hosszúságban gáttal elválasztva csaknem egészen összefüggő – s széles víztükröt alkotott, egészen 1889-ig, mikor nagy részüket lecsapolták.

Emlékezetem végig vágatott a tóisorozaton. Az utolsó tó végénél ott van Mezőkapus. Mellette Iklánd s Zám, a határ- és vámhelyek. Fenn a tóisor végéhez közel Körtekapu! Átvillámlott az agyamon, hogy ez a 2–300 méteres víztükrös völgy valaha természetes határu szolgálhatott, akárcsak Nyugat-Magyarországon a Hanság mocsara. Elmondtam a hegymászás eredményét barátomnak is.

Itthon aztán tovább folytattam a kutatást, a tóisor északi vége közelében ott van Erked, ami az örke mezőségi tájszólásos formája, a -d helynévképzővel. Aztán fennebb ott van Kerlés, melynek semmi köze nincs a középkori reafogott ostoba Chyrieleissel, hanem ez is éppen úgy a ker(t), kerítés, határ, gyeptől származéka, mint a gyeptől, csak a Maros felőli részén Kerelő, Kerelősópatak és Kerelősz[en]tpál, melynek tőzomszédjában éppen úgy ott van Buzásbesenyőben a Besenyő örtelep, mint a gyeptől északi végénél levő Besenyőnél, melynek szász-német neve Heydendorf = pogányfal, a pogány örbesenyők egykori telepe.

Tisztán láttam, hogy engem itt a jószerencse egy egykori, ma már ismeretlenségbe süllyedt országhatár, illetve gyeptől fölfedezésével ajándékozott meg.”

Kelemen Lajos felfedezésének kontextusba helyezése előtt tisztázzuk a gyeptől fogalmát.

Lakonikus meghatározással, a honfoglaló magyarság határvidékének megerősített védőrendszere, azaz gyeptől rendszere. A 9–10. században ezek a gyeptől akár több napi járóföldre kiterjedő, lakatlan területek lehettek, amelyek a szállásokat védték. A gyeptől szó eredetileg a gyeptől származik, mely eredeti jelentését tekintve műveletlen, lakatlan területet jelentett. A mesterséges határvédő eszközök – mint a gát (clausura), vagy a torlasz (obstaculum) – az államalapítás idejéből ismertek. Hadászati fontossága abban állt, hogy az első roham, a meglepetés veszélyét elhárította. A kettős értelmű gyeptől szó térelválasztó közt is jelentett, amit az egyes magyar törzsek települési területei között is alkalmazták. A folyók alsó és felső vízvidékei voltak a téli és nyári szálláshelyek, onnan vonultak tavasszal a nyári szállásra, majd ősszel vissza. Ez volt a vízparti szállásváltó települési rend. Csíkszentmihályi Sándor Imre, a kolozsvári Genealogiai Füzetek című családtörténeti folyóirat egykori szerkesztője megpróbálta összegyűjteni az erdélyi gyeptől ségeket, melyben főleg Karácsonyi János elképzeléseire támaszkodott. A keleti gyeptől nek két vonatlat írt le: Szinyérváralja – Veresmart – Oláhgyűrűs (Gyéres), mely a Szamos és a Lápos völgyét zárta el, és Zsibó – Örmező – Tihó vonalat, mely a meszesi kapu mellett haladt. Emlékező elnevezés a két Gyepesér, az egyik Sárszegnél ömlik a Berettyóba, a másik Tenke és Erdőgyarak mellett folyik. A Maros völgyének Zámnál volt a kapuja, a Temes-völgyet Priszáka falunál rekesztették el.

Kelemen az idézett, domahidi Sipos Zsigmond-

hoz írt levelében még azt is megjegyezte, hogy „ezt a fölfedezésemet érdemlegesen soha sem dolgoztam ki.” Tőgyepű elméletét részleteiben nem vetette papírra ugyan, de ahogyan egy félmondatban célzott rá levelében: „Magam kétszer tettem érintő-émlítést a mezőségi tőgyepűről s folytatásáról.”

Először 1928-ban, a Hirschler József kolozsvári prelátnak-plébános alapította Művészeti Szalonban közreadott *A küüllővári tatárfej* című írásában olvashatunk néhány mondatot keleti gyeptől elméletéről. Fontosnak tartotta kurzív szedéssel kiemelni, hogy a „gyeptől határok pontos megállapításával ma is adós a magyar irodalom”. Egy monografikus igényű összefoglaló munkájában a gyeptől vonalakra való érintőleges utalásakor az említett 1928-as írásra hivatkozott Biró Vencel. Kelemen Lajos 1942-ben, a téma tárgyalásának jobban kedvező időpontban, *Marosvásárhely múltjából* címen szülővárosában tartott szabadelőadásában részletesebben tudott foglalkozni a kérdéssel. Az előadás később a szerző által alaposan átdolgozott változatából érdemes egy kicsit hosszabban is idézni: „A Mezőség keleti felében, Marosvásárhelytől nyugatra ősidők óta egy tóisor húzódott; ennek nagyobb része csak az 1884-ben végzett lecsapolásokkal szűnt meg. Ez az egykori tóisorolat a Teke közelébe eső Komlódtól és Nyulastól délnyugati irányba húzódva helyenként 2–300 méter széles víztükrökkel, nádasokkal és ingoványokkal mintegy húsz kilométer hosszúságban természetes határu kínálkozott, s a helynevekből következtetve huzamosabban ilyenül szolgált. Éppen úgy tó- és ingoványgyeptől volt, mint Nyugat-Magyarországon Ausztria felé a hasonló természetű, de síkföldi Hanság. [...] Mikor és meddig voltak ezek a gyeptől országhatárok, ma még ismeretlen, s azt csak leletek fogják eldönteni. Éppen így ismeretlen a határgyeptől megszűnésének vagy további keletre tolásának ideje...”

Az erdélyi Mezőséget Anonymus szerint Töhötöm (Tuhutum) vezér hódította meg, bevette Doboka várát, majd a Meszes hegység Terbetéjén átkelve, kijutott ki a Tisza síkságához. A fegyveres közepreg sírjaira alapozott, megbízhatónak nevezhető régészeti feltárások alapján megállapítható, hogy a Mezőségen, a nagyobb medencéknél, a Maros-völgyének mindkét oldalán stratégiai megszállás következett be. A 10. század folyamán a tagolt védelmi rendszert az Erdélyi-medence tartós megszállása váltotta fel. Györffy György Kniezsa Istvánt alátámasztva aláhúzza, hogy a 11. században az Erdélyi-medencének a középső területe: a Szamos felső vízvidéke, a Maros középső szakasza és a két Küüllő alsó szakaszának környéke volt megszállás alatt. Kniezsa István az igazolható gyeptől nyomok közé sorolta a Kolozsvártól délre, a Mezőségen található is. A magyarság keleti határvonalát – nyomatékositja – „bízást helyezhetjük” a Mezőség és az erdőv határára, Teke és Marosvásárhely tájékára. A földrajzi körülmények (erdő, ártér, láp, mocsár, a Mezőségnél a tavak) nemcsak határt szabtak, egyúttal meghatározták a letelepedés irányát is. Az Árpád-kori Magyarország egyik legtekintélyesebb szakértője, Györffy György szerint a Méhes és a Lekence folyók vízválasztója tekinthető a fő gyeptől vonalnak. A keletre eső Sajó-medence gyeptől elve volt. Erdélyi túlnyomó része a 10. században még gyeptől (indagó) volt, a Nyugat-Erdélyben húzódó katonai örtelepektől keleti irányban egészen a Kárpátokig. Az újabb kutatások fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy a korabeli Ma-

gyarországon a gyepláncok és az országhatárok nem voltak azonosak.

A Kelemen Lajos által leírt és a honfoglaló magyarság védőrendszerének, a gyeplánc egyik részeként értékelt mezőszéki tőrendszer nem az egyedüli természetes földrajzi felület, amelyet védelmi eszközzel hasznosítottak. Az általa is megemlített Hanságon kívül hasonló feladatot látott el az egykori Győr vármegye „napnyugoti része, mely Mosonnal és Sopronnal határos”. Ez a kisalföldi Tököz, amely „neveztetett az ő sok taváról, mocsaráról”, takácsi Horváth János – 1819 és 1826 között a réti gyülekezet evangélikus lelkésze – írásában örökítődött át az utókorra. Ugyanilyen szerepe volt egy másik – szintén nem az erdélyi gyepláncrendszerhez tartozó – védelmi céllal felhasznált hatalmas, 100–120 négyzetkilométeres földrajzi területnek az észak-keleti Kárpátokat őrző kárpátaljai lánctetőnek, az egykori Bereg megyei Szernye-mocsárnak. A mocsaras, vizenyős terület még a 19. században is 150 ezer katasztrális holdat foglalt magában. Az ingoványos vidék helységnevei itt is árulkodóak, mint Gát, Makarja, Beregújfalva, Nagyberég, Makkosjánosi, Nagylucska.

A tőgyeplánc-elméletet részben tartalmazó írást közreadó B. Nagy Margit művészettörténész Kelemen Lajos főként szóban kifejtett elmélete valóság-tartalmának megítélésében nem tudott határozott állásfoglalást tenni. Ezt a régészek elutasító magatartására való hivatkozása miatt és a téma felvetődésének időpontjában – az 1984. esztendő Romániájának ismeretében – érthetőnek találhatjuk. Szomorúbb, hogy véleménynyilvánítása összegző és lezáró mondata tulajdonképpen ma is érvényesnek tekinthető, melyet az azóta eltelt negyedszázad sem tudott meggyőzően pontosítani: „Így ma még – nélkülözve az erre vonatkozó kutatásokat – nem tudjuk eldönteni, hogy a Kelemen Lajos elgondolása helyes volt-e vagy sem.”

Az ötletgazda annak idején nem tudott – szó szerint – utánajárni elgondolása valóság-tartalmának. Előbb az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünneplésének titkári feladatai, majd házasságkötése – „akkor nem mehettem gyepláncbarangolóknak” – majd a tudományos cél megvalósítása érdekében kért III.

osztályú vasúti szabadjegy-kérelmének elutasítása végletes cselekedetre ösztönözte: „maros-széki székelvény módjára intéztem el az ügyet... addigi gyűjtésemet, kevés jegyzetemet s vázlataimat a kályhába téve felgyújtottam égő áldozatul, s az ügyet levettem az én életem napirendjéről”. Később felülkerekedett benne a tudományos kutató, és másolatot készített eredményeiről.

Némi előrelépést tapasztalhatunk az ügyben, bár nem a régészet, vagyis abból irányából, ahonnan az alátámasztást, a megerősítést legjobban várhatnók. Kelemen Lajos gyeplánc-elméletét erősítették meg dr. Kós Károly néprajztudósok a mezőszéki helységnevek elemzésekor kapott eredményei. Véleménye szerint a kapus helységnevek – mint a Mezőkapus – az egykori gyepláncvonal kijáratát őrzik. Ehhez kapcsolódnak a sajátos jelentést hordozó és különösebb magyarázatra nem szoruló helységnevek is, mint a Kátóna, az ör (Mező-, Al-, Felőr), a vár (Bálványosvára, Melegföldvár), az udvar (Sajóudvarhely, Udvarfalva). A vidéket meghódító és meglakó nemzetiségnevek is megőrződtek, mint pl. Ába, Ajton, Buza, Dócse, Gyula, Kara, Kékes, Keszü, Kolozs, Koppánd, Korpád, Kölpény, Szovát, Zombor). Véleménye megerősíti Györfy György egyes helynevekre vonatkozó megállapítását: Ormező az ispán alá tartozó örök tartózkodási helyére, Tötör a vár mellett lakott örök telepére utalhat. Őre vonatkozóan megjegyezte, hogy az egykori, Kolozsra vezető királyút Órnél átkelve a vízválasztón fordult Torda felé. Mezőkapussal foglalkozva megállapította, hogy a határvonal felette érte el a vízválasztót, amely Kolozs és Doboka vármegye területén a fő gyepláncvonalat alkotta.

A Kelemen Lajos által felvetett kérdés megnyugtató tisztázásának érdekében a régészeti, történelmi és nyelvészeti kutatások konszenzussal záródó végtermékében, vagy a kolozsvári levéltáros-történész nagyméretű kopertájának előkerülésében reménykedhetünk, amelynek tartalmáról annyi tudható, hogy „a gyepláncvonalról egy térkép-vázlatot csináltam s reá írtam a borítékára, hogy halálom után 25 évvel felbontható”.

SAS PÉTER

A bálványosvára falukutatás

A Mezőszékre más tájegységekhez képest későn, csak a 19. században irányult rá a figyelem. Ezek a híradások is leginkább az itt élő magyarok fogyatkozását, pusztulását mutatták be. Ezen valamelyest változtattak a szépirodalmi alkotások, a néprajzi jellegű munkák, mert e régió értékeire, archaikus jellegére hívták fel a figyelmet, és a táncmozgalom elterjedésével az itteni kulturális elemek szimbolikus értékűvé váltak. De igazán átfogó jellegű Mezőszéki leírás még mindig nem készült el. Ezt a hiányosságot pótolják az elmúlt évek munkái, kutatási eredményei. E hiány pótlására vállalkoztam én is a bálványosvára falukutatás anyagának felelevenítésével, elemzésével.

Kutatásom tárgya az 1941–1943 között végzett bálványosvára falukutatás vallásnéprajzi anyagának elemzése. Társadalomtudományi szempontból

ennek a Bálványosvára falukutatásnak a megszervezésében fontos szerepe volt annak, hogy az erdélyi magyar értelmiségi réteg abban a korban fokozottan érdeklődött a népi társadalom iránt. A falukutatás alapvető célja egy átfogó szintézis, komplex falumonográfia elkészítése volt. A korabeli történelmi, politikai változások azonban meggátolták a tervezett munka véghezvitelét, ezért csak kisebb részeredmények születtek a csoportos, jól előkészített és megszervezett alapkutatásból, amit komoly elméleti oktatás előzött meg.

A közös munka során óriási anyag gyűlt össze, de ezek feldolgozása, a tervezett monográfia azonban nem készült el. Csak néhány tanulmány született, ami a részeredményeket közölte.

Kutatásom célja ennek az elfelejtett anyagnak a felelevenítése, bemutatása, elemzése. Marosi Péter, a

váraljai munkatábor egyik résztvevője volt. 2003 őszén a Kriza János Néprajzi Társaság adattára adományként a Bálványosváralján gyűjtött anyaggal bővült. A három dobozon, ami több száz cédulát tartalmaz, ez a felirat áll: a „Váraljaiak hite.” Ez az anyag már egy rendszerezés, részfeldolgozás eredménye. Nemcsak a Marosi Péter gyűjtését tartalmazza, hanem a társaiét is. Így a témában gyűjtött vallásnéprajzi adatok mind egy helyre kerültek már a rendszerezés kezdeti fázisában. Az anyag további osztályozására, differenciálására később került sor. Az összegyűjtött anyag elemzése során azt tapasztaltuk, hogy a váraljaiak hitéletének bemutatása mellett egy olyan kutatói koncepció is körvonalazódott, amiben nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy Marosi Péter akkor protestáns teológushallgató volt. Kiderül, hogy egy református teológus tudatában hogyan különbözik el az általa hitnek és hiedelemnek nevezett kategóriák.

Ezek tükrében szeretném megvizsgálni az összegyűjtött anyagot az akkori vallási néprajz téziseinek a függvényében. Komoly feladatra vállalkoztak az akkori kutatók, mert a vallási néprajz önálló tudományként való definiálása még csak akkoriban volt kibontakozóban. Ennek bizonytalanságai, a tárgy pontos megjelölése, a módszerek megválasztása, a kutatói hipotézisek hiánya tükröződik is a vizsgált anyagban.

Bálványosváralja

Bálványosváralja a történelmi Szolnok-Doboka vármegye délkeleti részén fekvő falu, Déstől 14 km-re a Bándó patak völgyében, a Mezőség határán. Dész felé a román többségű Szásznyíres határolja, az északi részen a magyar lakosságú Magyardecse, keleten a vegyes lakosságú Almásmálom, és a Bándó felső folyásánál a román Batory és Csabaújfalú.

A település a Várhegy tövébe épült, ahol régen történelmi jelentőségű vár állt. A falu tehát a Várhegy északi lejtőjén keletkezett, majd onnan később húzódtott lennebb a Bándó völgyébe.

A várról már 1269-ből van okleveles feljegyzés, 1308-tól állandóan szerepel a feljegyzésekben, mivel ez erődítmény volt fontos szerepet töltött be a környék sóbányáinak védelmében. IV. Béla király indítványozta a kővárak építését, megerősítését. A Dész környéki sóbányák, és a Szamoson zajló sószállítás védelmében ennek a várnak kimagasló szerepe volt.

A vár magyar nevének változatai az ősi bálványimádatra vezethetőek vissza: 1291-ben Balvanus, 1308-ban Balvanus néven említik a dokumentumok. A vár az erdélyi vajdák tulajdonában volt. A hagyomány szerint ebbe a várba záratta be László vajda 1307-ben Ottó bajor herceget, aki a szabadulása fejében zálogba hagyta a szent koronát.

A várhoz hatalmas uradalom is tartozott: a 15. században 34 falu, melyeknek tulajdonjogáért erdélyi nemesi családok perlekedtek.

Bálványosvár Mátyás király uralkodásától kezdve a nagyváradi püspökök tulajdona: Szatmári György, Perényi Ferenc, Csihák Imre, Macedóniai László és Fráter György. Az utolsó gazdája Martinuzzi Fráter György váradi püspök volt, s az ő parancsára bontatták le 1548 körül. A vár faragott köveit a közeli Szamosújvár építéséhez használták fel, a maradék építőanyagot pedig a falu lakói hordták el. 1996-ban a református egyház márványtáblával

és emlékkopjafával jelölte meg a vár helyét. 2000 és 2001 nyarán a cserkészek ásatásokat végeztek a Várhegyen, és megtalálták a várudvar kövezetét, néhány falmaradványt, a torony pincéjét, cserépedénytörmelékeket és egy 1524-ből való bronz váltópénzt (obulus) II. Lajos magyar király címerével és Szűz Máriának, a Magyarok Patrónájának képével.

A falu templomát a ciszterci szerzetesek az 1200-as évek végén Szűz Mária tiszteletére szentelték, és a falunak Máriafalva nevet adták. A helybéli közösség református hitre csak Fráter György halála után tért át. I. Rákóczi György támogatásával épült a templom gótikus tornya. Azóta többször javították, kibővítették. A régi mesterek munkáját őrzi a faragott körablak, az úgynevezett Katalin kerék (13. század), a diadalívet tartó két faragott kőoszlop, és a déli kapuzat kőkerete. Az 1907-es bővítést követően, 1912. május 13-án, Fagyosszentekkor hatalmas szélvihar sodorta le a templom fedélzetét, erről a természeti csapásról a falu népe minden évben megemlékezik.

A falunak több mint 125 esztendeje működő állami iskolája van. De feljegyzések szerint már a 14. század elején iskola működött a faluban, 1330-ban egy János nevű pap egyházi dézsmát fizetett a pápának, és a római katolikus parókia mellett egyházi iskolát tartott fenn. Ez működött a reformáció erdélyi elterjedéséig, 1643-ban már református iskola működött a faluban. A 18. század végére a református iskola a katolicizmus erősödésével lehanyaglik. 1747-től újból katolikus iskola működik a faluban a nemesi családok jóvoltából, akik templomot, papi és kántori lakot, valamint iskolát építettek.

1875 szeptemberétől állami elemi népiskola működik a faluban, ami a minősítések alapján a vármegyében a dési és a széki iskola után következett.

Napjainkban I–VIII. osztályos magyar nyelvű általános iskola működik. Román tagozat csak I–IV. osztályban van, és az is összevont osztályokkal működik. A továbbtanulásra most már egyre nagyobb igény van, de a falu létszámához képest még mindig elenyésző az a réteg, amelyik középiskolai, főiskolai, vagy egyetemi képzésben részesült.

Bálványosváralja vallási megosztottsága nagyon színes: a református vallás mellett római katolikus, adventista (szombatos), ortodox és pünkösdista közösségek is működnek. A különböző felekezetek között általában egyetértés van, de a többségi vallás, vagyis a református, nem mindig tolerálja a máságot, főleg az új szekták térhódítása ellen tiltakozik. Így volt ez az 1991 körül kialakult pünkösdista közösséggel szemben is, akik a református egyházból szakadtak ki, ennek kialakulása, működése lokális mítoszként él a faluban.

A település lakosságának nagy része földműveléssel, állattartással foglalkozik. A földrajzi, természetrajzi viszonyok meghatározzák a gazdálkodási formákat. Ma sem meglepő a tehenekkel szántó ember, vagy a kézzel való aratás, mert nagyon sok olyan földdarab van, ami a mezőgazdasági gépekkel megközelíthetetlen. Ennek hatása van a termelékenységben is, mert sok esetben nem nyereséggel zárul a mezőgazdasági év, hanem veszteséggel. De ettől függetlenül nagyon sokan ragaszkodnak a régi gazdálkodási módokhoz, eszközökhöz törekedve az önálló életforma magtartására. Ez elég nehéz feladat ebben a rohamosan modernizálódó, globalizálódó világban, a létfenntartás érdekében új életstra-

tégiák bevezetésére lesznek kénytelenek.

A környező városba, Dére járnak az ipari munkások dolgozni, de az 1989-es változások után ott nagyon sok állami munkahely megszűnt. Talán ez is az egyik oka annak, hogy nagyon sokan külföldön, Magyarországon, Spanyolországban, Olaszországban vállaltak munkát. A fiatalok nagy többsége is vendégmunkásként az anyaországban dolgozik: építkezésben, különböző műhelyekben. Ez a külföldi munkavállalás a korábbi kapcsolatrendszereket megváltoztatta: átrendezte a családok külső és belső kapcsolathálóját, gyökeresen megváltoztatta mentalitásukat. Az ott szerzett tőkét itthon hasznosítják általában a házépítés, átalakítások terén vagy luxuscikkek vásárlására költik. Arra is volt példa, hogy a visszatértek vállalkozásba kezdtek és hasznosították a külföldön tanultakat, tapasztaltakat. Ennek eredményeként a faluban van működő pékség, több üzlet, vegyesbolt, és készülöben van egy tejfeldolgozó is.

A falukutatás és az erdélyi falukutató mozgalom

A 19–20. század fordulóján a népköltészet, a tárgyi kultúra iránti figyelem a közösségek iránti érdeklődéssel bővült, amelyekben ezek az alkotások létrejöttek. Elkezdődött a népi társadalom iránti érdeklődés, ami külön kutatási területtől vált. Egy közösség igazi megismeréséhez elengedhetetlen minden részterület ismerete, a legkisebb hiányzó részecske is más képet tükrözhet a vizsgált csoportról, döntő lehet az egész rendszerre nézve. Különösen érvényes ez akkor, ha a vizsgálatok célja egy átfogó, szintézis jellegű munka, egy monográfia elkészítése. Ez nemcsak egy mai kutatási elvárás-rendszer, hanem ez évtizedekkel ezelőtt, elődeinknél is érvényes volt. Kiváló példákat találhatunk náluk.

A falukutatás a falu életmódját és kultúráját komplex módon tanulmányozó tudományos vizsgálat, amelybe beletartoznak a tudományos jellegű kutatómunkák, és a falu életének megismerésére irányuló kevésbé tudományos törekvések megírásai is. Ez a kutatás végezhető egyénileg vagy csoportosan, szervezett formában. Ennek előzményei visszanyúlnak a szülőföldet ismertető művekhez, ezeket követik majd a tudományos igényű szakmunkák. Szabó T. Attila ezekről az eredményekről részletesen beszámol *A transylvái magyar társadalomkutatás* című tanulmányában (Szabó T. A. 1938: 13–31). Ő a társadalomkutatás csíráit már az 1800-as évek elején megjelenő munkákban felleli, a vármegyék, községek ismertetőiben, ahol inkább a helységek külső történetével ismerkedhetünk meg, de vannak utalások a korabeli társadalmi viszonyokra is: Fodor Károly, Kóváry László, Téglási Ercsi László műveiben leginkább. Később a Magyar Tudós Társaság kezdeményezésére több olyan mű születik, amelyben földrajzi, gazdasági, gazdálkodási, statisztikai, birtoklástörténeti, vallási, közigazgatási viszonyairól szóló adatok látnak napvilágot, majd pedig a megjelenő monográfiák teljesebbé teszik ezeket az adatokat, s ma is leg hozzáférhetőbb forrásként szolgálnak egy-egy tájnak a megismeréséhez (Szabó T. A. 1938: 13–38). Erdélyben ezek közül legjelentősebb Orbán Balázs munkája: Székelyföld leírása. Ő leginkább a falvak történelmi, földrajzi leírásával foglalkozik, vagy pedig néprajzi szempontból fontos leírásokkal (Orbán B. 1868–1873). De munkásságának korszakalkotó jelentősége volt: nemcsak a Székelyföldet mutatta be

földrajzi, történelmi szempontból, hanem ráterelte a figyelmet egy eddig elhanyagolt társadalmi osztályra, a falusi népre, a parasztságra is. Európai viszonylatban Le Play munkásságát tekinthetjük egyik alapmunkának, aki a társadalomkutatás szempontjából fontos leírásokat adott a vizsgált területekről. Ő már a monografikus kutatás módszerét vezette be a társadalmi jelenségek kutatásába. Gyűjtését a hatkötetes *Ouvriers Européens* című műben olvashatjuk, amelyben utazásának köszönhetően átfogó képet nyújt az európai munkásnépek életéről, társadalmi szervezkedéséről, társadalmi problémáiról, munkaszervezeteiről.

E források mellett a magyarság hatalmas történeti múltjának köszönhetően a kutató különböző kultúrtörténeti értékeket feltáró munkákra, emlékirat irodalomra (Bethlen Miklós, Kemény János, Apor Péter, Árva Bethlen Kata, II. Rákóczi Ferenc) is támaszkodhat, amelyben a társadalomról, annak felépítéséről, működési mechanizmusairól vannak adatok.

Az első igazi társadalomkutató munkát Szabó T. Attila Braun Róbertnek tulajdonítja, aki a munkásság életét mutatja be alaposan hű képet mutatva az ipari munkásságról. A falusi társadalomról pedig az első jelentős munkát Barabás Endre végezte *A falu társadalmi élete* című tanulmány írója (Barabás E. 1914). Ezeket követik az 1930-as években a konkrét falukutatói eredményeken alapuló munkák.

A falukutatásban a falu életének megismerése és leírása gyakran összefonódott az ismeretterjesztéssel és népműveléssel. A társadalomkutatás mellett a társadalomsegítés is motiválta a kutatókat. A tudományos munka sokszor összekapcsolódott a fizikai munkaszolgálattal is. Ez a kutatás nem elvont síkon történt, íróasztal mellett, hanem a helyszínen kutatva, a falvak népének életével megismerkedve próbálták megragadni a társadalmi valóságot, gyakorlati eredmények elérése érdekében (Venczel J. 1980: 62–63).

A társadalomkutatásban a falvak népének kutatása jelentős szerepet játszott. Nemcsak hazánkban, hanem szerte a világban az 1900-as évek elején a falvak népének kutatására fokozott figyelmet szenteltek. A finnknél, a németknél, az amerikaiaknál hasonló folyamatok zajlottak. Mindez kapcsolatban áll a nemzeti öntudatra ébredéssel is. E folyamatok lezajlásában a fiataloknak jelentős szerepük volt. Venczel József így ír erről az erdélyi viszonyok kapcsán: „Az ifjúságot ugyanis a falu iránt megnyilvánuló, sokban lírai megérzése: a faluideológia ráébredtetten arra, hogy 1. a magyar középosztály magyar öntudata is nében van, 2. a faluban meglátott kultúrértékek hivatottak a magyar művelődés újjáélesztésére, 3. a nép gazdasági érdekeinek védelme és támogatása a magyar gazdasági érdekeinek védelmét és támogatását jelenti. De a felismeréstől látszólag függetlenül a fenti meggyőződést sürgette a kisebbségi életnek az a kikerülhetetlen társadalmi adottsága is, hogy a kisebbségi magyarság vérszegény középosztálya a föltétlen és biztos elszegényedés útján áll” (Venczel J. 1980: 61–62).

A magyar falukutatósokra hatással volt továbbá az amerikai faluszociológia (rural sociology), a német szociológia és a román monografikus szociológia. Ez utóbbinak a hatása igen jelentős, mert hasonló kontextus hívta életre azokat is. Főleg erdélyi viszonylatban, ahol a földreformok alaposan megvál-

toztatták a parasztság életét. Az erdélyi magyarságnak is több mint 70%-a (72-73%, l. Venczel 1980. 62.) falun lakott, vagyis e kutatott réteg által a társadalom jelentős része lefedett volt. Az első világháború után kialakult helyzet szükségessé is tette ezeket a vizsgálatokat. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint az aktív lakosság 78,2 %-a a mezőgazdaságban dolgozott, ahol az új földreformoknak köszönhetően sokan földtelenné váltak, a parasztság helyzete ellehetetlenedett (Balázs S. 1976:7). A falukutatások a reális helyzetek feltérképezésére törekedtek: a kijelölt társadalmi réteg, társadalmi valóság teljes megismerésére. A kutatások monografikus igénnyel zajlottak. Az erdélyi kutatók közül Venczel József munkásságára volt a legnagyobb hatással ez a Gusti-féle monografikus szociológia, aminek lényegét, eredményeit *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című tanulmányban ismertette (Venczel J. 1935).

Erdélyben ezt a munkát kezdetben főiskolás egyletek, szervezetek tették lehetővé. 1930-ban jött létre az első olyan szervezet, amely kizárólagosan a falumunka érdekében alakult: *Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma*. Szervezett keretek között működött, kiadványa, *Falufüzetei* jelentek meg. Ezek közül megemlíthetnénk Gyallay Papp Zsigmond: *A nép és az intelligencia* című 1931-ben megjelenő füzetét, amelyben a szerző megújító szerepet szán a falu egészének a romániai magyarság érdekében. Ezt követi Demeter Béla két tanulmánya: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* 1931-ben, és *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*, 1932-ben. A csoport végül két részre szakadva folytatta a falumunkát: egyik része radikalizálódott, cselekvő politikai szerepet vállalt a falvak segítése érdekében. Ők megalapították a *Falvak Népe* című lapot, míg az Erdélyi Fiatalok megmaradt csoportja, a *Hitel*-csoport továbbra is a falvak tanulmányozásában látták a társadalomsegítés lehetőségét, mert először ismerni kell azt a réteget ahhoz, hogy megfelelő módon nyújthassanak segítséget, megoldási lehetőségeket a felmerült problémás helyzetben.

Ilyen körülmények között kezdődtek el Erdélyben az első falukutatások: a kolozsborsai, a bábonyi és a magyarlapádi munkatábor.

Az első Bánffy Ferenc jóvoltából jött létre, és ez még inkább egyéni kutatáson alapszik. Ennek eredményeiről az Erdélyi Fiatalok falufüzeteinek 3. és 4. száma tudósít (Demeter B. 1931, Mikó I. 1932). Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című füzetben kilenc Kolozs megyei falu településtörténetét és népmozgalmaikat dolgozza fel.

A bábonyi munkatábor a kolozsvári Református Teológia kezdeményezésére jött létre, és inkább fizikai munkavégzés történt. A tudományos vezető Szabó T. Attila volt, aki beszámolót is készít erről a táborról, ennek eredményeiről (Szabó T. A. 1937:51-56, 1938:13-38, 1939a:35-62, 1939b:146-178), Kós Balázsal együtt (Kós B. 1936: 297-306).

A magyarlapádi munkatábor Bakk Péter szervezte, aki a Bethlen Kollégium tanítóképzőjének tanára, és jól ismerte Gusti professzor munkásságát. Ő is bekapcsolódik Gusti professzor intézetének kutatásaiba s a Sociologie Românească hasábjain pedig ismertette a magyar falukutatók könyveit. Magyarlapádon leginkább szociográfiai felmérő munkát végezett középiskolás diákokkal. Ez volt az első tábor „amely Gusti professzor tanításait felhasználva, szakszerű vezetéssel, szakemberek bevonásával, az ifjúság kollektív

munkájával kísérelte meg a falu társadalmi és művelődési kérdéseinek felmérését” (Vita Zs. 1977: 128). Ennek a tábornak az eredményeiről sem készült feldolgozás, anyagának pedig nyoma veszett.

A bálványosváraljai falukutató munkatábor

A bálványosváraljai munkatábor a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetégének (KMDSZ) társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége szervezte. Ez a munkatábor volt a negyedik nagyszabású falukutató kísérlet Erdélyben a kolozsborsai, bábonyi és magyarlapádi falukutatás után.

A bálványosváraljai kutatás terve Daday Lóránd, Kovács Imre és Erdei Ferenc ösztönzésére már 1940-1941 telén megfogalmazódott, de a történelmi események (német-orsz háború kitörése) akadályozták a tervek kivitelezését. Végül a tervezett táborra mégis sor került. A diákok a terepre való kiszállás előtt előadássorozatokat hallgattak, amelyek elméleti felkészültséget biztosítottak a számukra. Tizennégy előadást hallgattak végig. A bevezető előadást Venczel József tartotta, aki a kutatás vezetője volt. Ő a társadalomvizsgálat alapelveit ismertette a diákokkal, és a monográfia feladataira hívta fel a figyelmüket. Hantos Gyula a táj földrajzi tényezőit, Bálványosváralja történelmi fejlődését és a településtörténet szempontjait Makkai László, a helynévgyűjtés módszereit és összefüggéseit Szabó T. Attila, a néprajzi gyűjtés elveit és ágazatait Kovács László, a jogi néphagyományok kérdését Bónis György, a fajbiológiai kutatás lehetőségeit Csík Lajos, a népegészségügy megfigyelések alapkérdéseit Lőrincz Ferenc, a néptáplálkozásra vonatkozó kutatásanyag részleteit Ludány György, a falunak mint közösségi életformának a kialakulását Pálosy Ervin, a magyar közigazgatás formáit Martonyi János, a statisztika módszereit Schneller Károly ismertette. Ezeket az előadásokat megbeszélések követték, módszertani kérdések megbeszélése, úgynevezett „szellemi fegyverkezés” (Molter P. 1942:3-4).

1941 nyarán 33 kolozsvári főiskolai hallgató vett részt ebben a munkatáborban (hét joghallgató, hét orvostanhallgató, hét közgazdász, hét tanárjelölt, négy teológus, egy mezőgazdász) Ez volt az első és egyben a legnépesebb kiszállás. A falu iskolájának két nagy termében voltak elszállásolva, a diákok ott rendezkedtek az egyhónapos táborigazságra. Az étkezés is ott történt, egy öreg szakácsnő főzött a diákságnak.

A fiatal nemzedék tudatában volt annak, hogy a korabeli társadalmi valóság ismerete nélkül lehetetlenség a reájuk váró esztleges falusi kihelyezés esetén a feladatokkal való megbirkózás, és a megfelelő szolgálat elvégzése. Az 1930-as évek elején alakult meg az Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma, ami az első olyan ifjúsági keret, amely kizárólagosan a falumunka érdekében indul. A társadalomtudományi munkában fontos szerepet töltött be az 1930 és 1940 között működő *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat. Minden év júniusában „faluszámok” jelentek meg, amelyek nagy hatással voltak a faluért lelkesedő fiatalokra. Ezek a fiatalok kapcsolatban álltak a Gusti-féle iskolával is, így ismerhették a falukutatás és a falumunka akkor korszerű módszereit, és azokat használhatták saját kutatásaikhoz.

Ismerték a román monografikus szociológia eredményeit, a falumunka terén megvalósított gyakorlati

eredményeket (Ruset, Nerej, Fundul Moldovei, Drăguț stb.), és ezeket példának tekintve részben követték is őket.

A bálványosváraljai kutatás tudományos vezetője, Venczel József nagyon jól ismerte a Gusti-féle iskola eredményeit, mert 1935-1936. tanév második felét a bukaresti szociológiai intézetben töltötte. „1936-ban a jó szerencsével párosult szakirányú érdeklődés engem is elvitt a Gusti-iskola központi műhelyébe, a tíz év páratlanul gazdag kutatása eredményeit őrző Monográfiai Archivum színhelyére, a professzor szociológiai, etikai és politikai szemináriumába – látni és megérteni a konkrét munkában alkalmazott társadalomismereti technikát és a valóság megközelítésében akkorra már kikísérletezett ténymegállapító eljárások sokféle változatát... Így töltöttem az 1935-1936. tanév második szemeszterét a bukaresti szociológiai intézetben, élvezve Gusti professzor jóindulatú támogatását, Henri H. Stahl, Traian Herșeni és O. Neamțu beavatató irányítását, de mindenképp az archívummal folytatott néma, cédulázó párbeszéd gyönyörűségét... Rövid pár hónap alatt lapról lapra nyomom követni hat monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól távol eső, különböző feltételek között alakuló falutársadalmak változóinak valóságghú megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát, amelyből az eddigi tanulmányok merítettek, s amelyek lehetővé tették az olyan méretű reprezentatív összefoglalást, mint amilyen a Henri H. Stahl tollából és szerkesztésében francia nyelven megjelent Nerej-monográfia (1939), amelyben – a szerző-szerkesztő Gusti szavaival – a »társadalmi archeológia« mintáját adja” (Venczel J. 1970: 821–825). Venczel ezeket a sorokat sok év távlatából írta, de az időbeli távolság nem akadályozta abban, hogy ugyanolyan lelkesedéssel beszéljen a bukaresti iskolában töltött időről, mint amilyen szívesen vett részt azokban a kutatásokban. Nyomon követhette a készülő monográfiák rendszerezett anyagát, dokumentációját, a feltáruló társadalmi valóságot. Saját kutatásra alapozva igazolódtak az addig olvasott tanulmányok tudományos eredményei, mert nemcsak a végkövetkeztetésekkel ismerkedhetett meg, hanem azzal a megfigyelésen alapuló kutatási anyaggal, amelyeknek az elemzéséből azok a tanulmányok születtek. Az ottani kutatási munkát, tudományos tevékenységet, eredményeket látva azon gondolkodott, hogy a látottakat hogyan lehetne az erdélyi magyarság, a kolozsvári értelmiségi körében hasznosítani, a sajátos, kisebbségi helyzetre alkalmazhatóvá tenni. Ez a magatartás tudósi magatartást tükröz, amely az új ismeretet beépíti a meglévő tudásába, gondolati sémáiba, és mindig a sajátos, egyedi helyzetekben aktivizálva ezt a tudást alkalmazhatóvá teszi.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a bukaresti falukutató iskola befolyásolta Venczel József tudományos munkáját. A szakirodalom Venczelt Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványának tartja. De Venczel nem pusztán átvette a román monografikus iskola eredményeit, hanem alkotó módon továbbgondolta annak eszmeiségét, módszereit, és az adott történelmi, politikai kontextushoz igazodva alkalmazta a kisebbségi helyzethez.

Az első bálványosváraljai kiszállás a falumunka hármasságából (falukutatás, munkaszolgálat, fa-

luvezetés) a falukutatást vállalta: próbafelvételt, a módszertan kialakítását, a szisztematikus anyaggyűjtést. Az ezt megelőző falumunkákban inkább a munkaszolgálat érvényesült, a falumunka háttérbe szorításával. A váraljai táborban részt vevő kutatók nem zárkóztak el a munkától sem, de csupán annyit vállaltak ebből, amennyit a bizalomfelkeltés feltétlenül megkövetelt: segédkeztek a mezei munkáknál, a teológusok templomi szolgálatot végeztek, az orvos-tanhallgatók elsősegélyt nyújtottak a rászorulóknak. Elsődlegesen a társadalmi életmegnyilvánulások, jelenségek tudományos megfigyelésére vállalkoztak. A javító, módosító beavatkozást már egy következő kutatás vállalta volna.

1941 telén már csak kisebb csoportok végeztek néprajzi és jogi szempontú kutatásokat, a következő nyári terepmunka már el is maradt. 1943 tavaszán is csak kilenc közgazdász gyűjtötte a családok mezőgazdasági üzemeinek adatait. Ebben az évben nyáron is egy hónapos táborozásra került sor. Ekkor tizenhét diák vett részt a kutatásokban: közgazdászok, bölcsészek, vegyészek, jogászok, orvosok, teológusok. A céljuk az volt, hogy pótolják a hiányzó adatokat.

Módszerek

Az első kiszállás után körvonalazódott a társadalomkutatásnak az a vázlata, amit Venczel *A falukutatás módszerének vázlata* című tanulmányban írt meg (Venczel J. 1941). A román szociológia iskolához hasonlóan ők is a társadalom egészére koncentráltak: „a társadalom egészének megragadását tűztük ki célul nem részletkérdések tisztázására, a priori tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváralja életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna (a szociológiai paralelizmus törvénye).” (Venczel J. 1980: 119). Ez az elmélet a falut a társadalom egészében önállóan létező egységnek tekinti. E látásmód téves voltára azóta már többen felhívták a társadalomkutatók figyelmét (l. Gáll 1957. 7–17.)

A módszerben a szociológiai paralelizmus törvénye nem volt kielégítő, erről számolnak be azok a kutatók is akik részt vettek a bálványosváraljai falumunkában: „a szociológiai paralelizmus Gusti kidolgozta törvénye a bálványosváraljai kutatók tudatában is téves konklúziókhöz vezethetett. Ez ugyanis párhuzamosságot jelentett egyrészt a természeti és társadalmi jelenségek között párhuzamosságot, ami nem jelent alárendeltséget: »egyik a másikra vissza nem vezethető, nincs okozati összefüggés közöttük«, »egymásnak kölcsönös és lényeges feltételeit« hordozzák magukban. Ez a szociológiai álláspont elsősorban az anyagi életviszonyok alapvetően meghatározó szerepének háttérbe szorítását jelenti” (Imreh I. 1967:1192).

A kutatásban komplex módszert alkalmaztak: felhasználták a néprajz, a szociológia, a statisztika és más társadalomtudomány módszereit. A különböző részterületek közötti összefüggések láttatására már a gyűjtés ideje alatt odafigyeltek. „A bálványosváraljaihoz hasonló népes munkaközösség tagjai nem merülhetnek el a nekik kiosztott vagy az általuk választott kérdéskör egyoldalú vizsgálatában, hanem ál-

landóan, lépésről lépésre ismerniük kell a kutatás egész anyagát, mert az együttes társadalomvizsgálatban résztvevő nemcsak részletfeladatokat old meg – a vezetőre bízva az összefüggések szemmel tartását, hanem mindig az egész feladatot tartja szem előtt, még akkor is, amikor részletkérdések kibogozásán fáradozik. Minden egyes kutatónak tudnia kell az általa vizsgált társadalmi jelenség szerepét az egész társadalom életében, és ismernie kell már a gyűjtés közben azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyek ezzel ok és okozati összefüggésben állnak (Venczel J. 1980:119).

A kutatásban nem használtak kérdőívet, mert el szerették volna kerülni az ezzel járó merevséget, és egyoldalúságot. Ezt váltotta fel a kétnaponta tartott megbeszélés és vita, amely elősegítette a kutatás irányítását, és lehetővé tette a felgyűlt anyagban való tájékozódást. Így mindenki részt vett az anyagrendezésben, a kérdéskörökre való felbontásban, egy összefüggő szempontrendszer felállításában. Így a szétágazó munkakörök között állandóan láthatták az összefüggéseket, ahogyan azok egymást szervesen kiegészítették, meg a kutatás természetes folyamatszerűségét, fejlődésvonalát, ahogyan a részterületek összefüggő kérdéskörökké alakultak. A kutatók a helyszíni tapasztalatok után választották ki azt a témakört, amiben gyűjteni kívántak. „Mikor indultunk, senki sem tudta bizonyosan, hogy milyen munkaágban fog a terepen dolgozni, legfőnnebb csak annyit tudott, hogy majd képességei lesznek mértékadóak” (Molter P. 1942:9). Talán jogosan tevődik fel bennem az a kérdés, hogy lehet-e jó gyűjtést végezni előzetes alap tájékozódottság nélkül? Mai kutatói szemmel ezt problematikusnak látom, és saját tapasztalataim azt mutatják, hogy még a kellő tájékozódás után is néha alapvető fontosságú dolgok kerülnek el a gyűjtők figyelmét. Előnye talán abban van, hogy így nem egy létező kategória, a priori tétel, kutatói koncepció bebizonyítására kerestek példát, hanem azok tényleg a gyűjtési szituációban konkretizálódtak, a kutatók közösség valós jelenségeire alapozva. A tábor megelőzte egy előadásorozatot, tanfolyamot, de ez elégséges volt-e egy ilyen nagyszabású kutatásban való aktív részvételhez? Ebben a kutatásban nem gyakoroltak falukutatók vettek részt, hanem ez a kutatás tette őket falukutatókká.

Az anyag megfigyelés, interjú, beszélgetés és más módszerek kombinálásával gyűlt össze. Minden kutató a maga tárgykörében beszélgetéseket folytatott a falusiakkal, és ezeket lejegyezte, de nemcsak a saját kutatási témájához tartozó közléseket, hanem más szakokhoz tartozókat is. Ezért volt szükség arra, hogy minden kutató tisztában legyen a gyűjtés egészével, így az értékesnek tűnő közléseket más témakörök kutatói számára lejegyezheték.

A végső cél a falumonográfia elkészítése volt, az anyaggyűjtés ennek függvényében készült, minél teljesebb anyag összegyűjtésére törekedtek, de nemcsak ez volt az egyetlen cél. Venczel a falutábor ideje alatt adott nyilatkozatában a tábor célját nemcsak az adatgyűjtésben jelölte meg, hanem a falumunka gyakorlati oktatásában való részesülésben is: „A végső cél nemcsak az, hogy összegyűjtsük az anyagot. Hiszen kevesen is vagyunk ehhez, hanem hogy gyakorlati oktatásban részesüljenek a résztvevők. Közös szempontot érvényesítünk: a problémák meglátását és a kollektív módszerek elsajátítását.” (Szabó L. 1993:

214–215).

Venczel módszertanilag új társadalomkutatási módszert alkalmazott a meglévő ilyenfajta kutatási módszerekre alapozva. A Rural Sociology módszereitől elzárkózik, mert annak elméleti alapvetése a mi társadalmunktól eltérő társadalmakra érvényes. A Gusti-féle monografikus szociológia elveit viszont beépíti a kutatásba, de azokat is továbbgondolja, és a kisebbségi magyarság helyzetéhez alkalmazhatóvá teszi. A falukutatás vázlatában három alapvető szempont érvényesítéséről számol be a kutatásban:

1. Elválasztotta az informatív és objektív anyaggyűjtést, hogy az egyes társadalmi jelenségek funkcióit megállapíthassák a nép szellemi életében.

2. Az anyaggyűjtésben és csoportosításokban nem ragaszkodott merev kategóriákhoz: a keretek és életműködések elválaszthatatlanok egymástól, minden részletkérdés külön monografikus probléma, csak akkor érthető, ha a vizsgált jelenséget ok és okozati körével együtt tanulmányozzák.

3. Az erdélyi társadalomkutatásoknak megfelelően a néprajzi gyűjtést tekintette elsődlegesnek, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak (Venczel J. 1980:121). A néprajzi gyűjtés ugyancsak problematikus, mert a nem néprajzképzésben részesült kutatók nem biztos, hogy ennek az elvárásnak eleget tudnak tenni. A kutatók joghallgatók, teológusok, közgazdászok, orvostanhallgatók, tanárjelöltek voltak. Néprajzi képzésben nem részesültek, így nem ismerhették kellően a néprajz alapkategóriáit, módszertanát, kutatási eredményeit. Így azt hiszem, hogy ennek a szempontnak az érvényesítése nem valósulhatott meg kellőképpen.

A falut, a monográfia tárgyát a társadalomban önálló egészként képelték el, ez a szemlélet atomizált társadalomszemlélethez vezetett volna (Gáll E. 1939: 224). Ennek kikerüléséért a váraljai kutatások alkalmával felvetődött a táj kutatás gondolata is, ami a falukutatást még teljesebbé tette volna. Egy ilyen kutatás viszont megkövetelte volna a problémakörök számának lecsökkentését, és csak a leglényesebbekre való koncentrációt (Imreh I. 1980:18).

Eredmények

Az első kiszállás után az összegyűlt anyagot tizenkét fő csoportra osztották:

I. Tájkeret:

II. Élettani vonatkozások:

III. Gazdasági kérdések

IV. Tárgyi hagyományok + szellemi hagyomány

V. Népnyelv

VI. Tiszta szellemi hagyomány

VII. Népi lélektan (közvélemény és magatartás)

VIII. A történelmi emlékezés anyaga

IX. Népi jog és politika

X. Szokásanyag

XI. Az egyház és az iskola (vallásos életforma és művelődési helyzetkép)

XII. A társadalmi élet alapjai

Ezeket a főbb csoportokat az összegyűlt anyag mennyiségének, minőségének függvényében további alcsoportokra osztották. Ezekben megjelölték az egyes csoportok közötti összefüggéseket (Venczel J. 1980: 121–136).

Az első kiszállás eredményeiről Molter Péter számol be a *Falukutatás Bálványosváránál* című tanulmányában: „A kutatás eredménye mintegy ötezer cédu-

la, az informatív gyűjtés anyaga, hét-nyolcezer népmozgalmi és családtörténeti cédula, térképek, fényképfelvételek, néprajzi vázlatok és fonográfhangok. Most a rendezés és feldolgozás a feladatunk. A cédulákat csoportosítani kell, a kérdésköröket elválasztani, az összefüggéseket megjelölni, s ami a legfontosabb: az anyagrevízió során a hiányokat számba venni, a kétes anyagot elkülöníteni, s egyben az objektív gyűjtést előkészíteni” (Molter P. 1942: 12). Ez a rendszerezés és a munka további folytatása csak részben valósult meg. Venczel József tanulmánya: *A falukutatás módszerének vázlata* mellett, ami a készülő monográfia szerkezeti váza is, csak néhány beszámoló jelent meg: Marosi Péter tanulmánya (Molter P. 1942) és Imreh Istvánnak két beszámolója (Imreh I. 1943:1967). A további feldolgozás még mindig várat magára. A harmadik falukutató munkának is ugyanaz lett a sorsa, mint az előző két-három próbálkozásnak, a felgyűjtött anyag csak részben feldolgozott, az összegyűjtött cédulák érdembeli feldolgozása elmaradt.

A bálványosváraljai kutatás volt Venczelnek a legnagyobb monográfiai vállalkozása 1941 és 1943 között, és számomra meglepő, hogy a módszertani vázlaton kívül ő maga semmit sem írt a kutatásról, az eredményekről, a felgyűjtött anyagról, pedig bizonyára ő ismerte azt a legjobban. A részterületek közötti összefüggéseket ő láthatta át a leginkább, mert a kutatás az ő irányításával folyt, az ő kutatói koncepciója alapján. Ez a feldolgozás egy értékes munkával gazdagította volna az erdélyi társadalomkutatást.

Marosi Péter rendszerezése a váraljai anyagról

A Kriza János Néprajzi Társaság adattárába beérkezett anyag Marosi Péter rendszerezett anyagát tartalmazza a bálványosváraljaiak hitéről. A három dobozon ez olvasandó: a váraljaiak hite. De ezek az adatok nemcsak a Marosi Péter gyűjtését tartalmazzák, hanem az egész csoportnak a gyűjtését, akik 1941 nyarán részt vettek a falutáborban. Azt az anyagot gyűjtötte össze Marosi, ami ehhez a témához kapcsolódott. Venczel József vázlatából, és a beszámolókból az derül ki, hogy a csoportos megbeszéléseknek fontos szerepe volt a munka folyamatában és a kutatás irányításában. Ez tette talán lehetővé ezt a rendszerezést is, mert így ebben a témában felgyűjtött válnéprajzi adatok egy helyre kerültek már a rendszerezés kezdeti fázisában. Az anyag további differenciálására, a pontosabb osztályozásra a későbbiekben kerülhetett sor.

Ez az anyag a váraljaiak hite mellett egy kutatói koncepciót is tartalmaz, egy gondolkodásmódot, amiben visszatükröződnek a gyűjtő korának kutatási irányzatai, az uralkodó trendek, általánosan elfogadott nézetek, szocializációjának nyomai. Marosi Péter teológushallgató volt, protestáns teológiai diák, később református lelkész Désen. Rendszerezéséből kiderül az, hogy egy vallásos neveletésben részesült református ember tudatában hogyan különülnek el az általa hitnek és a hiedelemnek nevezett kategóriák, mennyire távol ezek a fogalmak az akkori gondolkodásban, mennyi mindent foglal magába ez a témakör. Erre vonatkozóan az összegyűjtött anyag mellett Marosi jegyzetfüzetében eligazítást találunk: a téma kijelölését, a gyűjtő feladatait, ennek indoklását, szempontrendszerét, és végül a felgyűjtött anyag felosztását.

„A hit Isten adománya. Hitet megkülönböztetjük hiedelemtől. Egyszerű ember, falusi ember életében nem különül el a kettő” (Marosi Péter jegyzetfüzete. Kézirat). Ebből kiderül, hogy a kutató e kettőt elkülöníti egymástól, de a falusi emberek életében ezek együttesét szétválaszthatatlannak tételezi, mert nincs éles határ a hit és a hiedelem között. Ezek együttese alakít ki egy koherens hitvilágot, ami szerkesztéshez tartozója az emberek életének, mindennapjaiknak. Tudomány szemléleti megközelítés szerint a hiedelem olyan hamis állítás, amely létezőnek tekint egy nem létező dolgot, tulajdonságot vagy kapcsolatot, és nem létezőnek a reális dolgot, tulajdonságot, kapcsolatot. A tudásnak az igazolt része, ami a tudomány körébe tartozik és a személyesen megtapasztalt, vagy átvett, de nem igazolt ismeret, a hiedelem az emberek tudatában, a gyakorlatban nem határolódik el egymástól, hanem ezek együttese teszi lehetővé a világértelmezést (Fejős Z. 1881:88–118).

„Feladatunk: a váraljaiak hitét (hitét és hiedelmét) együttesen leírni. A beszélgetések és a megfigyelések nyomán leírni a prédikált és tanított hit és a hagyományozott hiedelemből kialakuló lelki képet” (Marosi Péter jegyzetfüzete. Kézirat). A cél a kettő együtteséből kialakult lelki kép feltárása volt, a kettő együttesének hatása az emberek életére. A hagyományozódott hiedelmek, a tanított hit összekapcsolódik az emberek tudatában, nem lehet szétválasztani. Ezek együttes vizsgálata talán ezért is tűnt indokoltnak az akkori kutatóknak.

A kutatás módszeréről is információkat kapunk: beszélgetések és megfigyelések nyomán készültek a leírások. A hosszabb otlét bizonyára lehetővé tette, hogy a megfigyelés ne csak a felszíni adatokra alapozzon, hanem a mélyebb összefüggésekre is. A monografikus kutatásnak a megfigyelés volt az egyik legfontosabb kutatási módszere. A román monografikus szociológia empirizmusának is a megfigyelés, a közvetlen részvétel volt a módszere. Eredményeik inkább azokra az adatokra alapoztak, amelyek a megfigyelésből származtak, habár erős megszorítással elfogadták más módszerek, tudományágak eredményeit is. A falu integrális képének megragadása érdekében a szociológiai megfigyelés minden válfaját bevonták a kutatásba.

Az indoklásból kiderül, hogy ez a gyűjtés több tudományágak kérdéseire próbál választ adni, interdiszciplináris jellegű: teológiai, néprajzi, társadalomrajzi, társadalomtudományi.

„Miért: teológiának tudatos képet mutatni faluról, a néprajznak megmutatni a hiedelmet mint az egész élet részét, a társadalomrajznak és társadalomtudománynak a vallásos és babonás falut mutatni” (Marosi Péter jegyzetfüzete. Kézirat).

A teológiának ez a kutatás tudatos képet akart mutatni a faluról. Ez a tudatosság esetleg abban nyilvánulhat meg, hogy az adatközlésekből kiderülhet, hogy a hivatalos vallásosság tanainak továbbélése hogyan valósul meg az emberek életében. Mennyire épülnek be a tudatukba, és mennyire válnak igazán meggyőződéssé, személyes hitté a tanított, hallott tanok. Esetleges visszaigazolás is lehet a teológia számára a vallásos életről, a hivatalos vallás szerepéről, az emberek életében betöltött helyéről. Rámutathat arra is, hogy a hivatalos vallás tanai hogyan valósulnak meg a népi gyakorlatban, a parasztság hitében.

Ez milyen más tudásformákkal keveredik, és ezek együttese milyen összefüggő rendszert alkot, milyen világképet konstruál.

A néprajznak a hiedelmet mint az egész élet részét kívánta megmutatni. A hiedelmet, ezt a múltból származó örökséget, amit a tudomány évszázadok során nem számolt fel, az egész élet szerves részének tekinti. A hiedelmek sajátos képet alakítanak ki a világról, a közvetlen szerzett igazolatlan ismeret minden ember életében egyedien realizálódik. Saját válaszokat adnak a mindennapokban feltevődő titokzatos kérdésekre, meg a számukra érthetetlen dolgok megmagyarázására. Ezek a válaszok nem határolódnak el a személyesen szerzett ismeretektől, a tudományosan igazolt eredményektől, hanem ezek együttese alakítja ki, formálja a világképet. Így az is elég nehéz feladat lenne, hogy a hiedelmet szétválasszuk az adatközlések alapján a hivatalos vallás forgalmazta hittől, mert ezek együttesen hatottak akkor is, amikor az adatközlések készültek, és ezek szétválasztása mesterkéltné, merev kategóriákat eredményezne. Marosi ezt a szétválaszthatatlanságot csak a falusi emberek életére értette érvényesnek, és nem a kutatókra is, de vajon tényleg így van-e ez? Nem ugyanúgy érvényes ez a szétválaszthatatlanság a kutatókra is? Véleményem szerint ezek a vonatkozások ránk is ugyanúgy érvényesek, mint a falusi emberekre.

Marosi a rendszerezés során két szempont fontosságára hívja fel a figyelmünket: „Szempontok: A falu élő közösség, jelenségei nem elkülönültek” (Marosi Péter jegyzetfüzete. Kézirat).

Ezek a falukutatók elzárkóztak a szobatudós, a könyvtárba bezárkózó kutatási módoktól, az elvont síkról a társadalmi valóság közvetlen megfigyelésére vállalkoztak. Ők aktívan részt vettek a falvak életében, és ilyen módon a saját megfigyeléseikre alapozva vontak le következtetéseket a vizsgált közösségekről. Így láthatták, hogy egy élő közösség hogyan működik, hogyan telnek a hétköznapjaik, milyen gazdálkodási módokat alkalmaznak, milyen világnézetet vallanak magukénak, milyen képet konstruálnak meg magukról a kívülállók számára, ellenőrizni tudták, hogy az a kép mennyire reális, vagy mennyire csak szerepjáték. Nemcsak jelen voltak azokban a közösségekben, hanem a falumunka során sok esetben velük együtt dolgoztak. Nem egy statikus, kimerevített közösséget vizsgáltak, hanem egy élő faluközösséget, ami állandó változásban van. Ez meghatározta a kutatási módszereket, és a gyűjtés milyenségét is, mert a társadalmi valóság részletekre kiterjedő tanulmányozása csak a monográfiai kutatás eszközeivel tűnt megvalósíthatónak.

A monografikus szociológia a társadalmi élet jelenségeit nem elkülönülten vizsgálta, hanem egymáshoz való viszonyukban. Ezek a jelenségek párhuzamosan haladnak, a természeti és társadalmi kerettényezők, az alkotó és szabályozó társadalmi jelenségek, a kerettényezők és a társadalmi jelenségek között kapcsolat van. A Gusti által szociológiai paralelizmusnak nevezett törvény ezeket a munkamezőket egységbe foglalta. „A társadalmi paralelizmus elve ugyanis azt a tételt állítja a társadalomtan és a társadalmi tudományok művelői elé, hogy a társadalom jelenségei és tényezői nem vizsgálhatók elszigetelten, hanem csak összefüggéseikben, mindazon jelenségek és tényezők figyelembevételével,

amelyeknek együttjárása (hatásbeli párhuzamossága) szerepet játszik a szóban forgó társadalmi jelenség létrejöttében, illetőleg a vizsgált társadalmi tényező működésében.” (Venczel J. 1980:18). Marosi is a jelenségek közti kapcsolatra hívja fel a figyelmet, arra, hogy azok nem különülnek el egymástól, hanem az egymáshoz való viszonylatoknak a megragadása teszi lehetővé a falu valóságos képének a kialakítását.

Marosi a váraljaiak hitéről összegyűjtött anyagot a következőképpen rendszerezte, osztotta fel témakörökre.

„Felosztás:

I. Születés: ember,

II. Kereszttség

III. Nevelés: Imádság

IV. Iskola: Iskolázás, tudás

V. Konfirmáció

VI. Templom: Biblia, Isten, Krisztus, Szentlélek személye, imádságoskönyv

VII. Úrvacsora

VIII. Szerelem: tánc

IX. Házasság

X. Egyháztag: gyülekezet, presbiter, lelkész

XI. Család: imádság, ki vezeti a családot, munka, pihenés, pénz, betegség, rokon, könyv, szokás

XII. Község: ünnepkör, dalárda, szövetkezet, gazdakör, község, orvos, jegyző, megye, urak, földbirók, munka, barátság, maszkura

XIII. Nép: állam, népek, országok, törvény, háború

XIV. Világ: teremtés, gondviselés, kiválasztás, tudás, lidércek

XV. Jó és rossz: „régén”

XVI. Válság: ítélet, Isten bíraskodása

XVII. Váltás: kegyelem, Krisztus műve, hit

XVIII. Halál: temető, temetés, mi a halál

XIX. A halál után: túlvilág, feltámadás, lélek halhatatlansága” (Marosi Péter jegyzetfüzete. Kézirat).

Marosi az anyagot tematikusan osztotta fel, és néhány esetben megjelölte egy-egy anyagrészt pontosabb tartalmát is. A felosztásban végigvezeti az emberi élet legfontosabb eseményeit: születés, házasság, halál, és az ehhez kapcsolódó egyházi rítust (pl. kereszttség), vagy az ehhez kapcsolódó, ezt megelőző vagy követő, érzéseket, gondolatokat (szerelem, halál után). Külön tárgyalja a falu intézményeit, ezek összessége alakítja ki azt az intézményrendszert, ami a közösséget irányítja, és amelyekkel mindenki valamilyen szinten kapcsolatban áll, mert azok irányítása alatt él: család, iskola, templom, község, és az ehhez kapcsolódó egyedi szerepvállalást: például egyháztagság és az ezzel járó kötelezettségek. A vallásos nevelésben, képzésben részesült kutató az egyházi életre vonatkozó kérdésköröket nem hagyhatja figyelmen kívül, főleg akkor, ha az a célja, hogy e kutatás révén a teológiának tudatos képet mutasson a faluról. Az adatközlésekben is azok az adatok vannak többségben, amelyek a vallásossággal, az egyházi élettel valamilyen kapcsolatban állnak. De nemcsak a hivatalos vallás tanai köszöntenek vissza ezekből az adatközlésekből, hanem a népi vallásossághoz tartozó elemek is. Az egyházi rítusok mellett: kereszttség, konfirmálás, esketés, úrvacsora, temetés, számos adat van az intézményes kertről: a templomról, a vallási közösségbe való tartozásról, az egyháztagságról, gyülekezetről, más vallási csoportokról, Bibliáról, Istenről, Szentlélekről. De nemcsak a társa-

dalmi valóság konkrétumairól kaphatunk információkat, hanem elvontabb, megfoghatatlan dolgokról is, mint amilyen a jó és a rossz fogalma, azzal a pontossággal, hogy milyen volt „régén” vagy a világról.

E felosztás egy komplex képet ígér az ezt tanulmányozó kutatóknak, egy átfogó képet a vizsgált társadalmi egységről, társadalmi valóságról. Nagyon sok mindent megtudunk a vizsgált közösség hitéről, hiedelmeiről, de ezek mellett sok másról is, ami nem e témakörhöz tartozik. Ezek inkább zavaróan hatnak az értelmezésben, nem igazán tudhatjuk, hogy ezek miként kapcsolódhatnak ehhez a témakörhöz, mert nem látszanak az összefüggések, annak ellenére, hogy a monografikus kutatás erre épít, erre a társadalmi jelenségek között lévő kapcsolatra, összefüggésre.

Az egyes cédlák több csoportba is beletartoznak, ezeket az osztályozás során meg is jelölték: annak a csoportnak a száma is rákerült a cédlára, amelyikbe még beletartozik. Az adattárban az adatközlések után lévő számok ezekre az összefüggésekre, más csoportba való tartozásra utalnak.

Egy mai kutató, aki más körülmények között szocializálódott, más politikai, gazdasági helyzetben nőtt fel egészen másképp láthatja ezeket a kérdéseket. Bizonyára más kategóriákat állítana fel, más paraméterek mentén. A klasszifikáció esetleg differenciáltabb lenne, a témakörök pontosabban meghatározottak.

E rendszerezést alapul véve vizsgáltam meg azt, hogy a bálványosváraljai vallási néprajzi adatok hogyan tükrözték a magyar vallási néprajz akkori helyzetét. Megfigyeltem mit soroltak, illetve mit nem soroltak ebbe a kategóriába, a határok átjárhatóságát a hiedelem, a mágia, és a vallás között. Ezek elkülönülését más néprajzi jelenségektől, szokásoktól, a népi és a hivatalos vallásosság megnyilvánulását.

Összegzés

A falukutatás a társadalomkutatásban jelentős szerepet töltött be. Ezért szükséges e kutatások eredményeit számba venni, a múltat tükröző írásokat újra és újra elővenni, a feldolgozatlan gyűjtéseket elemezni, és a jelen társadalomkutatói számára elérhetővé tenni.

Venczel József társadalomvizsgálata hagyományt teremtett a magyar társadalomkutatásban. A román monografikus szociológia eredményeit felhasználva, vizsgálatait matematikai, statisztikai módszerekkel a lehető legnagyobb egzaktsággal végezte el. Módszereit az erdélyi magyarság helyzetének megfelelően dolgozta ki, alkalmazhatóvá téve a kisebbségi létforma kereteihez. Ebből a válságos állapotból a magyarság megerősödésének esélyeit a falu népében látta, és ezért tartotta feltétlenül szükségesnek ezek ismeretét. A társadalmi valóság egészének megragadása ezt a célt szolgálta. A falukutatás tudományos módszerekkel és eszközökkel felmérhette a nép helyzetét, értékvilágát, hitvilágát, orientáltságát. Ezt egészítette ki a falusi munkaszolgálat, ami az ifjúság konkrét munkavállalásán alapult, a gyakorlati falusi munkaszolgálaton, ami egy új értelmiségi réteg kialakulását eredményezte volna, egy olyan értelmiségi réteget, amely képes az új társadalmi, politikai, gazdasági helyzetben színvonalasan képviselni a magyarság érdekeit.

A bálványosváraljai munkatábor egy ilyen komplex kutatási kísérlet volt. A társadalmi valóság meg-

ismerésére a lelkes kutatók a teljesség igényével gyűjtötték az adatokat. Őket ez a munkatábor tette falukutatókká. A bálványosváraljai falukutatás előre meghatározott célkitűzései, a monográfia megírása nem valósult meg, de ettől függetlenül rengeteg értékes anyagot gyűjtöttek össze a kutatásban résztvevők. A cédlák adatközléseit olvasva felelevenedett előttem szülőfalumnak az akkori képe, az emberek hétköznapjai, a gondolkodásmódjuk, életfelfogásuk, küzdelmük az értékek megmentéséért, az adott politikai, társadalmi helyzetekhez való alkalmazkodásuk, hitük, ami mindebben segítette őket. Az adatközlők neve és címe alapján próbáltam azonosítani a családokat, megkeresni ezeknek utódait. Főleg a saját rokonságom, elődeim után kutakodtam. Sikerült is felfedeznem néhány ilyen adatközlést, ami még személyesebbé tette a kapcsolatot ezzel a régi kutatási anyaggal.

Marosi Péter ebből a kutatási anyagból a vallás- és néprajzi anyagot gyűjtötte össze, és őrizte meg. Ezt az adattárat kapta meg a Kriza János Néprajzi Társaság. Köszönetet szeretnék mondani Marosi Péter családjának, hogy ezt a gyűjtést a rendelkezésünkre bocsátották, és lehetővé tették ezt a kutatást. Marosi rendszerezése egy kezdeti feldolgozási stádiumban lévő kutatási munka eredménye, de ennek anyaga betekintést nyújt egy közösség hitvilágába, szokásaiba, életmódjába. A feldolgozás egy kutatói koncepciót tükröz, egy gondolkodásmódot, amiben Marosi Péter korának kutatási irányzatai nyomon követhetőek.

A kutatási tárgy pontos megjelölése, a hipotézisek és célkitűzések, a munkamódszer megjelölése után röviden bemutatam a falukutatás kialakulásának előzményeit, elterjedését, és ennek erdélyi példáit. Ezt követően a bálványosváraljai munkatábor, ennek alkalmait, módszereit, eredményeit, olyan részletességgel, hogy elegendő információk legyen a kutatási témám megértéséhez. Ezt követően Molter Péter gyűjtését, rendszerezését ismertettem, aki a váraljai munkatábor egyik résztvevője volt. Megfigyeléseire, gyűjtési módszerekre, koncepcióra támaszkodva jegyzetfüzetében elkezdte az anyag elemzését. Ennek anyagát vizsgálva állapítottam meg a váraljaiak hitéről néhány konklúziót.

Az elemzésből kiderül, hogy a vizsgált közösség életében a vallás fontos szerepet tölt be. A vallási tanok meghatározzák a gondolkodásmódjukat, erkölcsi értékrendjüket, szokásaikat, világértelmezésüknek normarendszerét. Jelentős társadalomszervező erő, amely a társadalmi élet minden szintjén kifejti hatását. Ezért minden ilyen jellegű adat ennek működését, lokális szerveződését tárja fel.

A magyar falukutatás nem mutathat fel olyan látványos eredményeket, mint a román monografikus szociológia, de ezeket a hiányokat még pótolni lehetne legalább azzal, hogy a meglévő, összegyűjtött anyagot feldolgozzuk, és a további társadalomkutatásokban hasznosíthatóvá tesszük. Ezzel tartozunk elődeinknek, akik ezeket a kutatásokat végezték. Én is erre vállalkoztam az elfelejtett bálványosváraljai kutatás felelevenítésével, elemzésével.

E kutatási anyag elemzésével pótolni szeretném a hiányokat, ami e falukutatás anyagának feldolgozatlan részéből ered, és fel szeretném hívni a társadalomkutatók figyelmét a benne rejlő értékekre, kincsre, ami parlagon hever.

Irodalom

BALÁZS Sándor 1976 Dimitrie Gusti monografikus szociológiája. In GUSTI, D. 1976. 5–66.

BÁNYAI Imre 1936 A D. Gusti-féle román szociológiai iskola. *Korunk*. 6. sz. 484–491.

BARABÁS Endre 1914 A falu társadalmi élete. (Különös tekintettel az erdélyi falvakra.) M. Társ. Tud. Szemle. VII. 1914. 324–349. és 420–446.

BARTHA Elek 1998 Néphit és népi vallásosság. In VOIGT Vilmos (szerk.): A magyar folklór. Bp. Osiris Kiadó. 470–504.

DEMETER Béla 1931 A falu és a szellemi áramlatok. *Erdélyi Fiatalok Falufüzetei*. 3. Kolozsvár.

ÉRDEI Ferenc 1974 A magyar falu. Bp. Akadémiai Kiadó.

FEJŐS Zoltán 1981 Mitikus lények Karancseszi hiedelemrendszerében. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 9. Bp. 88–118.

GÁLL Ernő 1939 A romániai magyar társadalmi munkaszolgálat. *Korunk*. 4. sz.

1957 Társadalmi valóság és társadalomkutatás. *Korunk*. 1. sz. 7–17.

GUSTI, Dimitrie 1976 A szociológiai monográfia. Bukarest.

1934 Sociologia monografică, Știință a realității sociale. In HERSENI, T. 1934

HERSENI, Traian: 1934 Teoria monografiei sociologice. Institutul Social Român. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică. Studii și Contribuții. 1-2.

IMREH István 1943 Közgazdászok Bálványosváralján. *Március*. 5. sz.

1967 A bálványosváraljai falukutatás. *Korunk*. 9. sz. 1190–1197.

1980 Venczel József öröksége. In Venczel J. 1980: 5–25.

KÁDÁR József 1900 Szolnok-Dobokavármegye Monográphiája. II. Dész.

KÓS Balázs 1936 Egy falu mezőgazdaságának rajza. *Hitel*. 4. sz. 297–306.

LÜKŐ Gábor 1935 A román „monografisták” falukutató munkája. In BODOR Antal (szerk.): Honismeret Évkönyve. 117–124.

MIKÓ Imre 1932 Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei*. 4. Kolozsvár.

MOLTER (MAROSI) Péter 1942 Falukutatás Bálványosváralján. Klny a *Hitel* 3–4. számából. Kolozsvár. é. n. *Jegyzetfüzet*. Kézirat.

ORBÁN Balázs 1868–1873 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból. 1–6. kötet. Bp.

POZSONY Ferenc 2001 Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben. In *Kriszta János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kolozsvár, 195–213.

STAHL, Henri H. 1935 Tehnica monografiei sociologice. Institutul Social Român. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică. Seria Studii și Contribuții. 1-2.

1981 Egy utópia időszertűsége. *Korunk*. 7–8. sz. 584–585.

SZABÓ Endre 1993 Kolozsvári diákok között – Bálványosváralján. In Venczel József: A falumunka útján. Válogatott írások. Székelyudvarhely – Bp. 213–216.

SZABÓ T. Attila 1937 Az első munkatábor. *Hitel*. 51–65. 1938 A transylvan magyar társadalomkutatás. *Hitel*. 13–31.

1939a Bábonny története és települése I-II. *Erdélyi Múzeum*. 1. sz. 35–62., 3. sz. 146–178.

1939b A bábonny népnyelvi igealakjai. *Magyar Népnyelv*. Debrecen, 1939. 1. sz. 48–64.

SZABÓ László 1990 Bevezetés a társadalomnéprajzba. Debrecen.

1993 Társadalomnéprajz. Debrecen.

1996 Az erdélyi társadalmi kutatásokról. In *Társadalom, etnikum, identitás*. Debrecen, 17–34.

VENCZEL József 1930 A magyar falu a XIX. századi irodalmunkban. *Erdélyi Helikon*. 9. sz. 766–769.

1935 A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 78.

1941 A falukutatás módszerének vázlata. Kézirat gyűjtemény. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1–26.

1980 Az önismeret útján. Bukarest.

VITA Zsigmond 1977 Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok. *Korunk*. 1–2. sz. 126–129.

FÜLÖP MÓNIKA

Wesselényi Béla, ménese és a falkavadászatai

„Érdemes a megemlékezés már csak azért is, mert nincsen messze az az idő, amikor nem lesz többé zsuki vadász ezen a világon, nem fogja tudni senki sem, hogy volt egyszer Erdélyben egy virágzó, vidám, testet-lelket erősítő sportélet, egy egymást megbecsülő, összetartó, vendégszerető, egyéni helyi jelleggel megáldott, kedves úri társaság, mely örömmel fogadott tagjául minden művelt, becsületes szándékú embert.” (Gr. Markovits Manó: Emlekezés Zsukra)

A zsuki ménese a 19. század végétől meghatározó szerepet játszott Erdély lovas- és vadász-sportjában. Alapítása Wesselényi Béla nevéhez fűződik, aki 1890-től mindent megtett az erdélyi lóte-

nyésztés minőségének emeléséért, ennek megvalósítására pedig Zsukra költöztette a híres zsidói ménest minden év őszén. Törekvéseit az Erdélyrészi Falka-Vadász Társaság megalapításával koronázta meg. A Társaság az első világháborúig Erdély legfontosabb lovas versenyeit rendezte, amely bátran vetélkedhetett a gödöllői híres versenyekkel.

A zsidói ménese és tulajdonosai

A zsidói ménest Wesselényi István (1708–1757) alapította, ő építette a zsidói nagy istállót. Ménese országszerte híres volt, 1740-ben pedig Wesselényi István úgy döntött, hogy átalakítja, modernizálja ménest, ezért spanyol mént hozatott Zsidóra. Fia, Mik-

Wesselényi Béla

lós (1750–1809), örökölte apja szeretetét a lovak iránt, bár ő a kocsi-zást szerette nagyon, kora legkiválóbb kocsisaként tartották számon, lovait képes volt hangjával irányítani.

Fia, ifj. Wesselényi Miklós

Id. és ifj. Wesselényi Miklós

(1796–1850) – a reformkor kiemelkedő alakja – belátta, hogy ménese az 1820-as évekre elavult lett, így a lótenyésztés terén újításokat vezetett be. Angliából telivér mént hozatott (Cato nevű lovát), 1828-ban eladta ménésének legnagyobb részét, telivér, illetve nagyobb részt angol vérvű lovakat tenyésztett. Az angol telivér kancát székely ménnel párosította, az új fajta pedig kiváló kocsiló lett, és hamarosan elterjedt a haladó szellemű arisztokrácia körében, szép jövedelmet hozva a Wesselényi családnak. Wesselényi Miklós Al-Borak nevű lova 1827-ben megnyerte az első magyarországi lóversenyt. Ménésének pompás lovai nem csak a csodálatot, hanem komoly jövedelmet hoztak a bárónak, Wesselényi-lovakat vásároltak maguknak a fiatal liberális országgyűlési képviselők. Emellett szép jövedelmet hozott a hátatás is, amiért 3-10 aranyat fizettek.

Wesselényi belátta, hogy nem elég a lovakat elszórtan egy-egy birtokon tenyészteni, szükség van egy összetett programra, amely megszervezi a lótenyésztést és kereskedést úgy kormány-, mint egyleti szinten is. Egyes személyek dolga jó lovakat nevelni, s az egyesületek feladata az eredményesebb eladás biztosítása – valotta. Ezt a gondolatot fia, Wesselényi Béla vitte tovább közel hatvan évvel később.

A forradalom, illetve az ezt követő időszakban a lótenyésztés is háttérbe szorult. Bár az erdélyi mágnások őrizték méneseiket, ezek a ménések helyi jellegűek voltak. Wesselényi Béla – Miklós

fia – belátta, hogy az erdélyi lótenyésztést modernizálni kell, szükség van egy olyan egyletre, ahol a környékbeli lótenyésztők találkoznak, amely versenyeket, vadászatokot szervezhet. 1890-től cikksorozatban mutatta be törekvéseit, amelynek következtében megalakult az Erdélyrészi Falka-Vadász Társaság.

Wesselényi Béla és a zuki ménes

Wesselényi Béla Zsibón született 1847. május 11-én. Kiváló mintagazda, Kolozsváron végezte a középiskolai, Berlinben pedig az egyetemi tanulmányait. Hazatérve gazdálkodott, híres sportemberként, vadászként tartották számon. A főrendiház tagja volt, tenyésztett lovai külföldi versenyeken is futottak.

1890-ben megtette első lépéseit az erdélyi lótenyésztés ügyének felvirágoztatása, kiemelése, a lovgalási kedv fejlesztése érdekében. Hangsúlyozta, hogy szükség van egy olyan helyre, ahol az éghajlat, a hőmérsékletváltozás megfelelő a ménes elhelyezésére, a lovak számára, illetve a versenyek megrendezésére széles leterület található. Agitált egy új egyletért, amely mindezt megoldhatná, a kormánynhoz, a katonatisztekhez, az arisztokratákhoz eljuttatta elképzeléseit. Nagy ötletét tették követték, hatalmas energiát fektette be, cselekedett, így 1890-ben megalakult a falka-vadász társaság, Wesselényi pedig Zsukon megtalálta a tökéletes helyszínt az egylet számára.

Az új egylet két célt szolgált:

egyrészt lóversenyeket, másrészt falkavadászokat szervezett. A versenyeken és a vadászatokon részt vettek az állami ménes is, ezeket mindennap meglovagolták, így nemsokára Zsukról kerültek ki a hadicélokra nevelt legkiválóbb lovak.

A báró Erdély legjobb lóismérője volt, ismerte a lóállományokat, a tenyésztési viszonyokat, minden számottevő tenyésztőnek vagy tulajdonosnak ismerte legfontosabb lovait, színét, nevét, fajtát, életkorát, a vételárakat is pontosan. Sokszor a versenyre történő hiányos nevezéseket kiegészítette a pontos adatokkal, anélkül, hogy utánanézett volna. Azt mondták róla, hogy sokkal többet tud, mint amire egy átlagos ember képes.

Wesselényi Béla nyáron, a vadászszезон kezdete előtt 4-6 héttel Zsukra költözött a belovagolt ménesével és falkájával, ahol 1895-re egy 16 szobából álló gyönyörű vadászlakot építtetett. A báró ilyenkor épített, rendezett, felügyelt, szervezett, megtett mindent, hogy a szezon kezdetére minden kész legyen. A szezon lejártaival a ménes és a falka visszaköltözött a báróval Zsibóra.

Lovak, versenyek, falkavadászatok

A vadászszезonban Zsukon találkozott Erdély úri társadalma. Eljöttek versenyezni, illetve vadászni a brassói, háromszéki, hunyadi, besztercei, szilágyvári arisztokraták, katonatisztek, a lovgalást szerető polgárok, akik itt csatlakoztak a Kolozs vármegyeiekhez. A vadászatok mellett bálók sora fűszerezte a szezon két hónapját, életre szóló barátságok, szerelmek szövődtek itt. Az egylet meghatározó alakja volt Bánffy György is, kinek a szomszédos Bonchidán volt kastélya és ménese.

Zsukon találkoztak évről évre a Teleki, Bánffy, Mikes, Wass, Béli, Kemény, Bornemisza Zeyk stb. családok fiatalabb és idősebb tagjai, sőt, az egylet büszkélkedett hölgytagokkal is az arisztokrácia köréből. Nem hiányzott a szezonban az eseményekről Béli György cs. és kir. kamarás, Zeyk József honvédfőhadnagy, Mikes Zsigmond főispán, huszárhadnagy, Kemény Kálmán országgyűlési képviselő. Mellettük itt vadásztak és versenyeztek neves katonatisztek, mint Úrváry, Dedinsz-

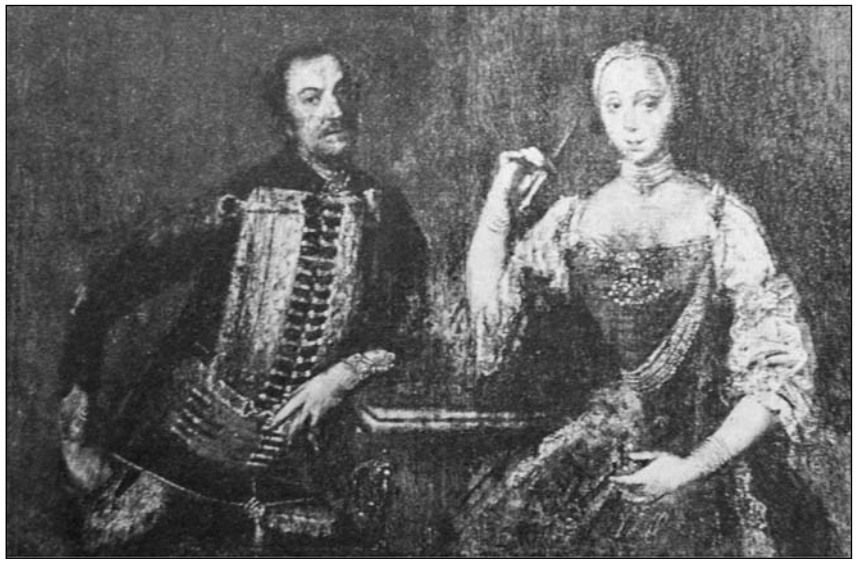
ky, Ékes Károly hadnagyok, Calm és Keszner főhadnagyok, Merhál kapitány stb.

Az erdélyi arisztokraták méne-seinek legszebb lovai versenyeztek a síkversenyeken. Bánffy János, Bethlen Károly huszárszázados vagy Szentkereszty István saját lovaikat nyergelték és versenyeztek, Bornemisza Elemér, Bánffy Albert vagy Mikes Kelemen lovaival pedig neves lovasok indultak. A versenyek magas szintjét bizonyítja, hogy az egyesület 1895-ben ún. „totalisateur” hozott, így a közönség előtt volt mindig, hogy melyik lóra mennyi volt a tét, érdekesebbé téve így a versenyt.

A zsuki szezonzszeptember végén kezdődött, és általában Hubertusz napjáig, november 3-ig tartott. A versenyekre Kolozsvárról különvonatok hozták az érdeklődőket, a zsuki vonatállomás pedig az istállóhoz is kellően közel volt, így a lovakat akár vonaton is szállíthatták Zsukra. Ebben az időszakban a versenyek mellett – amikor csak az idő engedte – nagy méretű falkavadászatokat rendeztek. A vadászat a környék közel 30000 holdján zajlott 10 község határában, általában 25-30 vadász részvételével, de volt alkalom, amikor akár 60-an is vadásztak vadnyúlra, rókára. A zsuki kopóállomány kb. 30 kutya volt, ezek sebes és lassú falkára voltak osztva. A vadászatra gyakran versenylovakat nyargaltak fel, mert a lovak csoportban nyugodtak voltak, versenyek után pedig a falkában való nyargalás nyugtatta a legvadabb méneket is.

Az 1893-as szezonban 52 vadászatot rendeztek, amely során 46 nyulat és 2 rókát ejtettek el. Ez az vadászat szempontjából nagyon gyenge volt, mert egy általános nyúlhiányt jegyeztek fel a vadászok. A gyenge vadászszezon ellenére 1893 őszén 33 tulajdonos 104 lóva vett részt versenyeken és vadászatokon, közülük 14 angol telivér, 77 angol félvér, de akadt arab és ír ló is. A lovak többsége, szám szerint 73, Erdélyben nevelkedett. A legtöbb vadászaton Teleki Ferenc Spitzbub nevű lóva vett részt: 24 vadászat, 78 kilogramm teher alatt mindig első sorban volt. Mellette Wesselényi Béla lovaival vadásztak a legtöbbször: Alborak nevű lóva 15, Heléna 14, Melinda pedig 13 alkalommal vett részt vadászat.

Ha egy lóva részt akart venni

Wesselényi István és felesége

egy vadászat, akkor általában két lovat bérelt: egyet vadászott és egyet pihentetett; egy tapasztalt falkavadász pedig akár négy lovat is előkészített. A vadászat fél 12-kor indult és általában fél négyig zajlott, utána mindenki hazalovagolta fáradt lovát a megfelelő istállóba. Tea mellett megbeszéltek a résztvevők a nap eseményeit, majd este fél héttől következett az ebéd.

A vadászok minden szezonban meglátogatták Wesselényi Bélát vadászkiúriáján, legalább egyszer ellovagoltak a szomszédos Bonchidára Bánffy György szerény házához (ahogy ő hívta kastélyát), ahol a gróf pezsgős ebéddel várta vadásztársait. Gyakran ebédeltek vagy báloztak a vadászok Alsózsukon Teleki Gézánál, Felsőzsukon Petrichevich-Horváth Kálmánnál, Válaszúton Bánffy Albertnél, Borsán Bánffy Ernőnél vagy Szentbenedeken Kornis Károlynál.

Wesselényi Béla halála

Az 1904-es szezon tragikus kimenetelű volt a Falka-vadász Társaság számára. Október folyamán Wesselényi Béla gyengélkedett, gyomorrontással küszködött. Orvosa sok pihenést és szigorú diétát írt elő, de a falkanagy nem tudott otthon ülni, és néhány nap után már lóra ült. Egészségi állapota javult, majd a lóversenyen két versenyszámban is győzött. Boldogan ajánlotta vadásztársainak, hogy a betegség ellen lóra kell ülni. Ám nemsokára ismét gyöngélkedni kezdett, neje kéré-

sére pedig abbahagyta a lovaglást. 1904. október 20-án, mikor felesége Kolozsváron tartózkodott gyermeküknél, a báró úgy döntött, hogy nem hiányozhat az aznapi vadászatról, ezért barátai-val vadászni indult.

A vadászat a Hubertusz laktól indult, Wesselényi vezette a csapatot a borsai hegy felé. Fáradságnak jele sem látszott a bárón, ám egy órával később, mikor egy nyulat üldözött a hegytetőn, megindult a nyeregben és szívinfarktus következtében holtan rogyott le a lováról. Hiába nyargalt Bánffy György Bonchidára orvosért, hiába próbálták újraéleszteni.

Az a megrázó jelenet, midőn a társaság 16 tagja a lóru legrálva a báró holtteste körül csoportosult, s a legkínosabb szerűtséggel lesve, ad-e életjelet szeretve tisztelt vezetőjük, festő ecsetjére való. A katasztrófa pillanatában még a falka is abbahagyta a futást. Az ebek finom ösztöne hamarabb megállapította a beállt katasztrófát, mint az emberek megfigyelése. A hű állatok a társaság között befurakodtak, hogy a báró holttestéhez juthassanak. Kezét nyalták, s közben fájdalmasan vonyítottak... Lóva is, mely bűszkén, magasan tartott fővel hordozta urát a fényes vadásztársaságok élén, most lehorgasztott fejjel, szomorúan kísérte annak holttestét – számolt be a kolozsvári Ellenzék.

Wesselényi Béla temetési szertartását október 22-én az alsózsuki Hubertusz-lakban Herepei Gergely esperes végezte. Ide különvonat érkezett Kolozsvárról,

jelen volt a miniszterelnök felesége, Kolozs vármegye és Kolozsvár vezetői, a vadásztársaság tagjai egész Magyarországról. A báró holttestét Zsukról vonattal a zsi-bói kastélyhoz szállították, a zsi-bói állomáson 15000 fős tömeg várta a gyászmenetet, amelyet a kastélyig ezer fogat kísért. Wesselényi Bélát itt helyezték örök nyugalomra a családi sírboltban.

A Falkavadász Társaság az első világháborúig

Wesselényi Béla halála után Bánffy György irányította a társaságot, falkanagy Teleki Artúr volt, a báró veje, aki a falkát, mint „gentleman-huntsman” személyesen vezette. Az társaság fényesebbnél fényesebb versenyeket, vadászatokat rendezett az első világháborúig, amikor e hagyo-

mány megszakadt. Az első világháború után a társaság megszűnt, bár 1940–43 között Bánffy Miklós és a környéki mágnások újraindították még egyszer. Az épületeket folyamatosan rombolták, ma már csak a Hubertusz-lak romos épülete mutatja, hogy itt egy évszázada pompás sportélet zajlott.

KILLYÉNI ANDRÁS

PUSZTAKAMARÁS Belső-Mezőség, Kolozs megye

Sütő András fogalmazta meg tömören a magyar értelmiségi köztudatban jól ismert település elhelyezkedését. „A Mezőségnek hívott erdélyi dombvidék kellős közepében, Kolozsvártól negyven, Marosvásárhelytől hatvan kilométernyire, távol a vasúti és szellemi közlekedés ütőereitől, hajdani lápok, tavak, nádasok kiszikkadt völgyében. Makkai Sándor püspök úr néhány évtizede regényt írt rólunk vagy inkább segélykiáltást, az volt a címe: Holt-tenger. Hasonlatos hozzá valóban a vidék domborzata. Valamikor tenger volt itt, aztán elment valamerre, mi itt maradtunk, hasonlóképpen a vízi világból a természet sanyarú változásaiban az élelmes kételtű békák is.”

Kemény Zsigmond (1814–1875), a lélektani realizmus meghonosítója regényirodalmunkban, élete alkonyán ebben a faluban élt, és itt is temették el. Sírja azonban nem vált az Erdély művelődéstörténeti emlékhelyeit látogató turisták zarándokhelyévé. Faragó József, kolozsvári folklorista 1940–1947 között vizsgálta meg a falu karácsonyi szokásait és táncéletét. Pusztakamarás azonban elsősorban Sütő András Anyám könnyű álmodt ígér című nagysikerű dokumentum-regényével vált közismertté a magyar értelmiségiek körében.

Pusztakamarás Erdély vármegyei részén feküdt, éppen ezért a jobbágytelepüléssel kapcsolatos marakodás viszonylag korán, már a 13. században elkezdődött. Mátyás király idején Ungár János nyert itt birtokot, majd rendre a Lacfiak, a nagyváradi püspökség és végül a Kemény család kezébe került. Lakossága, a többi mezőségi településhez hasonlóan, jelentősen pusztult a II. Rákóczi György 1657-es sikertelen lengyelországi hadjáratát követő tatár-török dúlások idején. Az akkor keletkezett demográfiai úrt elsősorban románság pótolta csendes betelepülésével. A falu református magyar lakossága, az egyházi források szerint, 1762-ben a mainak közel háromszorosa volt, majd utána fokozatosan lemorzsolódott. Ez a folyamat csak az első világháború végén csendesült.

Az impériumváltás, a Trianonban megkötött békeszerződések eredményeképpen 1920-tól gyökeresebb módosulást okozott a falu korábbi gazdasági és társadalmi szerkezetében is. A bukaresti hatalom tudatosan arra törekedett, hogy megtörje az erdélyi

arisztokrácia gazdasági erejét, ellehetetlenítse azt a réteget, mely korábban meghatározó szerepet játszott a szórványban élő magyarság politikai, társadalmi, kulturális, oktatási és egyházi életében, valamint érdekvédelmében is.

A település szerényebb rendű parasztcsaládjai azonban másként, sajátosan élték meg a feudális nagybirtok szétosztását. „Az első világháború utáni részleges földreform során a Kemény bárók 4135 holdas birtokából kisajátítottak 2114 holdat. (Azelőtt mindössze 106 holdnyi művelhető terület volt a parasztok tulajdonában.) Két évtized alatt a megmaradt uradalmi birtok a felére fogyott. Az osztásnál egy-két holdnyi szántó így is jutott valamennyiünknek. Került valami a lábunk alá, ahol a sarkunkat megvessük.”

Sütő András a szülőfalujáról írott dokumentum-regényében jegyezte le, hogy a két világháború közötti időszakban, 1918–1938 között a helyi magyarság lélekszáma 329-ről 300-ra fogyott, ugyanakkor összesen 238 születést és 130 elhalálozást vezettek be a református egyházi anyakönyvekbe. „Más vallásra való áttérés útján a gyülekezetből és egy füst alatt a nyelvi közösségből kiváltak 25-en. Utóbbiak nagyobbrészt nők. Ezen nem kell csodálkoznunk. Az úrvacsora képletes táplálék, míg az áhított férfi kézfelfogható valóság. E régi egyházi följegyzést lapozva mégis úgy látom, az apadás fő oka a nagymérvű gyermekhalandóság. 1921-ben például a születések száma tíz, elhunyt ugyanannyi. 1927-ben, mikor magam is a világra jöttem, születünk összesen tízen, életben maradtunk négyen. Korosztályomnak hatvan százaléka az élet szokásos kerülő nélkül az anyamellről fordult egyenest a sírba.”

A második világháború nagypolitikai eseményei a környék falvainak korábbi demográfiai és etnikai szerkezetét is gyökeresen átrendezték. „1940-ben a bécsi döntéssel az amúgy is laza közösség közel kétharmadára csökkent. A katonai kötelezettség – főleg a kaukázusi hideg – elől menekülve, a magyarok északi irányba, a románok délnek szökdöstek át az ideiglenes határon. Családok, nemzetségek maradtak a házban férfikéz nélkül. (...) Elvándorolt a cipész, a kerekes, a kovács, a szűcsmester – az egész

iparunk! – , továbbá hét nagybátyám, kilenc unokatestvérem, öt nagynéném, el a tanító is családostul.”

Mivel a román kommunista hatalom, közvetlenül a második világháborút követő években, a hazai társadalom erőszakos homogenizálására törekedett, 1945–1948 között megfosztotta az arisztokrata családok tagjait minden ingatlanjuktól, kiemelték udvarházaikból vagy kastélyaikból, kényszerlakhelyekre telepítették, ahol embertelen körülmények között, nehéz fizikai munkára kötelezték őket. Ez történt Pusztakamaráson is, ahonnan csakhamar elűzték a Kemény családot, mely korábban (éppen gazdasági súlyának köszönhetően) hatékonyan támogatni tudta a helybéli román többség gyűrtjében élő maroknyi magyarság egyházi, oktatási, művelődési életét és intézményeit. A románság ebben a mezősegi faluban is rendre átvette az adminisztratív, gazdasági, politikai és művelődési élet vezetését a második világháborút követő évtizedekben.

Sütő András idézett kötetében arra is rámutatott, hogy a falu magyar népeisége a második világháborút követő években, egészen a mezőgazdaság erőszakos átszervezéséig, csendesesen emelkedett. „Ilyenformán 1962-ig a lélekszám 420-ra szaporodott. Ebből néhány esztendő leforgása alatt újra eltávozott 120 személy. Egy részét a nagyütemű iparosodás szívta fel – városi élet, alacsony házbérű állami összkomfort. Az itthon maradottak 32 gyermeket járatnak a négyosztályos magyar iskolába, 20-25-öt – helybéli továbbtanulás végett – a nyolcosztályos román iskola felső tagozatába. A középiskolát végzetek közül egyetlen maradt itthon. A többi – feltucatnyi – városon telepedett meg. Szerény igyekezettel pótoljuk őket. Hét-nyolc gyermek születik évente. Mióta orvosunk van, szülőotthon és orvosság zsák-számra, a halál is ritkábban látogat. Évente kétszer-háromszor.”

Pusztakamarás etnikai összetétele, a hivatalos népszámlálások adatai alapján, 1850–1992 között így változott:

Év	Össz.	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány
1850	750	439 (58,5%)	219 (29,2%)	0	92 (12,2%)	0	92
1880	608	349	162	14	83	0	0
1910	1129	729	285	7	108	0	108
1930	1230	789	309	1	131	10	116
1941	1352	963	335	2	52	0	0
1966	1789	1386	363	1	39	0	39
1977	1808	1313	362	0	133	0	133
1992	1385	970 (70%)	213 (15,3%)	0	202 (14,5%)	0	202

A fenti táblázat adatai azt jelzik, hogy a magyarság száma a faluban 1850–1992 között gyökeresebben nem változott, de az együtt élő románság közben már látványosabban (58,54%-ról 70,05%-ra) gyarapodott. A cigányság száma pedig a 20. század második felében a helységben gyakorlatilag megkétszereződött. A kamarási magyar közösség lélekszáma a 20. század első felétől fokozatosan emelkedett egészen a 60-as évek közepéig.

A fiatalok migrációja, elvándorlása végül is csak az 1980-as években teljesedett ki, amikor a helyben élő magyarság száma hirtelen lecsökkent, csendesesen előregedett. Ez a folyamat azonban tovább folytatódott az 1990-es években is, mivel 1992–2002 között további 44 személlyel apadt a helyi református közösség. A 2002-ben megszervezett hivatalos nép-

számlálás idején a faluban összesen 169 magyar élt. A református egyház adatai szerint 2008. január 1-jén már csak 152 magyar személy lakott a faluban.

Pusztakamarás magyarságának demográfiai szerkezetét alapvetően meghatározta az évente születettek és elhalálozottak aránya (az év után az első szám a megkeresztelték, a második az elhunytak, a harmadik a kettő különbsége): 1884, 18, 12, 6; 1885, 24, 13, 11; 1886, 23, 22, 1; 1887, 16, 16, 0; 1888, 22, 14, 8; 1889, 23, 7, 16; 1890, 12, 10, 2; 1891, 18, 8, 10; 1892, 16, 11, 5; 1893, 14, 7, 7; 1894, 46, 21, 25; 1895, 38, 20, 18; 1896, 29, 16, 13; 1897, 40, 12, 28; 1898, 29, 10, 19; 1899, 42, 13, 29; 1900, 40, 19, 21; 1901, 17, 15, 2; 1902, 15, 11, 4; 1903, 24, 11, 13; 1904, 12, 5, 7; 1905, 17, 12, 5; 1906, 14, 16, -2; 1907, 23, 5, 18; 1908, 19, 12, 7; 1909, 15, 10, 5; 1910, 22, 14, 8; 1911, 13, 5, 8; 1912, 18, 11, 7; 1913, 21, 8, 13; 1914, 15, 8, 7; 1915, 13, 11, 2; 1916, 14, 13, 1; 1917, 9, 9, 0; 1918, 11, 18, -7; 1919, 19, 4, 15; 1920, 12, 7, 5; 1921, 11, 10, 1; 1922, 17, 41, 13; 1923, 14, 9, 5; 1924, 9, 4, 5; 1925, 13, 3, 10; 1926, 14, 5, 9; 1927, 15, 11, 4; 1928, 13, 12, 1; 1929, 16, 6, 10; 1930, 15, 4, 11; 1931, 15, 7, 8; 1932, 12, 9, 3; 1933, 12, 4, 8; 1934, 17, 10, 7; 1935, 16, 11, 5; 1936, 17, 10, 7; 1937, 12, 7, 5; 1938, 15, 11, 4; 1939, 8, 5, 3; 1940, 18, 6, 12; 1941, 18, 5, 13; 1942, 12, 6, 6; 1943, 2, 5, -3; 1944, 12, 10, 2; 1945, 3, 11, -8; 1946, 15, 10, 5; 1947, 9, 6, 3; 1948, 6, 9, -3; 1949, 11, 6, 5; 1950, 6, 3, 3; 1951, 12, 2, 10; 1952, 11, 5, 6; 1953, 19, 4, 15; 1954, 20, 7, 13; 1955, 12, 5, 7; 1956, 18, 4, 14; 1957, 16, 1, 15; 1958, 16, 7, 9; 1959, 10, 1, 9; 1960, 11, 5, 6; 1961, 13, 4, 9; 1962, 14, 2, 12; 1963, 2, 4, -2; 1964, 6, 1, 5; 1965, 6, 3, 3; 1966, 12, 8, 4; 1967, 7, 1, 6; 1968, 9, 5, 4; 1969, 14, 2, 12; 1970, 14, 5, 9; 1971, 7, 4, 3; 1972, 8, 4, 4; 1973, 11, 2, 9; 1974, 15, 4, 11; 1975, 8, 0, 8; 1976, 6, 2, 4; 1977, 12, 9, 3; 1978, 13, 5, 8; 1979, 11, 3, 8; 1980, 7, 7, 0; 1981, 10, 4, 6; 1982, 3, 5, -2; 1983, 5, 3, 2; 1984, 4, 3, 1; 1985, 5, 0, 5; 1986, 3, 0, 3; 1987, 1, 6, -5; 1988, 4, 8, -4; 1989, 6, 10, -4; 1990, 4, 6, -2; 1991, 2, 1, 1; 1992, 2, 4, -2; 1993, 2, 6, -4; 1994, 0, 5, -5; 1995, 4, 6, -2; 1996, 2, 6, -4; 1997, 1, 6, -5; 1998, 1, 6, -5; 1999, 1, 0, 1; 2000, 2, 4, -2; 2001, 3, 5, -2; 2002, 4, 6, -2; 2003, 3, 1, 2; 2004, 3, 3, 0; 2005, 3, 6, -3; 2006, 7, 3, 4; 2007, 2, 7, -5; 2008, 1, 3, -2; összesen: 1.574, 967, 607.

A 20. század jelentősebb korszakaira lebontva összesítjük a pusztakamarási keresztelések, elhalálozások és a kettő különbözetét tartalmazó éves adatokat az 1884–2008 közötti időszakból: 1884–1914, 695, 374, 321; 1915–1939, 339, 241, 98; 1940–1944, 62, 32, 30; 1945–1962, 222, 128, 94; 1963–1989, 209, 108, 101; 1990–2008, 47, 84, -37; összesen : 1.574, 967, 607.

A fenti adatok azt jelzik, hogy a falu magyar lakossága 1884–1914 között összesen 321 személlyel gyarapodott. A természetes szaporodás elsősorban a 19. század utolsó évtizedében volt látványosabb. Ez az ígéretes folyamat azonban hirtelen megtorpant az első világháború idején, amikor csak 1918-ban közel 20 házasság előtt álló legény veszett oda a különböző csatatereken. Az egyházi anyakönyvek a két világháború közötti korszakban, már minden évben újból természetes demográfiai növekvést mutatnak.

Közvetlenül az 1940-es fordulatot követő években újból emelkedett a természetes szaporulat a településben, azonban a második világháború kiteljesedése idején már veszteség figyelhető meg Pusztakamaráson is. A világháború után, 1949–1962 között pedig újra látványos növekedés történt, amikor a he-

lyi magyar közösség összesen 94 személlyel gyarapodott. Az erőszakos kollektivizálást követő évektől kezdődően a helyi lakosság száma fokozatosan csökkeni kezdett, s ez a tendencia még jobban kiteljesedett 1982-től. A helybeli református egyház keresztlelési és elhalálozási anyakönyvei szerint, az 1989-es romániai rendszerváltozást követő években, tehát 1990–2008 között újabb 37 személlyel fogyott a helyi reformátusok száma.

A település összlakosságának nemzedéki szerkezete 1992-ben, a hivatalos népszámlálás alapján a következő volt: 0–04 év, 108; 05–09, 106; 10–14, 117; 15–19, 121; 20–24, 94; 25–29, 68; 30–34, 66; 35–39, 85; 40–44, 78; 45–49, 76; 50–54, 94; 55–59, 92; 60–64, 100; 65–69, 74; 70–74, 46; 75–79, 31; 80–84, 21; 85–, 8; összesen: 1.385.

A Pustakamaráson élő magyarság nemzedéki és nemi szerkezete, terepkutatásaink alapján, 2001-ben a következőképpen alakult: 1–7 év, 3, 8, 11, 1,77%; 8–16, 8, 6, 14, 8,28%; 17–25, 11, 4, 15, 8,87%; 26–40, 30, 24, 54, 31,95%; 41–60, 14, 13, 27, 15,97%; 61–, 22, 26, 48, 28,40%; összesen: 88, 81, 169, 100%.

A magyar közösség soraiban, a település összlakosságának nemzedéki szerkezetéhez viszonyítva, már nagyon kevés kisgyermeket, iskolást és párválasztás előtt álló fiataalt találtunk. Miközben a község összlakosságának közel 40%-a (39,81%) 25 életév alatti volt, addig ez a fiatal nemzedék a magyar lakosság körében még a 20%-ot (18,92%) sem érte el. Ugyanakkor a létszámában fokozatosan apadó magyar közösség tagjainak közel egyharmada immár hatvan életéve fölött jár. Miközben a magyarság közel 30%-a 60 év fölötti volt, a románságnak csak a 20%-a. A református felekezeti, magyar anyanyelvű lakosság csendes előregedése alapjaiban meghatározza a településben élő etnikai kisközösség mindennapi életét és jövőtávlátát is.

A lokális, a felekezeti és az etnikai endogámia/exogámia alakulása 1884–2000 között

Időszak	Házasságkötés	Endogám			Exogám		
		Lokális	Felekezeti	Etnikai	Lokális	Felekezeti	Etnikai
1884–1918	108	59	59	68	49	49	40
1919–1939	69	37	37	37	32	32	32
1940–1944	4	1	1	1	3	3	3
1945–1965	83	57	59	60	26	24	23
1966–1989	84	31	39	41	53	45	43
1990–2000	30	8	11	12	22	19	18
2001–2007	7	1	0	0	6	7	7
Összesen	385	194	206	219	191	179	166

A pusztakamarási magyar közösségben a 19-20. század fordulóján megkötött házasságok közel fele lokális, felekezeti és etnikai szempontból már exogám volt. Ugyanez érvényesült a két világháború közötti időszakban is. Az exogám házasságok száma a második világháború utáni két évtizedben, rövid ideig enyhén csökkent. Az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben azonban alapvető gyakorlattá vált a pusztakamarási fiatalok lokális mobilitása, ami csakhamar azt eredményezte, hogy a helybeli református egyháznál anyakönyvezett házasságok több mint fele etnikai és felekezeti szempontból exogám volt. Az 1989-es romániai rendszerváltozás utáni évtizedben pedig a helyi református egyháznál megkötött házasságok kétharmada lokális, felekezeti

és etnikai szempontból szintén exogám volt.

Ezek a tendenciák végül is gyökeresen átrendezték nemcsak a falubéli magyar–román kapcsolatrendszert, hanem a hajdani magyar családok belső nyelvhasználatát, rituális, egyházi, vallásos életét s végső soron etnikai és nemzeti identitását is.

Az összevont I-IV. osztályban folyó magyar nyelvű oktatás a helységben végül is 1999-ben szűnt meg. A 2007-2008-as iskolai tanévben összesen 6 magyar anyanyelvű kisgyermek járt az I-VIII. osztályos román tannyelvű iskolába. Napjainkban a településben csak egyetlen magyar jellegű intézmény, a református egyház működik. A maroknyi pusztakamarási református gyülekezet már csak a templomban találkozik magyar szövegekkel, prédikációval, énekekkel. Kihangsúlyozzuk, hogy a helybéliek is elsősorban a református lelkésztől várják el a magyar identitás reprezentációját, aki például magyar zászlót helyezett el a parókia irodájában.

A családon, rokonságon, szomszédságon és a faluközösségen belüli kommunikáció nyelve a hétköznapok és a vasárnapok idején már elsősorban a román. Éppen ezért az anyanyelv egyre inkább visszaszorult az intim szférába, az Istennel folytatott szakrális kommunikációba. A mezősi emberek, a moldvai csángókhoz hasonlóan a nyelvváltást nem élik meg tragédiaként, mivel a többségi csoport kódja és kultúrája voltaképp mindennapi életük realitása, szerves része.

Érdekes tény, hogy az 1968 után kibontakozott táncmozgalom nem fedezte fel a faluban élő magyarság sajátos hagyományos kultúráját. Éppen ezért a Pusztakamaráson élők hagyományos folklóralkotásai (pl. szokásai, zenés- táncos hagyományai) nem reprezentálódtak, nem mediatizálódtak a különböző fesztiválok, táncbálok, tévés műsorok keretében, de nem nyertek szimbolikus jelentéseket a helyi közösség ünnepeinek szerkezetében sem. Igaz, Pusztakamaráson viszonylag korán polgáriult magyar családok éltek. Fiataljaik, elsősorban az 1962-es kollektivizálást követő időszakban, már tudatosan eltávolodtak a kibocsátó szülőfalu magyar nyelvű folklórjától, mivel urbanus közegbe és kultúrába akartak beépülni. Mivel az iparosítást és az urbanizációt kísérő munkamigrációba rendszerint román kapcsolataik, pályák segítségével kapcsolódtak be, s román többségű közegben szocializálódtak, ezért napjainkban is elsősorban a román nyelvű, igencsak népszerű populáris közkultúrával élnek és szórakoznak. Ezek a folyamatok végül is azt eredményezték, hogy életükben a magyar nyelvű, tradicionális folklórnak immár kevés szerepe és jelentősége van, az nem játszik különösebb szerepet sem etnikai identitásuk szerkezetében, sem annak reprezentációjában.

Az etnikailag vegyes családokban és a román többség között élő pusztakamarási magyarok etnikai identitása napjainkban inkább búvópatakszerűen működik, semmiféle harsány reprezentáció nem dominálja. Elsősorban a csend meg a hallgatás jellemzi introvertált jellegű mezősi kultúrájukat, értékrendjüket és mentalitásukat.

A Zenetudományi Intézet magyarszováti népzene adatai

A magyar népzenei hangfelvételek központi gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében van. Itt őrizzük az elmúlt több mint száz év népzenei hangfelvételeit, illetve azok másolatait. A gyűjteményünk összesen mintegy 15-16 ezer óra népzenei, néprajzi hangfelvételt tartalmaz.

Az analóg hangfelvételeket 1996-ban kezdtük digitalizálni. Jelenleg 10.222 óra digitalizált és CD-másolatban hozzáférhető.

A Népzenei Archívum nem csak az intézeti munkatársak hangfelvételeit tartalmazza, hanem helyi szakemberek és amatőrök gyűjtését is. Együttműködési szerződéseinknek köszönhetően a szlovákiai és vajdasági magyar népzenei gyűjtemények teljes anyagát átmásolhattuk, átmásolhatjuk magunknak, illetve ők is megkapják a területükre vonatkozó gyűjtések másolatait tőlünk.

A romániai magyarság között, így a Mezőségen gyűjtött népzenei hangfelvételeinket is legnagyobb részben magyarországi kutatók, amatőr táncmuzsikus fiatalok és a hivatalos intézetektől függetlenül működő erdélyi magyarok készítették.

Intézetünk nem csak a népzenei hangfelvételeket őrzi, hanem a kottákat is. A hangfelvételekről a kutatók már a 20. század elejétől kezdve leírták a szövegeket és vele együtt lekottázták a dallamokat úgynevezett támlapokra. Minden dalt külön támlapra írtak, majd pedig zenei rendekbe sorolták egyenként. A támlapgyűjteményünk körülbelül 200-220 ezer népdal leírását tartalmazza.

A támlapgyűjtemény adatbázisa még nem teljes, jelenleg 169.167 rekord található benne.

A magyar népzenei kutatás legnagyobb szabású vállalkozása a magyar népdalok összkiadása. A népdalaink összkiadásában, a Magyar Népzene Tára sorozat eddigi tíz kötetében 15.022 népdal jelent meg.

A teljes gyűjtemény rövid áttekintése után nézzük meg, hogy egy mezőségi falu, Magyarszovát népzenejéből mennyi adat található a Zenetudományi Intézetben.

A magyar népdalok egyetlen gyűjteményében – a Bartók Béla által kialakított zenei rendbe sorolt és 1940-ben lezárt, úgynevezett Bartók Rendben – a több mint 13.000 dallamból egy sincs magyarszováti.

A népi gyerekjátékok adatbázisának 32.332 rekordja közül is csak egyetlen magyarszováti adat van.

A népdalaink összkiadásában, a Magyar Népzene Tára sorozat eddigi tíz kötetében publikált 15.022 népdal közül 54 magyarszováti adatot találhatunk. Az MNT szám után következik a szövegkezdet, utána, ha van, az adatközlő(k) neve.

MNT/V/153jB, Jaj, lelkem, lelkem, virágszálom, MNT/V/213jB, Jaj, mámikó, mámikó, MNT/VI/448, A pávánok három tolla aranyos, Dezső György, MNT/VI/448j, A pávánok három tolla aranyos, Dezső György, MNT/VI/451, Szárodj el, bokor, hegytetőn, szárodj el, kedves szeretóm, Bara Imréné Székely Rubinka, MNT/VI/451, Szárodj el, bokor, hegytetőn, szárodj el, kedves szeretóm, Bara Imréné

Székely Rubinka, MNT/VIII/0577, Ha felmejek arra magas nagy hegyre, Papp Erzsébet, MNT/VIII/0578, Ha felmegyek arra a magas nagy hegyre, zenekar+ének, asszony, férfi, MNT/VIII/0588/j091, Tóbiás Sári

MNT/IX/040, Vintila Márton, MNT/IX/040j, Vintila Márton, MNT/IX/064, Én is vótam, mikor vótam, Maneszes Mihályné Szabó Anna, MNT/IX/064j, Én is vótam, mikor vótam, Pap Erzsé, MNT/IX/065, Én is vótam, mikor vótam, Maneszes Márton és zenekara, MNT/IX/065j, Édesanyám is volt nékem, Sós Gergelyné Csete Erzsé, MNT/IX/066, Csete Árpád, MNT/IX/074, Ha felmegyek ara magos, ara magos tetőre, Maneszes Márton és zenekara, Sós Gergelyné Bihalyosné Csete Erzsébet, MNT/IX/074j, csoport, MNT/IX/074j, Gyerünk innen, mer nem kellünk, csoport, MNT/IX/074j, csoport és zenekar

MNT/IX/075, Ha fölmegek ara magos, ara magos nagy hegyre, Dezső György, Maneszes Anna, Pap János, Pap Annus, MNT/IX/076, De szeretnék az erdőbe, az erdőbe fa lenni, Székely Árpádné Nagy Zsuzsánna, MNT/IX/078, Vintila Márton és zenekara, MNT/IX/092, Csete Árpád, MNT/IX/095, Nincsen rózsá, mert lehullott a földre, Vintila Márton, MNT/IX/103, Nincsen rózsá, mert lehullott a földre, Kádár Erzsébet, MNT/IX/126j, Tóth Anna, MNT/IX/348j, Székely András, MNT/IX/453j, Tóth Anna, MNT/IX/541, Mikor a lány a legénnyel esküszik, Dezső Józsefné Gergely Erzsébet,

MNT/IX/541j, \$, Huszár János, Botezán János, MNT/IX/589, Még az uton lefelé sem mehetek, Maneszes Árpádné Papp Annus, MNT/IX/590, Kék szivárvány koszoruzza az eget, Bara Imréné Székely Rubinka, MNT/X/431, Ha én aztat tudtam volna, Nagyné Székely Erzsébet, MNT/X/432, Csete Árpád, MNT/X/433, Szőke vize zavaros a, szőke vize zavaros a Tiszának, Bara Imréné Székely Rubinka, MNT/X/434, Megvert engem a jó Isten, Tóth Mária, MNT/X/436, Csillagatlan setét éjjel, Maneszes Lali Józsefné Tóth Mária, MNT/X/436j, Csillagatlan setét éjjel, Maneszes Lali Józsefné Tóth Mária, MNT/X/436j, Csillagatlan setét éjjel, Maneszes Lali Józsefné Tóth Mária, MNT/X/437, Vintila Márton, MNT/X/437j, Vintila Márton, MNT/X/500A, Maneszes Márton és zenekara, MNT/X/500B, Maneszes Márton és zenekara, MNT/X/503, Csete Árpád, MNT/X/503j, Csete Árpád, MNT/X/514, Vintila Márton, MNT/X/517, Huszár János és zenekara, MNT/X/517j, Huszár János és zenekara, MNT/X/517j, Huszár János és zenekara, MNT/X/517j, Huszár János és zenekara, MNT/X/519, Bujdosik az árva madár, Maneszes Lali Józsefné Tóth Mária, MNT/X/520, Én is vótam, mikor vótam, Papp Erzsébet.

Az új stílusú népdalok támlapgyűjteménye mintegy 60.000 kottát tartalmaz 2.216 dallamtípusba sorolva. Az új stílusú népdalok adatbázisa még nem teljes, jelenleg 45.186 rekordot tartalmaz. Ebből mag-

yarszováti adat 26 változat, mely 20 dallamtípusba tartozik. ()-ben ahol egynél több változat van: 3531-73, 3531-91Aa, 3635-38, 3635-79Aa (3), 3651-62b, 3660-28, 3660-53B, 3661-28C (2), 3662-74B, 3665-07b, 3665-22 (2), 3750-44A, 3765-77A, 3770-18E, 3838-29Bd (3), 3862-50a, 3865-39A,

3868-05, 3868-68Aa, 3965-37a.

A támlapgyűjteményünk legnagyobb részét jelentő – a bartóki A és C osztályt tartalmazó Nagy Rendben 91.649 népdal lejegyzése található. Erről a gyűjteményi egységről már teljes a földrajzi adatokat is tartalmazó adatbázis. Így megállapítható hogy ebben a Rendben 78 dallamtípusba sorolt 193 magyarszováti adat van, melyekből 151 hangfelvétel. A többi Jagamas János és Kallós Zoltán helyszíni lejegyzései és a publikációikban közölt kották. A típuszámot követi a számból és betűből álló hangfelvételszám, illetve a helyszíni lejegyzések leltári száma, a pusztá típuszám a publikációkban közölt kottákat jelzik.

01.003.0/53, 5220f2, 01.005.0/b3, 01.009.0/11, 10699a, 01.009.0/11, 11054b2, 01.009.0/11, 4156c,

01.010. VII 42001, 01.011.0/1, 6162a, 02.007.0/5a, 42386, 03.007.0/2, 5223c, 05.005.0/5, 7351k, 05.006.0/4, 10061f, 05.006.0/4, 5221b1, 05.010.0/15, 7352a, 05.010.0/15, 7352b, 06.022.0/0, 28407, 07.005.0/0, 7357c, 07.011.0/0, 7240k, 07.011.0/0, 7353b, 08.011.0/0, 10698e, 08.011.0/0, 4155g, 08.011.0/0, 33579, 08.013.0/b3, 08.017.0/4, 7353c, 08.026.0/6, 7352b, 08.029.0/2, 5222a, 10.024.0/0, 10697e, 11.004.0/2, 11.004.0/2, 11.004.0/2, 10700a, 11.004.0/2, 4696a, 11.004.0/2, 7241a, 11.007.0/1, 11.007.0/1, 6701f, 11.007.0/1, 8745h, 11.008.0/1, 11.008.0/1, 4696c, 11.008.0/1, 5221d1, 11.008.0/1, 5221d2, 11.008.0/1, 7241b, 11.008.0/1, 8746d, 11.008.0/1, 05749, 11.010.0/1, 10696e, 11.012.0/0, 11.014.0/0, 10694c, 11.014.0/0, 4695d, 11.014.0/0, 5220f, 11.014.0/0, 7239h, 11.014.0/0, 7240i, 11.014.0/0, 7351e, 11.014.0/0, 7351f, 11.014.0/0, 7352h, 11.014.0/0, 37060, 11.020.0/0, 36483, 11.020.1/0, 10699g, 11.020.1/0, 11053d, 11.020.1/0, 13059g, 11.020.1/0, 13562d1, 11.020.1/0, 14675e, 11.020.1/0, 15108a2, 11.020.1/0, 15517b, 11.020.1/0, 4155c, 11.020.1/0, 5220f2, 11.020.1/0, 7351k, 11.037.0/0, 11.037.0/0, 11.037.0/0, 4155h, 11.037.0/0, 4155i, 11.037.0/0, 4156a, 11.037.0/0, 4699e, 11.037.0/0, 5223c, 11.037.0/0, 7240h, 11.037.0/0, 7351h, 11.039.0/0, 10697d, 11.039.0/0, 10698h, 11.039.0/0, 11053c, 11.039.0/0, 5221b2, 11.039.0/0, 6166d, 11.039.0/0, 7239f, 11.039.0/0, 7352e, 11.039.0/0, 7357e, 11.039.0/0, 37324, 11.042.0/1, 10697c, 11.042.0/1, 10699d, 11.042.0/1, 4156g, 11.042.0/1, 4696d, 11.042.0/1, 4698b, 11.042.0/1, 7351b, 11.042.0/1, 37363, 11.047.0/2, 11.052.0/3, 4156b, 11.052.0/3, 4695e, 11.052.0/3, 7240e, 11.053.0/3, 7239g, 11.064.0/0, 37748, 11.066.0/1, 4695b, 11.067.0/0, 7357d, 11.110.9/0, 7240f, 11.112.1/4, 7358a, 11.112.2/0, 10699h, 11.112.2/0, 10701h, 12.022.0/0, 13.001.0/10, 13.004.0/2, 11054c, 17.018.0/2, 27519, 17.033.0/1, 10701f, 17.033.0/1, 6170i1, 17.037.0/0, 10694a, 17.069.0/3, 18.021.0/0, 6170l, 18.027.0/0, 6166a, 18.028.0/0, 18.028.0/0, 15108a3, 18.028.0/0, 4155d, 18.028.0/0, 4155f, 18.028.0/0, 6161d, 18.046.0/0, 7240a, 18.046.0/0, 7351g, 18.134.0/0, 4156e, 18.143.0/0, 18.143.0/0, 10061c, 18.143.0/0, 4696b, 18.143.0/0, 5223d, 18.144.0/0, 18.144.0/0, 6166h, 18.155.0/1, 4695f,

18.164.0/2, 14132a, 18.164.0/2, 14132a, 18.166.0/0, 18.170.0/0, 18.171.0/0, 18.171.0/0, 11054a, 18.171.0/0, 12739d, 18.171.0/0, 4695c, 18.171.0/0, 5220g, 18.171.0/0, 5220g1, 18.171.0/0, 6166h, 18.171.0/0, 7239e2, 18.173.0/0, 18.173.0/0, 10061d, 18.173.0/0, 6161a, 18.173.0/0, 6161b, 18.173.0/0, 6161c, 18.176.0/0, 12739c, 18.179.0/0, 29310, 18.181.0/0, 5224c, 18.186.0/0, 18.190.1/0, 18.191.0/0, MG4880_05, 18.191.0/0, 13046c, 18.191.0/0, 13046c, 18.191.0/0, 13050d, 18.191.0/0, 13050d, 18.191.0/0, 13060a, 18.191.0/0, 13060a, 18.191.0/0, 7357b, 18.207.0/0, 29679, 18.207.0/0, 4155a, 18.207.0/0, 4155b, 18.207.0/0, 5223b, 18.207.0/0, 7352g, 18.208.0/0, 18.208.0/0, 18.208.0/0, 4156f, 18.208.0/0, 7239a, 18.208.0/0, 7240j, 18.208.0/0, 7353a, 18.247.0/0, 18.247.0/0, 10695e, 18.254.0/1, 4699d, 18.254.0/1, 7353e, 18.274.0/1, 10694e, 18.277.0/0, 6161e, 18.281.0/0, 05748, 18.281.0/0, 30922, 18.281.0/0, 18.281.0/0, 10698i, 18.281.0/0, 4155e, 18.281.0/0, 5222c1, 18.281.0/0, 6162b, 18.281.0/0, 7239b, 18.281.0/0, 7351i, 18.281.0/0, 7351j, 18.281.0/0, 7353g, 18.298.0/0, 7240b, 18.303.0/2, 18.303.0/2, 4156d, 18.303.0/2, 8747a, 18.305.0/0, 10697g, 18.324.0/2, 10697h, 18.448.0/7, 4696e, 18.450.0/0, 10696a, 18.450.0/0, 7356a2, 18.548.0/0, 7351c.

Összesítve megállapíthatjuk, hogy a ZTI népzei támlapgyűjteményeiről készült adatbázisokban szereplő mintegy 5000 dallamtípus csaknem 170.000 támlapja közül 99 dallamtípus 220 változata magyarszováti. Az adatok közül 178 hangfelvétel, a többi pedig helyszíni lejegyzés illetve publikáció.

Egy magyarszováti énekes – Kádár Sándorné Papp Erzsébet – egyéniségvizsgálatát tartalmazó doktori disszertáció előmunkálatai során áttekinttem a Zenetudományi Intézetben található magyarszováti gyűjtéseket.

Először Jagamas János gyűjtött Kallós Zoltánnal 1950-ben Magyarszováton. Az ötvenes években külön-külön is gyűjtöttek ott. A gyűjtéseknél fonográf-felvételek és helyszíni lejegyzések készültek. A hangfelvételekről nincs másolat a Zenetudományi Intézetben.

Kolozsvárott, a már 15 éve a városban élő, de magyarszováti születésű Bara Imréné Székely Rubinkával készültek az első magnetofon-felvételeink 1961 októberében. Andrásfalvy Bertalan, Kallós Zoltán, Martin György és Pesovár Ferenc 13 gazdagon díszített dalt rögzített.

Áttekintve a Zenetudományi Intézet hangarchívumában található magyarszováti hangfelvételeket 46 gyűjtő felvételeit találtuk meg. (Andrásfalvy Bertalan, Árendás Péter, Buzai József, Demény Piroska, Fekete Antal, Fülöp Hajnalka, Gulyás László, György Károly, Halmos Béla, Horsa István, Horsa Péter, Jagamas János, Jékely Gáspár, Juhász Zoltán, Havasréti Pál, Kallós Zoltán, Kelemen László, Kobzos Kiss Tamás, Kovács Ilona, Kovács Zoltán, Lányi György, Lehmann György, Lehmann Tamás, Martin György, Móser Zoltán, Magyar Televízió, Németh István, Ökrös Csaba, Paksa Katalin, Papp Imre, Pálffy Gyula, Pávai István, Pesovár Ferenc, Péterbenke Anikó, Porteleki Zoltán, Schlotter Ferenc, Szitkai Zsolt, Sztanó Hédi, Teszáry Miklós, Tötszegi András, Vakler Anna, Vavrincez András, Vikár László, Vincze Zsuzsanna, Vizeli Balázs, Zsuráfszky Zoltán)

A gyűjtők 66 gyűjtési alkalommal 70 magyar-

szováti adatközlővel készítettek hangfelvételt (születési évével): Balázsné Csete Zsuzsa, 1931; Bara Imréné Székely Rubinka, 1928; Bodor Jánosné Sós Júlia, 1939; Botezán János brácsás, 1928; Csengeri Árpád prímás (Fejérd), 1948; Csengerien Andrei prímás, 1939; Csete Árpád, 1945; Csete Dániel, 1930; Csete Istvánné Székely Anna, 1948; Csete Samu, 1936; Csete Samuné Földvári Mária, 1938; Csete Sándorné Szabó Erzsébet, 1947; Dezső Árpád, 1967; Dezső Erzsébet, 1946; Dezső György, 1930; Dezső Jánosné Bodor Annus, 1935; Dezső József, 1942; Dezső Józsefné Dezső Erzsébet, 1948; Dezső Józsefné Gergely Erzsébet, 1948; Dezső Kálmánné Kis Ilona, 1940; Dezső Miklósné Maneszes Anna, 1912; Dezső Sándorné Maneszes Róza özv., 1907; Herceg Sándor, 1931; Horváth István, 1964; Huszár János és zenekara, 1902; Huszár Sándor brácsás, 1935; Huszár Sándor brácsás, 1915; Kádár Anna, 1932; Dezső Balázsné Kádár Erzsébet, 1950; Kiss Erzsébet, 1932; Kovácsné Balázs Ilonka, ? ; Maneszes Láli János, 1939; Maneszes Láli Józsefné Tóth Mária, 1924; Maneszes Láli Sándor (182. ház), 1934; Maneszes Anna, ? ; Maneszes Árpád, ? ; Maneszes Árpádné Papp Anna, 1930; Maneszes Attila, 1964; Maneszes István, 1966; Maneszes Júlia, 1946; Maneszes Márton Kántor, 1938; Maneszes Mihályné Szabó Anna, 1928; Mezei Béla bőgős, ? ; Nagy István, 1966; Nagy Sándor, ? ; Nagyné Székely Erzsébet, 1926; Orbán Erzsébet (346. ház), 1910; Papp Erzsébet, 1925; Papp János, 1928; Sós Gergelyné Bihalyosné Csete Erzsébet, 1924; Szabó Miklósné Szabó Róza, 1940; Székely András, 1930; Székely Andrásné Libuc Sós Erzsébet, 1933; Székely Árpádné Nagy Zsuzsánna, 1925; Székely Bálint György, ? ; Székely Domokosné Dezső Erzsébet, 1944; Székely Erzsébet (Kis utcai), 1933; Székely Lakó Györgyné, ? ; Székely Lakó Györgyné nagyobbik lánya, ? ; Székely Lakó Györgyné kisebbik lánya, ? ; Tóbiás Sári, 1930; Tóth Anna, 1934; Tóth Mária, 1893; Vintila Endre bőgős (Mocs), 1949; Vintila Márton prímás Szél Marci, 1901.

Összesen 782 énekes dallamváltozatról, 1545 hangszeres dallamváltozatról és 65 szöveges gyűjtésről készült hangfelvétel.

Az énekes felvételek szövegkezdeteit az alábbi lista tartalmazza. Nem szerepelnek az egyházi énekek, a köszöntők, táncszók és vőfélyversek kezdősorai, valamint a több versszakos énekek belső versszakai.

A múlt nyáron nem volt eső; A pávának három tolla aranyos; A pünkösddnek jeles napján; A régi babámért mit nem cselekedném; A regruta búval éli világát; A rucának mitől sáros a tolla; A szováti kertek alatt; A szováti templomtorony; A szováti tiszta búza; A szováti, a szováti bíró kapujába; A virágnak megtiltani nem lehet; Ablakomba két kis csirke; Addig iszok, míg egy ló lesz; Addig járjál rózsám sírva; Adjon Isten, édesanyám, jó estét; Ágas-bogas a diófa teteje; Ágas-bogas a diófa, ágas-bogas a diófa teteje; Áll a hajó a tenger közepébe; Amerre én járok, még a fák is sírnak; Amíg hozzád jártam, babám, mindig álmos voltál; Árva madár mit keseregsz az ágon; Asztalomon tinta, penna, papiros; Az én babám fűrjmadár; Az ostorom nyele piros, nem sárگا; Azt gondolod míg a világ; Azt gondolod régi babám, megcsaltál; Azt gondolod, rózsám, bánom; Azt gondolom amíg élek; Azt gondoltam, még a világ; Bá-

nat, bánat, de nehéz vagy; Bazsa Mári libája; Beli buba, beli buba; Betlehem kis falucskába; Bú ebédem, bú vacsorám; Bú életem, bánat napom; Bujdosik a kicsi madár;

Bujdosik az árva madár; Búra, búra, búbánatra, születtem; Búza, búza, de szép tábla búza;

Cigány, cigány, mért vagy cigány; Csak, csak, csak az esik nékem keservesen; Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok; Csillagtan setét éjjel; Csiregcsörög a vasajtó; Csordapásztorok; Csordapásztoroknak; De szép csendes eső esik; De szeretnék abba a hatszázhatvanhat méteres pincébe lemenni; De szeretnék az egen csillag lenni; De szeretnék az erdőben fa lenni; De szeretnék az erdőben, az erdőben fa lenni; De szeretnék de szeretnék falu végén lakni; De szeretnék kinn a pusztán betyárgyerek lenni; Délről estig virágozik a piros rózsza; Diófából van a rózsámnak ágya; Diófából van a, diófából van az édesanyám ajtója; Dobos Gábor húszesztendőskorában; Duna mellett van egy falu, Rácegres; Édes kicsi kerem, fordulj egyet előttem; Édesanyám gyengén nevelt engemet; Édesanyám gyűjts gyertyára; Édesanyám ha meguntál tartani; Édesanyám ha meguntál, ha meguntál tartani; Édesanyám is volt nékem; Édesanyám karján nevelt fel engem; Édesanyám korporsómba; Édesanyám lánya vagyok, sárgadinnyehajból vagyok; Édesanyám megátkozott, mikor a világra hozott; Édesanyám rózsafája; Édesanyám sok szép szava; Édesanyám, adjon Isten jó estét; Édesanyám, gondoltam én valamit; Édesanyám, gyűjts gyertyára; Édesanyám, hol van az az édes tej; Édesapám, édesapám; Egyik árokból a másikba estem; Elé, elé, nem hátra; Életemben csak egyszer voltam boldog; Életemnek van egy sötét pontja; Elfogyott a mákos tészta; Elmegyek az ácshez, fejfát csináltatok; Én az éjjel nem aludtam egy órát; Én az úton lefelé se mehetek; Én felköttem szép piros hajnalba; Én is voltam, mikor voltam; Engem anyám megátkozott; Erdő mellett masírozik egy cigánykaraván; Erdők, mezők, vad ligetek; Este van, este van, hatot üt az óra; Este, csütörtökön este; Ez a kislány alig tizenhat éves; Ez a vonat most van indulóban; Ez az utca bánat utca; Falu végén van egy malom; Fehér fuszulykavirág; Fehér galamb szállt a házra; Fekete föld nyílj két felé; Felmegyek egy hegyre; Gyere babám ki a hegyre; Ha benéznel ablakomon, ablakomon egy este; Ha én azt tudtam volna, ha én azt tudtam volna Istentől; Ha felmegyek arra magos nagy hegyre; Ha felmegyek arra magos, arra magos nagy hegyre; Ha felmegyek arra magos, arra magos tetőre; Ha kihajtom Virág ökröm Virág ökröm a rétre; Ha kimegyek a szőlőbe; Ha kimegyek a szőlőbe, ha kimegyek a szőlőbe; Ha kimegyek a temető, a temető dombjára; Ha kimegyek az utcára; Ha madár jön tőle kérdem; Ha megindul az a gőzös; Ha meguntad, rózsám, velem életedet; Ha meguntál édesanyám; Haragszom az olyan szóra, csuhajja; Harangoznak délre; Harmatos búzát arattam; Három csillag van az égen egy sorba; Három ucca, három angyal; Házam előtt van egy magas jegenye; Házam előtt, házam előtt; Hazám, hazám; Hegyen állok, búsan nézek le róla; Hol jártál te barna kislány; Holló lovam; Húzd rá cigány, szívet rázó hangon szóljon a nótád; Húzd cigány hegedűd; Írtam én már a babámnak egy szerelmes nyolcoldalas levelet; Isten áldja meg édesapám; Jaj de sokat áztam, fáztam, fáradtam; Jaj de szépen kifaragták azt a fát; Jaj Istenem, jaj, mit értem;

Jaj, de mélyen, jaj, de mélyen aluszol; Jaj, Istenem, de víg élet; Jaj, lelkem uram, lelkem uram; Járd ki lábam, járd ki most; Jó estét, jó estét; Jó gazdák megbocsássatok; Kaputokba úgy elfogott valami; Karácsony estéjén; Kávét ittam, megégette a számat; Kék ibolya búra hajtja a fejét; Kék szivárvány koszorúzza az eget; Keljetek fel pásztorok, pásztorok; Kerek a káposzta; Keserű víz, nem hittem, hogy édes légy; Két fa között kisütött a holdvilág; Két út van előttem, melyiken induljak; Kétkerekű bicikli; Ki nem akar búval élni; Kicsi csillag, jaj de fényesen ragyogsz; Kicsi tulok, nagy a járom; Kidőlt a fa mandulástól; Kihajtottam Virág ökröm a rétre; Kihalásztam édesanyám selyem kendőjét; Kimegyek a hegyre; Kimegyek a zöld erdőbe; Kimosom a zsebkendőmet fehérre; Kint vagyok a temetőben pihenni; Kiskertemben egy eperfa, egy eperfa nem látszik; Lassan forog sej-haj, a gőzkocsi kereke; Le az úton, lefelé sem mehetek; Le van a szívem láncolva, le van a szívem láncolva; Le van az én fehér ingem vasalva; Magasan repül a daru, magasan repül a daru, szépen szól; Magosan repül a daru, szépen szól; Már minálunk csépelik a zöld búzát; Már minálunk learatták az árpát; Még a világ világ lesz; Még az úton lefelé sem mehetek; Meg kell a búzának érni; Megérett a csongorádi cseresznye; Megvert engem a jó Isten; Megyek az úton lefelé; Menjünk, menjünk, örvendezzünk; Menyecskeének bekötik a haját; Mennyből az angyal; Messze van a nyíregyházi kaszárnya; Messze, messze, Rodostóban; Mikor a lány a legénnyel esküszik; Mikor mentem én Szovátról kifelé; Mikor Szűz Mária földön járt; Mind azt mondják, hogy szeretőt keresek; Mind azt mondod régi babám, megcsaltál; Mondta nekem édesanyám, mondta nekem édesanyám; Most jövök Gyuláról; Mostan kinyílt egy szép rózsavirág; Muzsikaszó hallatszik az erdőn; Nádfedeles a mi házunk, a mi házunk teteje; Ne búsulj rózsám; Ne nézz, rózsám, szennyes vagyok; Nekem is volt édesanyám, de most nincs; Nekem is volt édesanyám, édesanyám, de már nincs; Nekem is volt édesanyám, hej de már nincs; Nekem is volt édesanyám, hej, de még most nincs; Nem bánom én, apám, anyám tagadj meg; Nem fájnak most olyan szelek; Nem láthattam én olyan fát; Nem mind arany, nem mind ezüst mi fémlik; Nem úgy van most, mint volt régen; Nem vagyok, nem vagyok, nem vagyok hibás; Nézz ki, babám, ablakodon; Nincs edesebb a havasi dinnyénél; Nincsen kenyér, nincsen só; Nincsen rózsá, mert lehullott a földre; Nyílnak, nyílnak a mezei virágok; Nyisd ki, babám, az ajtót; Ó, ó, József, mit gondoltál; Ódakint a zöld erdőbe; Odafenn a hegytetőn; Olyan nincs, nem is volt, nem is lesz a sifonérba; Öreg cigán, a szívem már nagyon fáj; ősszel érik babám a fekete szőlő; Paradicsom szegeletbe; Piros kancsó, piros bor; Rég megmondtam régi babám, régi babám ne szeress; Rég nem hallok Virág ökröm harangját; Rég nem hallok Virág ökröm, Virág ökröm harangját; Régi babám, azt gondoltad, megcsaltál; Régi babám, törjön ki a nyavalya; Rózsám, rózsám, rózsám, kedves; Sajó kutyám, jaj, de mélyen aluszol; Sajó kutyám, jaj, de mélyen, jaj, de mélyen aluszol; Sárga csikó, selyem nyereg; Sárga virág ha leszakisztanálak; Sárgarigó madár fölszállott a fára; Sej, addig megyek, míg a szememre látok; Sej, anyám, anyám, kedves édesanyám; Sej, búra, búra, búbánatra születtem; Seprik az erdei utat; Sír a kislány az ablakon; Sír az egyik

szemem, a másik könnyezik; Sír az egyik szemem, sírjon mind a kettő; Sír az út előttem, bánkodik az ösvény; Sírt az édesanyám, amikor én születtem; Sírt az útnak a két széle; Sugár magas; Sűrű erdők bokrai közt bolyongtam; Szalmazsúpos a mi házunk teteje; Szalmazsúpos a mi házunk, a mi házunk teteje; Szántják az erdei utat; Száradj el bokor hegytetőn; Száraz a bokor a tetőn; Szeben felől jön a posta; Szép a fekete bárány, ha nem tarka; Szépen szól a kolozsvári nagy harang; Szépen szólnak a mezei pacsirták; Szépen veri az eső a virágot; Szerelem, szerelem; Szeress babám akárkit; Szeress babám, csak nézd meg kit; Szeress, rózsám, akárkit; Szivaroztam, elégettem a számat; Szőke vize zavaros a Tiszának; Szőke vize zavaros a, szőke vize zavaros a Tiszának; Szülőföldem szép háttára; Tavaszi szél meghajlítja az ágat; Tele van a temető árka vízzel; Télen nagy a hó, nyáron nagy a sár; Temetőbe van egy szomorúfűzfá; Tiltnak babám, tiltnak tőled; Tiszta búza, víg aratás; Tudod, rózsám, mit fogadtál; Túl a hegyen egy faluba; Túl a hegyen érik a zab; Túl a hegyen innen is; Túl a hegyen túl világon; Túl a Tiszán csikóslegény vagyok én; Túl a Tiszán mandulafa virágzik; Túl a Tiszán van egy vályú; Turi vásár sátor nélkül; Udvaromon hármát fordult a kocsi; Udvaromon két kiscsirke; Ugat a kutyám a tarka; Úgy elmegyek, meglássátok; Úgy elmegyek, ti sem halltok felőlem; Úgy ki tudnám panaszkodni magamat; Úgy meg vagyok búval rakva; Ugye, babám, nem nagy átok; Úristennek szent fia; Vágják az erdei utat; Valamikor réges-régen; Van két lovam, mind a kettő sárga; Vedd fel Sári ködmönkédet; Végigmegyek a szováti temetőn; Verd meg Isten azt a vermet; Verd meg, Isten, azt a jó édesanyát; Verik a fekete kecskét; Zöld füre szokott a harmat leszállni; Zöld szalagos az én kötőm eleje.

Az áttekintés első tanulságai

A magyarszováti hangfelvételek áttekintésekor kiderült, hogy a hangfelvételek rögzített dalok száma körülbelül tízszerese a lejegyzett dalokénak. Ez az arány igaz lehet több mezősegi falura is (mint például Magyarpalatka), és az ugyancsak sokak által gyűjtött Kalotaszegre, Gyimesre és Moldvára is. Tehát nem szabad meglepedni csak a lekottázott és publikált anyag ismeretével, sőt az eddig elkészült adatbázisok áttekintésével sem, hiszen a további kutatások csaknem 50 %-kal megnövelték a feldolgozható adatok számát.

Magyarszovátról nem került jelentős gyerekkjátékgyűjtés a Zenetudományi Intézetbe. (Pedig Gazda Klára eszternelki gyűjtése és az ebből készült könyve is bizonyítja, hogy Erdélyben is gyűjthető nagyon gazdag gyerekkjáték anyag.) Tehát a teljes anyag áttekintése lehetőséget ad az eddig elhanyagolt gyűjtési témák és területek feltárására és a még ma is esetleg megvalósítható hiánypótló gyűjtésekre.

Az amatőr gyűjtők gyűjtései gyakran hiányos, pontatlan információkkal kerültek az Intézet Archivumába. Sok alkalommal hiányzik, vagy pontatlan pl. az előadó születési éve, az asszonyok teljes neve. A különböző gyűjtések összehasonlításával ezen adatok is pótolhatóak, kiegészíthetők. Például: Láli néni = Maneszes Mária = Tóth Maris = Maneszes Láli Józsefné Tóth Mária.

Az új szöveges gyűjtés alkalmával tisztázódhat az előadók rokonsági kapcsolata, a felekezeti, a falurészek, a nemek stb. közötti különbségek, így olyan

társadalmi kontextusba kerülhetnek a zenei gyűjtések, melyek az egyes dallam- és szövegtípusok elterjedésére, használatára, variálódására, a sajátos szováti előadásmód kialakulására, hagyományozódására, a hangszeres és vokális zene összefüggéseire, a világi és vallásos anyag kapcsolatára világíthatnak rá.

A Zenetudományi Intézetben a mezőségi magyar népzene, népköltészet, néptánc, csujjogatók, vallásos néprajz, stb. szinte minden részterületéhez találunk bőséges adatokat. Szükséges lenne azonban a

romániai és magyarországi archívumok, egységes adatbázisainak kialakítása a további kutatások, összegzések érdekében.

A kutatásokat megkönnyítik ingyenes internetes online multimédiás adatbázisaink a www.zti.hu honlapon, melyet ezúttal is ajánlunk minden kutató szíves figyelmébe.

VAKLER ANNA – NÉMETH ISTVÁN

Tánc történeti divatok hatása a belső-mezőségi települések tánckészletére

Az erdélyi Mezőség régies, középkori vonásokat is hordozó, rendkívül fejlett zenei- és tánckultúráját alapvetően a reneszánsz és barokk korszak örökségei határozzák meg. A későbbi, magyarországi nemzeti romantika által táplált új stílus, a polgári hatások és 20. század közepétől megjelenő modern zene- és táncstílusok későn jutnak el erre a területre, amely a 17. századtól infrastrukturális és gazdasági értelemben fokozatosan gyengül, társadalmilag és földrajzilag egyre inkább elszigetelődik. A különböző etnikumok kultúrájának összefonódása, táncok és táncdalok állandó cserélődése a Mezőségen fokozta a legmagasabbra Erdély tánc- és zenei kultúrájának gazdagságát. A kulturális kölcsönhatásoknak köszönhetően ezen a területen igazi zenei- és táncbeli többnyelvűség alakult ki, melynek történetét, etnikus vonásait kevésbé ismerjük.

Írásom célja, hogy az európai tánc történeti divatok hatására a néhány mezőségi falu tánckészletében bekövetkezett változásokat bemutassa. Munkámat megkönnyítik a magyar tánc típusok történetére, formai megjelenésére és strukturális jellemzőire vonatkozó korábbi kutatások. Az 1900-as évek első harmadában megjelenő polgári táncokkal és a későbbi tánc- és zenei divatokkal azonban nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak a magyar néptánc kutatók. Ezt a képet szeretném kiegészíteni az 1994 óta tartó terepmunkám során szerzett adatok segítségével. Az alábbiakban megkísérlem a környék tánckészletének egészen napjainkig tartó alakulását bemutatni. Jórészt intencionális adatok alapján nyomon követhető az 1900-as évek eleji polgári táncdivatok, a két világháború között divatozó magyar népies műzenei, valamint az 1950-es évektől terjedő tánczenei hatások, és a 1970-es évek elejétől megjelenő beat, rock és a későbbi diszkózenék illetve táncok hatásai.

A régió bemutatása

Az általam vizsgált falvak Martin György besorolása szerint a Mezőség táncdialektus nyugati területén található. Mivel ezt a régiót nyugatról még a Kis-Szamos völgye, és az abba torkolló völgyek határolják (Ormáni-völgy, Borsa völgye, Iklódi-völgy stb.), amelyek mezőségi jellegű tánckultúrája határozottan elüt a határos kalotaszegi és szilágysági falvak tánckultúrájától, ezért az általunk vizsgált területet Belső-Mezőségnek nevezem. Tereptapasztalata-

im alapján még ezt a területet is tovább lehet szűkíteni azokra a falvakra, ahol az 1960-as évek végéig, a helyi fiatalság által rendszeresen megszervezett, hétvégi táncalkalmakat a magyarpalatkai cigányzenészek muzsikáltak ki. Legkésőbb az 1960-as évek végén Szék kivételével minden mezőségi településen megváltozott a hétvégi táncalkalmak jellege. Legtöbb helyen a házaknál tartott *tánc* átkerült a kultúrházba, ahol már nem élőzenére, hanem lemezjátszó által szolgáltatott zenére mulattak a fiatalok. Ezután már csak nagyobb ünnepekre és lakodalmakra fogadták meg a magyarpalatkai zenészeket. Ezek a falvak: Béré, Béditanyák, Gyulatelke, Kisbogács, Kiskályán, Kispulyon, Kolozskorpád, Kötelen, Légen, Magyaroklyán, Magyarpalatka, Magyarpete, Magyarszovát, Marokháza, Mezőgyéres, Mezőkeszű, Mezőszava, Mocs, Omboztelke, Vajdakamarás, Visa. A felsorolt települések mindegyike az egykori Kolozs megye területén fekszik. A távolabb eső falvakban sokkal ritkábban, egy-egy naptári ünnep, vagy lakodalom alkalmával zenéltek a palatkai cigányzenészek. A terület lakossága nagy részben román, kisebb részben magyar és cigány. A vizsgált területen található etnikumok arányai a saját becslésem szerint a következők: a lakosság 75%-a román, 20%-a magyar, 5%-a cigány. Magyar többségű falvak: Magyarszovát, Mezőkeszű, Vajdakamarás, Visa. Kispulyonban és Magyarpalatkán a magyarok és a románok számaránya kb. 50-50%. Kiskályánban, Légenben, Magyaroklyánban, Mezőgyéresen, Mezőszaván és Mocson elenyészően kevés magyar lakik. A terepmunkám során elsősorban ezekben a falvakban végeztem kutatásokat, de esetenként használok más mezőségi településre vonatkozó adatokat is.

A tánckészlet változásai a különböző történeti táncdivatok során

Középkorban gyökerező tánc típusok

A régi stílusréteg táncjai közül elsőként az ún. fegyvertáncok, botlók, pásztortáncok csoportjába tartozókat tárgyalom. A botos táncokkal kapcsolatos adatokat térképre vetítve feltűnik, hogy az Erdéllyel határos Felső-Tisza vidéken gyakori volt a táncos bothasználat, az erdélyi területeket vizsgálva azonban szinte csak a Maros-Küküllő vidéki románság köréből rendelkezünk hasonló adatokkal. Magyar és a román kutatók által többször leírt közép-erdélyi

román botos táncok, a *haidău* és *de botă* nem szerepelnek a mezőségi táncdialektus jellemzésénél. Táncos bothasználatra vonatkozóan kevés ismerettel rendelkezünk erről a területről: Martin az alkalmi szertartásos táncok között említi a juhait kereső pásztor történetét, amiben egy széki adat szerint botforgató mozzanat is előfordul. Ismerjük továbbá a két botot összecsatogtató *lakodalmi kecsketáncot* Székéről, valamint a Mezőséghez közel eső Magyardécséről és Györgyfalváról. Az erdélyi Mezőségen végzett mélyfúrászerű kutatásaim alapján azonban a táncos bothasználat gazdagabb formáira, a magyar etnikummal is kapcsolatban lévő életére következtethetünk. A 2006-os budapesti Martin György konferencián elhangzott előadásom lényege a következő volt: Mezőségen, szórványos adatok szerint Kalotaszegen, valamint a gyimesi csángók körében is találhatunk botos tánc használatára utaló nyomokat. Széken a bothasználat egészen gazdag módjáról hallottam visszaemlékezéseket. Juhos Márton Andris csipkeszegi lakos emlékei szerint a csárdásban és a négyesben, valamint a legényesekben a nagyapja korosztálya még használta a botot. Több széki adatközlő is beszámolt a botos tánc emlékéiről. A mezőségi románok között mintegy 20 faluban gyűjtött adatok azt mutatják, hogy az első világháború előtt még itt is táncolták a maros-menti táncdialektusból ismert *în botă*-t, annál azonban gazdagabb formában, nem csak támaszkodásra használták a botot, de a Felső-Tisza vidékéről ismert változatokhoz hasonlóan forgatták, letámasztva valamint földre fektetve keresztül is ugráltak felette. Néhány román adatközlő ezt a magyar etnikum által táncolt *lassú magyarral* illetve *ritka legényessel* is összefüggésbe hozta. Szembetűnő még, hogy a botos táncokat mindegyik esetben csoportosan, legkevesebb két-három férfi egyszerre járt táncaként írták le. A szólisztikus jellegű román ritka legényest, az *în ponturi*-t a környékbeli zenész cigányok *în botă*-nak is nevezik. Román adatközlők szerint a két tánc kísérezője ugyanaz, de a tánc botos formáját tartják régiesebbnek.

Szilágyságból és Kalotaszegről ismert szórványadatokat idesorakoztatva úgy vélem, hogy a fegyvertáncok kultúra nyomait őrző botos táncok tekintetében a Felső-Tisza vidék és Maros-Küküllő vidék közötti területet nem nevezhetjük fehér foltnak. A *haidűtáncok* botos formáját itt is ismerték, az 1800-as évek második harmadában még a szórványba került magyarok is táncolták. A közép-erdélyi magyar parasztságra az első világháborúig vélhetően nagy hatással voltak a szólisztikus-improvizációs jellegű hirdető újabb táncdivatok, amelyek kiszorították a középkori eredetű fegyvertánc-maradványt. A hagyományokhoz jobban ragaszkodó románság a reneszánsz legényeseket is sokáig csoportosan, egymással összehangolva járta, ők a botos táncokat az első világháborúig, sőt elnevezésben napjainkig a saját táncukként őrizték meg. Ezzel kapcsolatban a Belső-Mezőségen már csak szóbeli adatokra bukkanunk. Az 1900-as évek legelején kiváló táncos egyéniségek még bottal is táncolták a helybeli románság által *românește în ponturi*-nak nevezett ritka román legényest. Az elnevezés ebben az esetben a *românește cu botă*-ra változik. Visszaemlékezések szerint a rövid, kb. 80 cm-es, gyakran sétapálcának is használt botra leginkább támaszkodtak, de a bot forgatására, átugrására, hát mögötti és a láb alatti átvételére is vannak adataink. Martin szerint a román botos táncok egyik legközelebbi rokona a mezőségi *ritka le-*

gényes, illetve *lassú magyar*, amit a vizsgált területen is használnak *magyar tánc* elnevezéssel. Az *românește în ponturi*-t, illetve *botă*-t a román és a magyar adatközlők egyértelműen románoknak, a *magyar tánc* fent említett, két különböző fajtáját pedig egyértelműen magyaroknak tartják. Ezekből az adatokból kiviláglik, hogy a bot használata valamikor általános lehetett mindkét említett etnikumnál, a legtovább, a két világháború közötti időszakig a románság őrizte meg.

A középkor uralkodó táncformája, a körtáncok emlékeit őrzik a Kárpát-medencében a *lánykörtáncok*, melyeknek újabb és formailag fejlettebb rokonai a hangszeres kíséretű, kis körökben járt táncok. Ilyen a mezőségi *négyes*, amit az általunk legkorábban ismert, 1890-es, Székre vonatkozó leírás is említi: „Ünnepekkor a fiatalok táncra gyűlnek össze valamely e célra szolgáló fedett helyen: lábujjhegyen, könnyedén és keccsel táncolnak körmagyart négyesben összefogózva, csárdást lassú és sebes taktusban.” A *négyest* Visában jórészt lányok táncolták, általában a *lassú* és *sűrű legényes* táncokat kísérve, de előfordult, hogy legényekkel vegyesen, önálló táncként is táncolták. A vizsgált területünkön a régi stílus középkori rétegéből származó lánykörtáncra vonatkozóan kevés adatot ismerünk. A Kolozsváron szolgáló széki lányok hétfégi kimenőjükön énekszóra járták a *négyest*, saját elnevezésükön a *magyart*. Mezőségen tipikusan magyar táncnak tartják a négyest, román anyagból ezt a táncot nem ismerjük. Egy marokházi idős román férfi elmondása szerint, a magyar csendőrök az 1940-es években csak akkor engedtek románoknak táncmulatságot rendezni, ha ott négyest is táncoltak. Ezt sajátos, az énekes lánykörtáncokhoz képest másodlagos formának tekinti Martin. Azóta Székéről és a szomszédos Visából előkerült újabb adatok árnyalják a képet. Mindkét helyen előfordult, hogy táncmulatság szüneteiben a lányok spontánul összeálltak és énekre forogtak, sőt arra is van adat, hogy ének nélkül, csak a forgás élménye miatt táncolták a *négyest*. Visában ritkábban az is előfordult, hogy többen, akár hatan, nyolcan is összekapaszkodtak és körtáncot jártak *négyes*, sőt *csárdás* zenére is. A mezőségi *négyes* a második világháború utáni években kopott ki a rendszeres használatból, a lakodalmi rituális táncok közé tartozó párválasztós körtánc, a *párnás tánc*hoz (*perinița*) hasonlóan.

Reneszánsz és barokk eredetű tánc típusok

A reneszánszban gyökerező ugrós-legényes tánc típus több fajtáját is táncolták az érintett területen. A *sűrű legényest* a magyarok és a románok egyaránt használták, a *ritka legényest* a magyarok és a románok saját változatukban, *magyar tánc*, *ritka magyar*, illetve *românește în ponturi* elnevezéssel táncolták. A magyar *ritka legényes* a második világháború környékén kerül ki az általánosan használt táncok sorából, a románoké később, az ötvenes évek folyamán. A *sűrű legényes* valamivel túléli a TSZ-szervezés időszakát, az 1960-as évek közepétől egyre inkább csak bemutató funkcióban kerül elő.

A régi stílusú táncaink fontos csoportját jelentik a páros táncok. Mezőség valószerűtlenül lassú tempójú, aszimmetrikus lüktetésű páros tánca a magyarok által táncolt *lassú*- vagy *cigánytánc*, illetve a románok által táncolt *de-a lungu* vagy *purtata*, ami a reneszánsz vonulós táncok kései rokona. Ez utóbbi tánc újabb, forgós-forgató jellegű változatának tűnik területünkön a gazdag formakincsű, szintén lassú, aszimmetrikus *joc românesc*, vagy *înviřită*. A magya-

rok párkezdő *lassútánca* az ötvenes években kerül ki az általános használatból, a kilencvenes évekre már leegyszerűsödött változatát a revival mozgalmak tartották életben. A románok lakodalmaiban még ma is előfordulnak a fent említett táncok, a 60-70 éves korosztály előadásában.

A történeti forrásokban a 16. századtól nyomon követhető gyors, forgós-forgató páros táncok közül a *szökőst* (*bătuță*) és a *sűrűt* (*des*) táncolják az általunk vizsgált területen. A *csárdás* mellett ezek a táncok azok, amelyeket a táncmulatságok nagyobb részében táncoltak, és táncolnak ma is a lakodalmakban. Ezeket még a mai 30 év körüli korosztály is ismeri.

A vizsgált területen a forgós-forgató táncokat a magyarok és a románok egyaránt rendkívül virtuóz módon, sok motívummal (nők hát mögé eldobása, kar alatt kifogatása, átvetők, páros forgás, külön táncolás, csapásolások stb.) táncolják, míg a Mezőség peremterületein a magyarok és a románok kedvelt tánc típusa formailag jól elkülöníthető egymástól. A románok az előzőekben leírt módon táncolnak, míg a magyarok jórészt csak hosszú, zárt forgásra és a nők, a férfi egyik oldaláról a másikra történő átvetésére szorítkoznak. Kivétel ez alól Marosszék mezőségi területe, ahol a magyarok forgós-forgató táncának jellege a szomszédos székely területek felé mutat, míg a románok a többi mezőségi területhez hasonlóan táncolnak. A székely-mezőségek ezt egyébként romános táncstílusnak tartják. Intencionális adatokból egyértelműnek tűnik, hogy az 1900-as évek elején még ezen a területen is hasonló, egyszerű módon táncoltak a magyarok. Kérdéses, hogy lehet-e a különbségnek etnikus jelleget tulajdonítani, vagy csak egy egykori társadalmi különállás kulturális jegyeinek továbbélésével kell számolnunk. Mezőség peremvidékén található egyedül városok, az infrastruktúra itt sokkal fejlettebb még ma is, mint a beljebb eső, egykori jobbágyfalvak által elfoglalt területeken. A nyugat-mezőségi peremterületen nagy tömegben található kisnemesi falvak, ahol a magyarok páros-tánc-formakincse szintén különbözik a románokétól. Megjegyzendő továbbá, hogy a Belső-Mezőségen a táncpárt kezdő lassú táncok tekintetében is az egyik legfontosabb, etnikus jellegű különbség a forgatások megléte (románoknál), illetve relatív hiánya (magyaroknál).

Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy a vizsgált területen a túlsúlyban lévő románság sajátosan gazdag páros táncformáját legkésőbb az első világháború után átvette az elszigetelt magyar falvak lakossága, de a kérdés pontos megválaszolásához még további, elsősorban történeti adatokra lenne szükségünk.

A mezőségi falvak tánc kultúrájának intenzitására jellemző, hogy még az 1940-es években is beépülhetett egy keleti területekről érkező régi stílusú tánc, az ún. *tírna* vagy *tírna*, amelyet Martin György még gyors dúvós, forgató páros táncként ismertet. Jelentése kb. Küküllő menti, ami a jelenség terjedésének irányát jelzi. A Maros-Küküllő vidéken, valamint Marosszéken gyakran *korcsos* névvel jelölik a hasonló zenére járt páros táncot. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a magyarországi tánc hazasok körében tévesen a *korcsos* elnevezés terjedt a fent leírt mezőségi táncsal kapcsolatban. A jelenség egyértelműen román közvetítéssel jut el a Kelet-Mezőség falvaiból a területünkre. Belső-Mezőségre először a tánc kísérőzenéje kerül be, amire a helyi forgós-forgató táncokat igyekeznek alkalmazni, ami a gyors tempó miatt rendkívül virtuózzá és látványossá vá-

lik. Az ötvenes években a kelet-mezőségi és a Maros-Küküllő vidéki román férfitáncot (*ponturi*) átveszik és táncolják erre a zenére a mezőségi románok, majd később a magyarok is, szintén *tírna* elnevezéssel. Közép-Erdélyben gyakori, főleg a régi stílusú táncok esetében, hogy ugyanarra a kísérőzenére férfi, illetve páros táncot járnak. (pl. néhány nyugat- és belső-mezőségi faluban a verbunk esetében) Martin ezzel kapcsolatban komplex szociotípusú táncok kevert műfajú, polimorf kategóriájáról beszél.

Néhány idős adatközlő emlékei szerint a két világháború között az iskolákban oktatták a román nemzeti táncnak számító *sîrbăt*, ami azonban nem került bele a belső-mezőségi falvak organikusán használt tánc készletébe.

A nemzeti romantika tánc típusai

A 18. században kialakuló magyar nemzeti tánc típus a *verbunkos*. A *verbunk* terminust az általam vizsgált terepen mindenütt ismerik, több helyen a *sűrű legényes* tánc típus helyi elnevezéseként használják a románok és magyarok egyaránt, magára a *verbunkos* zenére viszont gyakran páros táncot járnak. Ahol a *verbunkos* zenére szóló férfitáncot járnak (pl. Széken), ott megállapítható, hogy a mezőségi *verbunk* tulajdonképpen lassú dúvós kíséretű, *verbunkos* zenére járt *sűrű legényes*, amikor is a nyolcados metrumú legényest ráhúzzák a negyedes metrumú *verbunkos* zenére. Érdekes viszont, hogy az erdélyi Mezőség azon részén, ahol a *sűrű legényes* nem *verbunk*nak hívják, ott a *ritka legényes* együtt *magyar tánc*nak nevezik (esetenként a *sűrű* illetve *ritka* jelző hozzátevése).

A másik nemzeti tánc típusunkkal, a *csárdással* kapcsolatban az erdélyi Mezőségen rendkívül vegyes képet találunk. A 19. század első harmadában kialakuló zenei- és tánc típus nyugati és keleti gyökereit jól ismerjük. A *csárdás* zenéje közismert, de maga a tánc típus nem válik uralkodóvá az erdélyi Mezőségen, ahova vélhetően csak az 1800-as évek végén kerül el. Alapvető mozdulatát (*kettőslépés*) használják ugyan, de a *csárdásként* ismert tánc formakincsében teljesen megegyezik a korábbi forgós-forgató tánc típus helyi változataival (*szökős*, *sűrű csárdás*). A 19. század közepén keletkezett új stílusú népdalokat a románság és magyarság egyaránt kedveli és használja a *csárdás* zenében. Ezt a tánczenét a magyarok a legtöbb helyen *csárdás*nak, ritkábban *cigánytánc*nak hívják. A románok is használják mindkét elnevezést (*ceárdas*, *țiganește*), de a *csárdást*, mint táncot magyarnak tartják. A kérdést bonyolítja, hogy a korai *csárdás* zenét ma már egyik etnikum sem tartja magyarnak. A magyarok ilyenkor gyakran a *román csárdás*, vagy *cigánycsárdás* kifejezéseket használják. Újabb tánczene a *magyar csárdás*, amely kizárólag 20. századi magyar népies műdalokat, nótákat tartalmaz. Ezek elterjedésében rendkívül nagy szerepet játszott az iskola, a városban szolgáló fiatalság, a katonaságot megjárt férfiak, valamint a falvakba ellátogató városiak kulturális közvetítő szerepe. A *magyar nőtáncra* járt tánc formája is teljesen megegyezik az előzőkével, de a románok ezt egyértelműen magyar táncnak tartják. Ugyanakkor több olyan román táncalkalmon részt vettem, gyakran egyetlen magyarként, ahol a zenészek *csárdást* muzsikálva, magyar nótákat is használtak. Meglepetésemre a román vendégek ezeket a dallamokat ismerték, sőt láthatóan kedvelték is. Magyar lakodalmakban is hasonló jelenségeket figyeltem meg, román populáris zené-

vel kapcsolatban. Terepmunkám alatt többször tapasztaltam, hogy az interjúk során a magyarok és a románok egyaránt szívesen reprezentálják saját tánc és zenei kultúrájukat, kiemelve, hogy a másik etnikum táncait nem táncolják, tánczenéit nem használják, a táncalkalmak során azonban ez a kép rendszeresen hamisnak bizonyult.

A nemzeti romantika korában táncmesterek által összeállított *magyar kettőst* az 1950-es években néhány magyar származású tanító megismertette a gyerekekkel (pl. Visában), de a helyiek tánckészletébe ez a tánc nem került be.

A polgári kor tánc típusai

A polgári kor két jellemző páros tánc a cseh eredetű *polka*, és a feltehetően német eredetű sortánc, a *hétlépés* a 19. század második felében kerül be a mezőségi falvak tánckészletébe, de Szék kivételével szervesen nem épül be a táncrendbe. Az újabb táncok a folklorizáció kezdeti fokán megrekednek, nem színezi át őket az alapvetően reneszánsz jellegű paraszti tánc kultúra. Megmarad a zárt kör alakú térforma és a motívumok egyöntetű sorrendje, csak néhány kivételes tehetségű táncos esetében fordul elő néhány improvizatív lábfigura és csapás. A szerves beépülés kezdetleges fokát jelzik a terminológiai bizonytalanságok is. A *hétlépés* gyorsabb változatára Széken a legtöbben nem használják erre külön terminust, néhányan bizonytalanul *előre* névvel illetik. Visában ezt a táncot ugyanúgy *sírba'n val(er)*-nek hívják, mint a *polkát*. A *polkát* és a *hétlépést* az 1990-es évek elején a lakodalmakban elvéve még táncolta a 60 év körüli korosztály, de virágkoruk a hatvanas évek elején megszűnt. A kézfogással, egymás mellett elhelyezkedve járt, egyöntetű, kötött szerkezetű páros sortánc, a *golya* a második világháború környékén kerül használatba, de rövid divata az 1950-es évek végére kifulladás. A magyar nyelvterületen már az 18. század végén ismert *keringőt*, helyi elnevezéssel német eredetű *valcert* (*valt*) környékünkön a két világháború között már táncolják, sokszor sajátos bokázó motívumokkal díszítve. Ez az egyetlen tánc, amit máig minden korosztály táncol a Mezőségeen lakodalmakban és a ritkábban előforduló bálókban.

A 20. század zenei és táncdivatai

Az 1900-as évek elején Argentínából Európába átkerülő *tangó* az 1950-es években jut el a belső-mezőségi falvakba, de nem válik általánosan használt táncá. A hetvenes-nyolcvanas években elvéve meg használják lakodalmakban, ekkor a fiatalabb korosztály is megismeri, de a hétvégi táncmulatságaikon nem, vagy csak ritkán táncolja. Az angol *foxtrot*t és a New York-i eredetű *twist* kísérezenejének néhány dallama a nyolcvanas években bekerül a *sűrű csárdás* kísérezenejébe, de maga az elnevezés, illetve a tánc szinte teljesen ismeretlen ezen a környéken. A 20. századi társastáncok Belső-Mezőségre bekerült dallamait a tradicionális paraszti tánczenét zenélő cigányzenekarok beépítették a repertoárjukba. Ezek csak olyan táncalkalmakon hangzóttak fel, ahol vonósbanda szolgáltatja a zenét. A hatvanas évek közepétől azonban jelentős változás indult be a környék falvainak kulturális életében. Az ötvenes évek végére befejezett mezőgazdasági államosítás, valamint a közeli városok (elsősorban Kolozsvár és Szamosújvár) iparosítása miatt jelentős migráció indul meg a falvakból a városok irányába. A hatvanas évek végén a belső-mezőségi falvakba bevezették a

villanyt. A modernizáció következtében a falvak fokozatosan kinyíltak az ingázók, a beköltözött rokonok és a média által közvetített tömegkultúra felé. Megjelent a rádió és a lemezjátszó (*pikáp*). A falvak ekkor ismerkedtek meg a magyarországi nótá- és táncdalénekesek zenéjével, amely azonban a tánc kultúrára még nem gyakorolt jelentős befolyást. A helybeliek a következő nevekre emlékeznek vissza: Aradszki László, Harangozó Teri, Koós János, Kovács Apollónia. A Magyarországról behozott bakelitlemezek mellett lassan megjelennek az erdélyi kiadású táncmuzás lemezek, amelyeken a revival mozgalom egyik kedvence, a mezőségi zene is megszólal. A hétvégi táncalkalmak helyszíne átkerült a *táncos házakból* a kultúrházba, ahol *pikápos mulatságok*at rendeznek. A revival zenére járt tradicionális tánc, valamint a táncdalokra táncolt kótetlen páros, illetve kórtáncok párhuzamosan élnek ekkor még a fiatalok tánckészletében, azonban a lakodalmakban és a bálókban szinte csak a tradicionális táncokat (a polgári táncokat is beleértve) járják. Szintén Magyarországról importált *beat* zenét már a hetvenes évek elejétől kezdve ismerték. Illés, Koncz Zsuzsa, Omega, illetve a külföldiek közül a Beatles zenéjét kedvelték ebben az időszakban.

A nyolcvanas években megjelenő újabb technikai eszköz, a magnetofon (*kazetofon*) által közvetített *könnyű- és rockzenei* stílus kezd a helyi fiatalok zenei ízlését irányítani. A nyolcvanas évek divatos zenekari: Dolly Roll, Neoton, R-Go, Edda, Piramis, a külföldiek közül a Modern Talking. Ennek a folyamatnak eredménye egy újabb táncforma: a párok már összefogódzás nélkül teljesen szabadon mozognak egymással szemben, vagy laza körformákban helyezkednek el. A köztudatban ez a táncforma *diszkótánc*ként terjed el. Tapasztalatom szerint a tradicionális paraszti tánc kultúrában felnőtt emberek számára a zene- és táncformáknak ilyen mértékű megváltozása már érthetetlen és követheetlen. A modern táncformákat általában a saját tánc kultúrájukkal történő viszonyítás alapján nem is tartják táncnak: *Lógnak, fityegnek erre-arra. Ugrálnak, mint a majmok. Néger tánc. Diszkó? Az is tánc? Almomban keltenének fel akkor is eljárnám. Annak a diszkónak elmennék a temetésére.* Ekkor kezd el fokozatosan kiszorulni a tradicionális zene és tánc a hétvégi táncrepertoárból. A román többségű falvakban a populáris zenei és tánc kultúra másképpen alakul ezekben az években. A nyugati eredetű, gyakran Magyarországról érkező Erdélybe kerülő *beat-, rock- és könnyűzenei* divat nem hat olyan erőteljesen, mint a magyarok esetében. Náluk a román médiák által támogatott folklorizált, színpadon megjelenő népzenei és néptáncstílus, valamint a magyar lakodalmas rockhoz hasonlító, könnyűzenei és balkániai népzenei elemeket ötvöző *populár-stílus* válik kedveltté. Ezekre a zenékre, a mezőségi román fiatalság az idősebb generációktól örökölt tradicionális táncformákat használja, gyakran stilizált, színpadias stílusban. Ennek köszönhető, hogy a mezőségi román falvak lakodalmiban – ha városron rendezik is meg – rendkívül közkedvelt a reneszánsz eredetű, forgós-forgatós táncforma. Ugyanakkor a nyolcvanas évek végétől a román fiatalok is a kultúrházakban, illetve a bálókban megrendezett *diszkóban* szórakoznak már, de az általuk kedvelt tánczene még ezekben az években is inkább folklór jellegű, mint a magyaroké. Szintén a nyolcvanas évek végén jelenik meg az újabb szórakozási forma, a házibuli, ahol a kilencvenes évek elejétől uralkodóvá válik a *kemény*

rock zene. A magyar Beatrice, Pokolgép és Ossian, valamint a külföldi AC/DC, Iron Maiden és Metallica zenekarokról van szó. A kommunista rezsim bukása után, a kilencvenes évek közepére a tömegkommunikációs eszközök hatására a legújabb zenei és táncdivatok már közvetlen úton jutnak el a Belső-Mezőség falvaiba. Az amerikai rap és a house stílusok mellett felerősödik a Balkán felől érkező népies és modern elemeket egyaránt magába foglaló populáris zenék és táncok hatása. A magyar könnyűzene – a Bikini és Republic – egyre kisebb mértékben képviselteti magát, a házibulíknban, illetve a diszkókban a 4/4-es house-zene mellett, egyre inkább a román etnikus jellegű, páratlan lüktetésű mahala, illetve manele válik uralkodóvá. Tradicionális táncokat ma az egyre ritkábban megrendezett lakodalmakon, illetve a magyarországi és erdélyi táncházások által, kívülről megszervezett bálokon, táncgyűjtéseken táncolnak.

Összefoglalás. A változást indukáló tényezőkről és a kulturális hatások irányáról

A belső-mezőségi falvak zenei- és tánc kultúrájában történt legfontosabb változások azokban az időszakokban történnek, amelyekhez jelentős történelmi, politikai és társadalmi események köthetők. A középkorban gyökerező botos táncok divatja legkésőbb az I. világháborúval megszűnik. Szintén ebben a korszakból származó körtáncok késői maradványa, a négyes a második világháború után kerül ki a tánckészletből. A reneszánsz és a barokk improvizatív jellegű szóló illetve páros táncai közül a legényesek a második világháború, illetve a TSZ szervezés után sorvadnak el fokozatosan. A magyarok párkezdő, aszimmetrikus lüktetésű páros táncát, a második világháború után már ritkán használják, későbbi továbbélését a táncházmozgalomnak köszönheti. A románok hasonló jellegű táncának vonulós sortánc változata a második világháború után tűnik el, a forgósforgató változata a TSZ szervezés után veszít a jelentőségéből, majd a rendszerváltás után fokozato-

san kopik ki a használatából. A 18. századi nemzeti romantika korszakára jellemző csárdás és verbunkos stílus eléri ugyan a Belső-Mezőség területét, de nem változtatja meg gyökeresen a tánc kultúrát. A verbunk csak alkalmi táncként tartja magát néhány faluban az 1960-as évek végéig, később bemutató jelleget ölt magára, ma már szinte csak folklór bemutatókon jut szerephez. A csárdás és a magyar csárdás – bár a lakodalmakban ma is táncolják – a TSZ szervezés után fokozatosan veszít jelentőségéből. A polgári táncok legtöbbjét szintén a hatvanas évekig használják, jelentőségük ezután fokozatosan csökken. Kivételt képez ez alól a keringő, amely a lakodalmak szertartásos mozzanataként (menyasszonytánc) ma is jellemző. A 20. század közepének könnyűzenei, beat-, és rockzenei hatásai mind a mai napig hatnak, a lakodalmak mai közönsége (a harminc-negyven éves korosztály) ezen nőtt fel. A mai fiatalság tánc kultúráját azonban egyértelműen, az 1989-es politikai és társadalmi változás után a területünkön folyamatosan erősödő modern amerikai zenei és tánc stílusok jellemzik.

A vizsgált kulturális jelenségek irányát tekintve elmondhatjuk, hogy a 20. század végéig a különböző történelmi korszakok tánc- és zenei divatjai Nyugat-Európából kiindulva Magyarország érintésével jutnak el Közép-Erdélybe, azon belül is az általunk vizsgált belső-mezőségi területre. Ez a folyamat az 1990-es években változik meg gyökeresen, amikor is a média által közvetített új, nyugati zenei- és tánc stílusok már Magyarország közvetítő szerepe nélkül hatnak. Érdekes jelenség, a keletről érkező a mahala és manele-zenék, valamint a kapcsolódó törökös jellegű hastánc-formák egyre nagyobb térnyerése, ami a vizsgált terület és feltehetően egész Erdély populáris kultúrájának balkániasodását jelzi. A jelenkor tánc- és zenei kultúráját vizsgálva úgy tűnik, hogy a média által támogatott uniformizáló hatások eredményeként elhalványulnak a korábbi korszakok tánc- és zenei kultúrájára jellemző nemi, etnikus és egyéb társadalmi különbségek.

VARGA SÁNDOR

Szabóné Tatár Erzsébet

álm- és látomástörténeteiből

Szabóné Tatár Erzsébet 1932. március 25-én született Szentmátéban, a volt Szolnok-Doboka vármegye délkeleti határán, a mai Beszterce-Naszód megye déli részén, a Mezőségnek majdnem a peremén, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó középkorú szülők ötödik, legkisebb gyermekeként. 1941-ben, az apa halála következtében megbomlott a család munkavégzési egyensúlya, és a legkisebb gyerekeknek is részt kellett vállalnia a mezei munkából. Gyerekkori vágya, a továbbtanulás a második világháború kitörése miatt beteljesületlen maradt. A háborús években a beteges anyjának egyedüli támasza maradt, vállalva a megélhetést biztosító női és férfimunkát egyaránt. Aztán én lettem a rudasló is meg a hátszló is – jellemzi helyzetét.

Nővére férjhez ment és elköltözött a háztól, nagyobbik bátyja soha nem tért vissza a fogságból, középső bátyja háborús bűnösség vádjá alatt rötta le egy évtizednyi fegyházbüntetését, a kisebbik báty pedig a négy évi orosz fogságból alig szabadulva katonaszökevényként hónapokig ült börtönben. A minimális jövedelem megszerzése mellett az otthonma-

radt anyá és lánya a kötelező ruhanemű- és ételcsoomagokat is előteremtette a két elzárt báty számára.

Szabóné Tatár Erzsébet a szülői házát csupán pár hónapra hagyta el, mivel 1950-ben kényszer- és egyben érdekházasságot kötött egy testi fogyatékos agglegénnyel. A sikertelen házasság törvényes felfüggesztése után beteljesedett a nővére jóslata: a kisebbik leány maradt anyja gondozója a szülői házban. 1952-ben ismét férjhez ment. Második férjével öt gyereket neveltek fel. A család termőföldjeinek gondozása mellett az állami gazdaságban, illetve a kollektív gazdaságban dolgoztak, valamint a katolikus templomnál vállaltak szolgálatot (harangozás). 1962-ben a családi telek körül viték miatt a férj falujába (Buzába) költöztek, de egy év múlva ismét Szentmátéban folytatták mindennapjaikat, az újonnan felépített házban. A megfeszített munka (házépítés) következtében Szabóné Tatár Erzsébet egészségi állapota megromlott, a kórházakból hazakerülve sokszor csak az ágyban kézimunkálhatott. A háztartásban, a gyerekeknevelésben leélt évekre utalva fogalmazta meg állapotáról: *viselem, mint a ruhát, a betegséget.*

1997-ben elveszítette egyik leányát és férjét. Jelenleg fiával, kisebbik lányával és ennek gyermekével él egy háztartásban, de mindennapjait többi unokája és dédunokája jelenléte teszi teljessé.

Szabóné Tatár Erzsébet életét nagymértékben meghatározta az isteni gondviselésbe vetett hite. Édesapja katolikus, édesanyja református vallású volt, és a helyi közösségben élő szokást követve fiaikat a katolikusnak, lányukat a reformátusnak nevelték. A felekezeti hovatartozás ellenére a család minden tagja részt vett mindkét gyülekezet hitéletében, és alkalmazta az Istennel való kapcsolattartás legtöbb módozatát (imádkozás, keresztvetés, rózsafüzér-használat). Vallásos szemlélete erőteljesen tükröződik elbeszéléseiben, a hétköznapijairól szóló beszámolóiban, élete fordulópontjait értelmező és megörökítő narratíváiban.

Álmainak, látomásainak repertoárját 2002 óta több beszélgetésünk alkalmával gyűjtöttem fel, legutóbb 2007 áprilisában. Néhány álmát és annak kontextusát Szabóné önéletrírásában, 1998-ban leírta. Az álmokhoz való viszonyulását élete kontextusában lehet vizsgálni. Az álom szerinte az isteni gondviselés jele, Isten megnyilatkozásának közege. Álomban Isten üzen az embernek, *álmában az ember lelki szemeivel lát*, az üzenet képi formában való kinyilatkoztatását viszont értelmezni nem tudja. Az élettörténet, mint a történetek füzére megvilágítja azt a szociális és kognitív hátteret, amely biztosította, hogy Szabóné az álmot a transzcendenssel való kommunikáció egyik formájaként, az álomban látottakat pedig a valóban megtörtént események hiteles reprezentációjaként értelmezze. Számos történet számol be arról, hogy szüleivel és a szomszédasszonyokkal való interakciója során hogyan tanulta meg szűk közösségének realitásait. Ahhoz, hogy Szabóné álmainak motívumait a narratíváiba átemelje, szükséges, hogy jelentéssel töltsen fel azokat, és mint jelentéssel rendelkezőket forgalmazza a közösségre is. Férje, valamint sógornéje is rendelkeztek az álom és az álommotívumok értelmezési képességével. Édesanyjának egyik barátjánője megfejtette egy, a kommunizmus huzamosságát előrejelző álmát. Ő leplezte le előtte azt is, hogy hosszan tartó betegségének, gyengeségének az okozója a meghalt édesanyja képeben hozzá járó ördög. Ugyancsak az ördög látogatta őt a kórházban, fekete macska képeben. Mindannyiszor imádsággal védekezett a gonosz ellen. Családtagjai, ismerősei számára is többször, több alakban jelent meg az ördög (fekete kiskutyá, légy, szép kisasszonyok stb.), mindannyian védőtechnikák alkalmazása révén maradtak bántatlanul (keresztvetés, nappali órára halasztott közlekedés, szaladás stb.)

Az álmok elmondásának jól meghatározott normái vannak, amelyek betartása vagy megszegése meghatározza az álmoknak a valóságban való kimenetelét. Reggeli arcmosás előtt kiprovokálja az álom gyors beteljesülését, utána viszont nemcsak az álomban megjövendölt rossznak a késleltetését, hanem annak teljes elmaradását is biztosíthatja. Eszerint a nem kívánt események, állapotok előidézése vagy kivédése az álmódó felelősségén múlik. Környezetében több családtag megálmodta életének egyes eseményét: édesapja megálmodta halálát, annak bekövetkezése előtt egy évvel. Egyik bátyjának felesége megálmodta gyereke halálának gyors eljövételét.

Szabóné több alkalommal álmodta meg betegségeit, és több betegeskedése alatt álmodta meg felgyulását. Az álmában megjelenő örömhírt mon-

dók ősz öregasszony, ősz öregember, Jézus alakját öltötték magukra. Az említettek ugyanakkor őt nevezték meg szenvedése kiváltójaként: nehézségei közepette halálát óhajtotta, ezért Isten megharagudott rá. Máskor ellenséges cselekvés áldozatává vált: álmában megmutatkozott, amint a román harangozó *csinálnányt* készített neki. Ezt az információt megerősítette az encsi pap is, aki három misetartással járult hozzá Szabóné gyógyulásához, és biztatta őt további böjtölésre, mígnem végleg felgyógyult. Fiatalkorában megálmodta az egyik udvarlójától való elválás bekövetkezését. Ugyancsak álmában mutatkozott meg második férjhezmenetelének megvalósulása – ezt jelezte neki a misetartás céljából felkeresett moci pap is. Saját házasságán kívül legfiatalabb lánya és egyik unokája házasságának bekövetkezését is megálmodta.

Életének egyik legfájdalmasabb élménye a harangozás tisztségétől való megfosztása volt. Szüleivel együtt 52 éven keresztül szolgáltak a római katolikus templom harangozóiként. A tisztségtől való megfosztást megelőzően többször voltak a harangozással kapcsolatos ijesztő álmai. Halott édesapja szintén visszajárt a telekre, egyik fiát rendszeresen annak szálláshelyén, az istállóban gyötörte. A családon kívül a szomszédok is evidenciaként kezelték az apa látogatását.

Szabóné életének színterei (ház, telek, kert, utca, híd, mező) mellett saját rutincselekvéseire is ráismert álmában: jól ismert receptjei szerint ételt főzött magának – ennek köszönhetően a böjtnapot követő reggelen sem érzett éhséget. Kellemes emlékei az önkívületi állapotban átélt élményei: többször virágos mezőn járt, családtagjait, gyerekeit látta, és nagy boldogságot érzett. Szűz Mária álomban való megjelenése pedig máig tartó örömet jelent számára.

Szabóné álmainak jelentését az éppen aktuális események kontextusában fejt meg. Léteznek viszont olyan álommotívumok, amelyek állandó jelenléssel bírnak számára, amelyek az álomjelenet egészéből kiragadhatóak; így például a kukorica, szilva, paszuly, gyöngy egyaránt a könny metaforái, a szent a szenvedés, a templom a szomorúság jelképe, a virág a meglepetés megfelelője. A különféle színek is állandó jelentést hordoznak: a zöld a gyors beteljesedés jele, a piros a remény, a fehér a meglepetés előhírnöke. Vallomásaiból az derül ki, hogy az álmok egy kódrendszert alkotnak. Azok, akik jelentőséget tulajdonítanak nekik, és útbaigazítást, támogatást várnak tőlük a mindennapok, de főleg a krízisállapotok megéléséhez, lassan-lassan megfejtik, vagy legalábbis megsejtik jelentésüket.

TATÁR ERZSÉBET TÍMEA

[Meséljen az álmairól, Erzsi néni.] Hát, mesélhetek, me én annyit álmodak, szinte minden ijel álmodak. De az álmok mind igazak. Az ember amika álmodik, akka a lelki szemeivel lát. Isten mindent megjelent az embernek – álmába, de az ember nem tudja, mire vélje. Például én megálmodtam ezt a nagy betegséget is, megálmodtam. Mielőtt most beteg lettem volna álmodtam, annak előtte huszonkét évvel, és megálmodtam, hogy az életem teli lesz szenvedéssel, keresztet álmodtam, álomban láttam. Fel vótak aggatva a kerítésre, a drótkerítésre mind kicsi keresztet vótak felaggatva egy darabig, s aztán egy nagy kereszt, vót egy nagy fakereszt, amilyen van minden román templomnál, katolikus templomnál is vannak felállítva olyan keresztet, és

alatta vót egy kicsi kereszt, amit a romának szoktak vinni, síremlékül visznek, fejfának. Egy fekete kereszt, oda vót lapítva amellé a fakereszt mellé. Onnan arra egészen az útig má a kerítés tiszta vót, de má kevés vót, kevés kerítés vót egészen az útig. Úgy-hogy nem sok lesz immá a végig, tiszta lesz az út, ki lesz nyitva az utam.

Ennek előtte, mika még ebbe a nagy betegsigbe vótam, újra álmodtam, hogy – is most evvel a betegsiggel is megálmodtam, habár nagy beteg vótam, lemondatt az orvos is rólam, mindenki, lemondatt a család rólam, mindenki lemondatt, annyira vótam: öntudatlanul. És nem tudom, hogy hogy vótam. Nem tudam, elfelejtettem. Álomban eljött egy öregasszony, azt mondta nekem, hogy: – Azér vagy beteg, mert haragszik rád az Isten. Megharagudt rád mert mind kérd a halálotat. S ezér a Jóisten megharagudt rád, mer neked nem szabad, hogy meghaljal még. Te nem halsz meg még, nem szabad. Többet ne kérd a halálotat! – S evvel az öregasszony eltűnt s én megébredtem. Itt vagyok, átalmentem ezen a nagy szenvedésen is, megmaradtam. Megharcoltam a halállal. Erősebb voltam a halálnál: kezét fogtam vele, de itthagytam.

Ennekelőtte, ennekelőtte a betegség előtt újra ebbe a betegsigbe vótam, ebbe a végkimerültségbe, végkiengülésbe, hogy mondjam, azonos a vérrákkal. Akko is álmodtam, hogy nem fogok meghalni. Habár nagyon sokat is imádkozak, sokat is imádkoztam, mert csak az tart, az Isten kegyelme fenn most is, hogy bennem van még a lélek, hogy: még élek. Amég bírok szuszogni. De erőm az nincs. Nem tudok egy szalmaszálát keresztül tenni ezér a házér. Keresztbe tegyek egy szalmaszálát, nem. Minden úgy marad, ahogy, ahogy hagyják, úgy kapják. Én nem bíram csinálni többet suhase, nekem meg volt mondva: hogyha még visszaver, most már harmadszor voltam visszaverve ebbe a betegsigbe. Kétsze kiköttem a véremet, kétsze kaptam vért, perfúziókat, akko még fiatalabb vótam, de most má nem adtak semmit, mehetvenöt éves korba azt mondtam: – Minek kell nekem orvos, nekem fenn van az orvosam az égbe. Én bíztam, hogy meg fog gyógyítani, s vissza fog hozni, ha van napam az életre még, s kínlódni valóm, amit lekínlódjak. Na aztán ezt akaram elmondani, hogy ennek előtte miko még olyan nagy beteg vótam, vagy huszonkét éve, akko is álmodtam, hogy: egy nagy hídan vótam, be vótam támaszkodva a híd karjába, s eljűtt egy öreg ember, fehér haja vót, fehér szakállá, tiszta fehér gyócsruhába vót. S azt mondta nekem: – Nagy beteg vagy, nagyon szenvedsz, de a te átkadat húzad. – Miért, mondam. Mit tudtam én cselekedni? – Nem cselekedté, hanem ha valaki tégedet megbántott, olyan buta vótál, hogy magadat átkoztad. Mindig azt mondtad, hogy bár az Isten venne ki közülek. Jóisten meghallgatta, és kivett közülek. Annyira, hogy mindegyik azt csinálja, amit akar! Te tehetetlen vagy, te semmit nem csinálhatsz.

Nekem még a vizet is a kanállal engedtik a számba, nekem annyi erőm nem vót. És azt mondta az ember, de nem vette: – Neked nem szabad meghaljal. Elhaladtam újra. Iltem azóta má sok éve, ennek előtte má vagy huszonvalahány, huszonhárom–huszonnégy éve.

Annak előtte újra álmodtam, láttam álomban az Úr Jézust, és láttam álomban Szűzanyát. Akkor lelki szemeimmel láttam akkor is. Álmodtam, hogy egy erdő alatt vótam, van nekünk egy földünk az erdő alatt, s ott vótam a férjemmel, s ott vótam a gyerme-

kikkel, még az unokáim is ott vótak, s mintha Kolozsvárrul jűtt vóna egy ágyugolyó az égen, olyan tüzesen jűtt az égen, s mintha küdtik vóna Besztercere azt az ágyugolyót, s én níztem utána, de hallattam, hogy mika leesett, egy nagy-nagy hangot, mind amiko adacsapódik: supp! Na mondam a férjemnek: – Ez nem ment Besztercéig, ez ide esett le közelbe valahuva, lehet Lekencére. S hozam vissza a tekintetemet az égen, lássam, még jün vagy egy ágyugolyó? S akkor Mátyás király dombja felett, van nálunk egy domb, ahol megebédelt Mátyás király amikor járt errefelé Máté felé, Szentmáté felé, itt megebédelt a katanáival, és ott szembe avval a dombbal látok az égen egy órát. Egy nagy órát. Pontosan hat óra vót. Na, akkor eltűnt mind a televízióban a filmek, hogy tűnnek el, úgy eltűnt az óra, s megjelent egy fehér bárány. De csak a feje s a nyaka jelent meg, göndör-göndör szőre egisz a válláig. Csak a nyaka s a feje. De olyan szép vót az a bárány! Hallgattam akkor is, nem mondtam semmit, de amikor az órát láttam, akkor mondtam a férjemnek, ni, igen, akko mondtam, hogy: – Ni egy óra az égen Mátyás király dombja felett. S miko megjelent a bárány, hallgattam. Eltűnt, s akko megjelent az Úr Jézusnak az arca. Egisz a válláig. Láttam azt a nagy dicsősséget, glóriát a feje felett, de én olyan szépet életembe nem láttam, mind amilyen szép vót az Úr Jézus arca álomban. És olyan nagy szeretetet éreztem, hogy nincs kéz, azt nem lehet kimondani, se nem lehet leírni azt a nagy szeretetet, amit éreztem iránta. S akko eltűnt, s megjelent a Szűzanya, Szűzmária. Neki is megvolt az a glória a feje felett, s akkor elkialtottam magamat: – Ni, Jézus Krisztus! – Hunn, te? – Ott né az órába – mondtam a férjemnek. S amikor megjelent Szűz Mária, akkor: – Ni, Szűz Mária is! Szűz Mária, Jézus Krisztus, várjatak!

Összefogtam a kezemet. –Várjatak! – úgy kiabáltam –, jövek. Olyan nagy tövises borozdákan ugrottam le, mezítláb vótam, de nem szűrtak a tövisek, nem törődtem. Azt a szeretetet nem tudtam, ha sokáig tartatt volna, lehet meghasadt volna a szívem vagy belebolondultam vóna, nem tudam mi lett vóna, me nem tartatt sokáig ez, csak pillanatig tartatt. És azt a szeretetet én a szívem mélyére zártam, mai napig érzem azt a szeretetet. Minden szülő, szereti a gyermek is az anyját, de aztán annak a szeretetnek a századrizse nincsen meg a szülőbe mind amit én éreztem. Belé lehet halni abba a nagy szeretetbe, amit Jézus irántunk tanúsít és azért halt meg.

[És hogy ébredt meg akkor?] – És, hogy, hogy, hogy, szöktem keresztül a tüvises borozdákan, hogy „Várjatak, mer jüvek”, akko má ugrattam keresztül a férjemen le az ágybul, s a férjem megfogott: – Mit csinálsz?! Jaj, s ott még megdöbentem, megijedtem, s mondtam: – Jaj, milyen szípet álmodtam, ni mit álmodtam! Há, én éreztem, úgy megnyílt a mellembe, valami úgy meg, mintha kétfelé nyílt volna valami, s a gyomramba éreztem egy olyan érzést, olyan különös érzést mintha a szívem nyílt vóna kétfelé. Igaz, akko este olyan hitbül imádkoztam, hogy megsegített a Jóisten, és Jézus velünk vót, me ki voltunk lakoltatva a házból, Buzába, más faluba, a férjem falujába, a szülőfalujába, s annét kellett visszajűjünk aztán megint, hogy harangazók vótunk, elvettik a harangazást ezek a romának, akik nem akartak áttérni az ortodox vallásra. És mivelhogy a méénk volt a házhely, visszahozott, törvényesen, visszahozatott a néptanács, hogy házat csináltunk oda. És hálát tudtam adni Jézusnak, hogy velem vót.

